

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджисв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 2 від 31 серпня 2021 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Марадик Наталія Василівна, Цірнер Міхал Блажесвич Теоретико-методологічні засади дослідження демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах.....	7
---	---

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Аміров Артур Олександрович Парадипломатія в зовнішньополітичному виборі України: «П'яте колесо» чи акселератор європейської інтеграції?.....	14
Віннічук Ольга Василівна, Маркітантов Вадим Юрійович, Чабанов Василь Григорович Вплив е-технологій на формування відносин влади та громадян у сучасній Україні.....	20
Донченко Костянтин Анатолійович Підзвітність як складник публічності органів місцевого самоврядування (на прикладі Полтавської міської ради).....	26
Дроботун Дмитро Сергійович Медіафактор у діяльності політичних еліт.....	33
Кундельський Дмитро Валерійович Перспективи мирної трансформації конфлікту на Донбасі в руслі теорії Й. Гальтунга.....	39
Пуйда Роман Богданович Державно-церковні відносини в західних областях Української РСР: загальні тенденції, локальні особливості (кінець 1970-х – початок 1980-х рр.).....	47
Смірнова Софія Ігорівна, Рослонь Домініка-Анна Томашівна Характеристика трансформаційних змін СОТ та їхній вплив на країни-учасниці.....	53
Тесфайє Лада Абуніївна Процесуальна модель політичної комунікації в умовах інтернет-простору.....	58
Хлівнюк Тетяна Петрівна Вплив пандемії Covid-19 на перспективу інституту соціальної держави.....	64

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Гулієва Нушаба Явар гызы Армянський вандалізм против релігійних и культурних пам'яток в Карабахі.....	72
Зборовська Ксенія Борисівна Roma aeterna: релігійне підґрунтя «самодержця» в російській і західноєвропейській державницьких доктринах.....	81

**РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Veliyeva Nargiz Latif Evolution of human security in international relations.....	87
---	----

Войтенко Юрій Миколайович

Торговельні наслідки ведення зовнішньої політики Росії в Україні та світі (2014–2020 рр.).....92

Москалик Денис Дмитрович

Доктрина «Блакитна Батьківщина» та військово-морські сили Туреччини як інструмент впровадження турецької зовнішньої політики..... 99

Пик Світлана Мирославівна

Вплив «особистісного чинника» на прийняття зовнішньополітичних рішень в адміністрації президента Б. Обама.....105

Шуляк Сергій Вікторович, Щолокова Ганна Володимирівна

Іноземні військові інтервенції як феномен міжнародної політики.....110

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Aleskerova Sara Tahir

Jewish lobby as an overlooked power which leads to political transformations in US foreign policy.....117

Шкрібляк Микола Васильович

Політико-правове становище православної Київської Митрополії в умовах поберестейської еклезіальної реальності.....122

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

- Maradyk Nataliia Vasylivna, Michal Cirner Blazheievych**
Theoretical-methodological principles for the follow-up of democratic transitions in post-socialist countries.....7

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

- Amirov Artur Alexandrovich**
Paradiplomacy in Ukraine's foreign policy choice:
"The fifth wheel" or accelerator of European integration?.....14
- Vinnichuk Olga Vasylivna, Markitantov Vadym Yuriyovych,
Chabanov Vasyl Grygorovych**
The impact of e-technologies on the formation of relations between authorities and citizens in modern Ukraine.....20
- Donchenko Kostiantyn Anatoliiovych**
Accountability as a component of public policy of local self-governments (on the example of Poltava City Council).....26
- Drobotun Dmytro Sergiiovych**
Media factor in the activities of political elites.....33
- Kundelskyi Dmytro Valeriiovych**
Prospects for peaceful transformation of the conflict in Donbass in line with the theory of J. Galtung.....39
- Puyda Roman Bohdanovych**
State-church relations in the western regions of the Ukrainian SSR: general trends, local features (late 1970s – early 1980s).....47
- Smirnova Sofiia Ihorivna, Roslon Dominika-Anna Tomashivna**
Characteristics of WTO transformation changes and their influence on the participant countries.....53
- Tesfaye Lada Abuniivna**
Procedural model of political communication in the Internet environment.....58
- Khlivniuk Tetiana Petrivna**
Institutional interaction for social development: the mission of political parties.....64

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

- Guliyeva Nushaba Yavar gizi**
Modern challenges facing political culture.....72
- Zborovska Kseniia Borysivna**
Roma aeterna: the religious basis of the "autocrat" in Russian and Western European state doctrines.....81

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

- Veliyeva Nargiz Latif**
Evolution of human security in international relations.....87

Voitenko Yurii Mykolaiovych

Trade results of Russia's foreign policy in Ukraine and the world (2014–2020).....93

Moskalyk Denys Dmytrovych

The blue homeland doctrine and the Turkish navy as a tool for implementing Turkish foreign policy.....100

Pyk Svitlana Myroslavivna

“Personal Factor” influence on the foreign policy decision-making in the President Barack Obama administrations.....106

Shuliak Serhii Viktorovych, Shcholokova Hanna Volodymyrivna

Foreign military interventions as a phenomenon of international politics.....111

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Aleskerova Sara Tahir

Jewish lobby as an overlooked power which leads to political transformations in US foreign policy.....118

Skribliak Mykola Vasylovych

Political and legal situation Kyiv Orthodox metropolitance in the conditions of postbresthean eclesial reality.....123

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Марадик Наталія Василівна
Цірнер Міхал Блажеєвич

Теоретико-методологічні засади дослідження демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах

УДК 323.22

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.1>

Марадик Наталія Василівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії політики
Інституту політології
Пряшівського університету в Пряшеві
17. новембра 3724/15, 080 01 Пряшів,
Словаччина

Цірнер Міхал Блажеєвич
кандидат політичних наук,
асистент кафедри теорії політики
Інституту політології
Пряшівського університету в Пряшеві
17. новембра 3724/15, 080 01 Пряшів,
Словаччина

У статті охарактеризовано наявні теоретико-методологічні підходи дослідження демократичних транзитів та визначено оптимальну концептуальну модель для аналізу процесу переходу до демократії в постсоціалістичних країнах.

Транзитологічна парадигма пройшла у своєму розвитку тривалий період методологічного становлення. Адже довгий час існували альтернативні підходи до розуміння її ключових дефініцій та інтерпретації умов формування демократичних систем й інститутів. Визначено структурні елементи демократичного транзиту, серед яких основними є початкова точка та мета переходу, яка досягається в результаті проходження трьох послідовних стадій: лібералізації, яка характеризується антагоністичним протистоянням між основними політичними акторами, що дає можливість для появи демократії; демократизації, на якій відбувається інституціоналізація демократичних інститутів і норм; та консолідації демократії, коли відбувається утвердження в суспільстві певних "правил гри" і повернення до тоталітарно-авторитарного стану стає неможливим. Під час дослідження було з'ясовано, що варто застосовувати інтегрований підхід до інтерпретації умов переходу до демократії, оскільки успішність демократичного переходу визначається не тільки конкретними політичними діями суб'єктів політичного процесу, вона залежить також і від культурних традицій та суспільно-економічних факторів. Однак варто пам'ятати те, що процес зародження та формування демократії не є універсальним, тому що кожна країна має власний алгоритм успішного переходу до демократії.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження демократичних переходів дає підстави стверджувати, що такі процеси у постсоціалістичних державах мають низку специфічних особливостей. Це пов'язано насамперед із тим, що тут відбувались одночасні перетворення в усіх сферах суспільного життя, а в деяких країнах ці процеси ускладнювались ще й формуванням засад національної державності.

Серед об'єктивних чинників, що істотно впливають на траєкторію постсоціалістичної трансформації, найбільш важливими вважаються: особливості її вихідної позиції (походження тоталітарного режиму, термін його функціонування і ступінь тоталітарності); структура трансформаційного процесу (моністична чи бінарна); цивілізаційний контекст. Взаємодія цих чинників значною мірою зумовлює траєкторію трансформаційного процесу, проте жоден із них сам по собі не є детермінантом, а має корелятивний характер. На перебіг трансформації впливають також зовнішньополітичні тиски, особисті якості політичних лідерів, структура політичної еліти, але їхній вплив опосередковується якістю політичної культури суспільства.

Ключові слова: лібералізація, демократизація, консолідація демократії, постсоціалістичні країни, демократія.

Вступ. Трансформація недемократичних суспільств і перехід до демократії – це одні з найістотніших складників сучасного світового процесу. Від виникнення демократії у стародавній Греції і до початку III тис. н.е. відбулася кардинальна зміна територіальних меж, на які поширюються її інститути та цінності: від міста-держави до національної держави і транснаціональних об'єднань (наприклад, ЄС, країни Вишеградської четвірки).

Процес демократизації, що розпочався у XIX ст. у країнах Західної Європи та Північної Америки, у XX ст. набув глобального виміру:

1. Демократичні перетворення після 1945 р. у Німеччині, Італії, Японії.

2. Утворення демократичних держав в результаті антиколоніальних революцій в 60-х рр. у країнах Африки.

3. Становлення демократичних режимів у 70-х рр. XX ст. в Греції, Іспанії, Португалії.

4. Утворення демократій в 70–80-х рр. XX ст. у країнах Латинської Америки.

5. Демократичні переходи в 80–90-х рр. XX ст. у країнах Центральної та Східної Європи [15, с. 18].

Мета статті – охарактеризувати наявні підходи та визначити оптимальні теоретико-методологічні засади дослідження демократичних транзитів у постсоціалістичних країнах.

Завдання – виявити основні концептуальні моделі демократичних транзитів; з'ясувати суть ключових категорій транзитологічної парадигми, а також охарактеризувати їхню специфіку в пост-соціалістичних країнах.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали основні положення концептуальних моделей переходу до демократії, представлених у працях класиків транзитології: Д. Растоу, Ф. Шміттера, Г. О'Доннелла, Л. Уайтхеда та А. Пшеворського. Позиції цих вчених сходяться в тому, що перехідний процес поділяється на три важливі фази: а) фазу появи демократії, що характеризується боротьбою між домінуючими політичними акторами і групами; б) фазу ефективного становлення демократії, для якої характерні досягання компромісу серед поміркованих елементів домінуючих груп та інституціоналізація демократичних інститутів і норм; в) фазу консолідації демократії, що заснована навколо розвитку суспільного консенсусу, ефективного функціонування інститутів та реального прийняття демократичного режиму не лише елітами, але й переважною масою пересічних громадян.

Результати. Вивчення процесу демократизації, як і будь-яке інше дослідження, вимагає термінологічної ясності та точності понять, тому розглянемо деякі ключові дефініції. Для того, аби прослідкувати, як відбувається процес становлення демократії, зрозуміти його причини та наслідки, необхідно насамперед з'ясувати зміст цього терміна. В політологічній літературі існує безліч визначень демократії. Зупинимось на двох основних підходах до розуміння демократії.

Прихильники першого вважають єдиним критерієм демократії вибори. Засновником концепції електоральної демократії вважається Й. Шумпетер. Він визначає демократію як форму правління, «інституціональне пристосування для ухвалення політичних рішень, завдяки якому індивіди одержують можливість впливати на владу, використовуючи як інструмент суперництво політичних сил у перегонах за голосами громадян» [13, с. 36]. Для Й. Шумпетера політична система є демократичною, якщо особи, котрі приймають колективні рішення, обираються за допомогою чесних, справедливих, періодичних виборів, під час яких кандидати вільно змагаються за голоси виборців, а активне виборче право має практично все доросле населення. Окрім цього, повинні існувати громадянські та політичні свободи (слова, друку, зборів та організацій), які необхідні для дебатів і проведення виборчих кампаній. Таким чином, бачимо, що для Й. Шумпетера головними критеріями демократичності суспільства є конкуренція та участь [13, с. 67].

У багатьох випадках застосування цього підходу є продуктивним: вибори на даному етапі полі-

тичного розвитку проводяться у більшості країн, тобто з цієї точки зору кількість демократичних режимів у світі збільшується. Однак політична практика засвідчує, що в багатьох країнах, де проводяться вільні вибори, не утвердилася ліберальна демократія з її сутнісними складниками: верховенством закону, розподілом гілок влади, гарантуванням прав та свобод громадян тощо. Так, постає питання про тип політичних режимів, які склалися в Росії, Україні, Індії, Туреччині. Згідно з мінімалістським визначенням, ці країни кваліфікуються як демократичні, адже в них проходять конкурентні вибори. Однак, відповідно до положень більш жорсткої концепції ліберальної демократії, усі вони вважатися демократичними не можуть. Таким чином, очевидне існування певних протиріч між ліберальною та електоральною демократією.

Прихильники другого підходу включають у поняття демократії принципи політичного лібералізму, стверджуючи, що справжнє демократичне суспільство характеризується не лише виборами, а й широким трактуванням плюралізму. Тобто демократія фактично ототожнюється з її ліберальною моделлю. Ліберальна демократія включає такі складники [14, с. 89]:

- контроль над державою, прийняття ключових рішень і розміщення матеріальних ресурсів покладається на обраних посадових осіб;
- виконавча влада обмежується автономною владою інших державних установ (зокрема, незалежного судочинства, парламенту та інших механізмів стримувань і противаг);
- жодна група, що дотримується конституційних норм, не може бути позбавлена права на формування власної партії та можливості брати участь у виборах;
- культурним, етнічним, релігійним та іншим групам меншин не можна заборонити висловлювати свої інтереси у політичному процесі, розмовляти власною мовою або розвивати свою культуру;
- поза партіями й виборчими кампаніями громадяни мають численні та постійно діючі канали для висловлення і представлення своїх інтересів і цінностей разом із різноманітними незалежними асоціаціями та рухами, які вони мають право утворювати та до яких можуть належати;
- існують альтернативні джерела інформації, до яких громадяни мають необмежений доступ;
- кожна особа має реальну свободу віросповідання, думки, слова, зборів, демонстрацій та оскарження протиправних рішень;
- особисті та колективні свободи перебувають під ефективним захистом незалежного і недискримінаційного судочинства, рішення якого є обов'язковими і шанованими іншими центрами влади;
- закон захищає громадян від незаконного ув'язнення, вигнання, терору, катування та неба-

жаного втручання в їхнє особисте життя не тільки з боку держави, а й також з боку організованих недержавних або антидержавних сил.

З'ясувавши зміст дефініції «демократія», можемо перейти до розгляду проблеми демократичного переходу. Демократичний перехід визначається як процес, що охоплює період між початком змін і подальшим розпадом одного типу консолідованого режиму й утворенням на його місці іншого типу консолідованого режиму [9, с. 17]. Варто зазначити і те, що термін «демократичний перехід» є більш нейтральним порівняно з терміном «перехід до демократії». Адже останній вказує на кінцеву мету процесу транзиту – встановлення демократії, а внаслідок демократичного переходу консолідована демократія може бути і не встановлена.

У контексті дослідження нас найбільше цікавить політичний транзит. Тож нам необхідно вирішити ще одну важливу методологічну проблему – з'ясувати сутність та співвідношення категорій «політична трансформація» та «політичний транзит». Можна погодитися з російським вченим М. Ашимбаєвим, котрий вважає, що політичний транзит, на відміну від політичної трансформації, є більш широким та багаторівневим процесом [2, с. 33]. Якщо розуміти транзит як процес системної трансформації основних сфер суспільства та держави в цілому, то політична трансформація в такому аспекті є основною частиною транзиту, яка охоплює якісні зміни інституціональних та процедурних механізмів функціонування політичної системи. Слід зазначити, що саме цей складник транзиту є одним із найважливіших. Таким чином, ми бачимо, що обидва процеси перебувають у тісному зв'язку, адже в окремо взятому політичному сегменті та конкретному часовому проміжку вони означають тотожні політичні процеси. Російський дослідник В. Гельман взагалі пропонує вживати щодо постсоціалістичних країн терміни «трансформація» та «транзит» як синоніми [4, с. 22].

Політичний транзит – це процес переходу державно-політичної системи країни від менш завершеної, з точки зору демократичного ідеалу, до завершеної, розвиненої форми демократії, яка охоплює організацію суспільства загалом. Розглядаючи феномен політичного транзиту, можна виявити, що він являє собою проміжну якість, перехід суспільства від одного стану до іншого. За такого розуміння політичного транзиту він зводиться до визначеного періоду часу, впродовж якого державно-політичний устрій країни й саме суспільство проходять принципову трансформацію й кардинальні зміни. У змістовному плані політичний транзит співвідноситься з демократичним реформуванням системи політичної влади і лібералізацією суспільно-політичного життя країни [2, с. 115].

Фундатором транзитології вважається американський політолог Д. Растроу, який в 1970 р. опри-

люднив статтю «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [12]. Саме назва цієї статті і дала назву новому напрямку політичної науки. Транзитологія постала як альтернатива структурному детермінізму, що панував у теорії модернізації. Сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації. У працях представників цього напрямку результат політичної модернізації було жорстко детерміновано його вихідними умовами, серед яких пріоритет віддавали ступеню соціально-економічного розвитку та особливостям соціальної структури перехідних суспільств. Головний недолік структурного детермінізму полягав у тому, що він відверто ігнорував суб'єктивні чинники розвитку перехідних суспільств, прирікаючи демократичні сили на очікування того, що колись, у майбутньому, з'являться необхідні об'єктивні умови для цього.

Проте у сучасній транзитології залишились два основні підходи до інтерпретації умов формування демократичних систем та інститутів. Прихильники структурного підходу (а це переважно західні дослідники, зокрема, Г. Алмонд та С. Верба, С. Ліпсет) [1] виходять із припущення, що демократичні режими утворюються під домінуючим впливом макрофакторів – фундаментальних якісних змін в усіх системах життєдіяльності соціуму. Вони стверджують, що демократія має бути підготовлена відповідним суспільно-економічним розвитком суспільства.

Прибічники процедурного підходу (Х. Лінц та А. Степан, А. Пшеворський, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер та Л. Уайтхед) вважають, що головними умовами переходу до демократії є характер владних еліт, їхні політичні цінності та ідеали, найважливіші тактики і технології володарювання, які використовуються ними [8; 11; 19]. У такому разі успіх демократизації залежить насамперед від вибору і послідовності конкретних рішень і дій цільних політичних діячів-агентів демократизації.

Слід відзначити, що інколи в політологічній літературі робляться спроби чітко розвести структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. Але «чистих» представників цих напрямів навряд чи вдасться знайти. Можна говорити лише про домінування того чи іншого підходу в працях певних науковців. Наведені два методологічні підходи насправді не виключають один одного, а, навпаки, взаємодоповнюють, адже вони фактично розкривають різні сторони однієї групи явищ, яку ми вже виокремили як демократичний транзит [10, с. 42].

У транзиті можна умовно виділити п'ять основних складових елементів [18, с. 175]:

1. Передумови політичного транзиту. В політичній науці визначають три головні структурні передумови демократії:

– набуття національної єдності й відповідної ідентичності;

– досягнення високого рівня економічного розвитку;

– масове поширення культурних норм, цінностей, за яких обов'язковим є визнання демократичних принципів, довіра до головних політичних інститутів, міжособистісна довіра, відчуття громадянства тощо.

2. Вихідна точка політичного транзиту, з якої розпочинається транзит як процес. Вона задає характер і напрямок руху в транзиті. Зазвичай такими вихідними точками є тоталітаризм, авторитаризм та їхні модифікації.

3. Мета транзиту – це той стан суспільства, політичної системи, режиму влади, до якого рухається соціум в процесі демократичного перетворення. Наявність цього елемента обумовлена тим, що практично в усіх відомих концепціях політичного транзиту особливе місце приділяється опису тієї ідеальної моделі політичної системи, котра і є метою будь-якої політичної трансформації. Метою політичного транзиту є встановлення демократичного режиму, а саме «консолідованої демократії». Консолідація демократії – це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів і норм, які частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні. Це складний процес, що набуває різноманітних форм і розгортається у різних напрямках та завершується зміцненням інститутів і норм демократії, забезпечуючи їхню стабілізацію та виживання.

4. Сам процес транзиту з його специфічним змістом, який визначається внутрішніми, етапними і сутнісними характеристиками. Загалом демократичний транзит є складним і тривалим процесом, котрий на різних етапах може мати ту чи іншу (навіть зворотну) спрямованість. Як відомо, у середовищі науковців-транзитологів не існує єдиного бачення етапів демократичного транзиту. Це зумовлено своєрідністю процесів демократизації в кожній із країн, що своєю чергою спричинене різною стартовою ситуацією, специфікою соціокультурного розвитку, геополітичними впливами тощо. Класичною в політичній науці є трифазна модель, в якій виокремлюють стадії лібералізації, демократизації та ресоціалізації (консолідації демократії). Лібералізація розуміється при цьому як спроба владних еліт авторитарного режиму за допомогою обережного «відкривання» політичної системи і надання більших гарантій індивідуальних громадянських прав розширити легітимну основу старого режиму для того, щоб лишитися й далі при політичній владі.

За фазою лібералізації йде стадія демократизації. Вона починається, як правило, тоді, коли ще існують залишки авторитарних структур і владних інститутів, а нові демократичні структури оста-

точно ще не запроваджені. За загальноприйнятою думкою, фаза демократизації наближається до завершення в разі проведення «установчих виборів» (founding elections) та за інституціоналізації структурного і процедурного «мінімуму» демократії. Цей «мінімум» – загальні, чесні, рівні і таємні вибори, відповідальність уряду перед виборцями, партійна конкуренція тощо.

Закінчується процес політичного транзиту ресоціалізацією, під час якої відбувається освоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Деякі автори називають цю стадію етапом консолідації. Німецький політолог К. фон Бойме визначив чотири засадничі площини консолідації для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, які є водночас її етапами: 1) конституційна консолідація – тобто формування демократичного конституційного ладу; 2) репрезентативна консолідація – консолідація територіального (партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів; 3) інтегративна консолідація – тобто консолідація «правил гри» у середовищі неформалізованих акторів політики; 4) консолідація громадянського суспільства, яка завершує консолідацію системи встановленням заснованої на демократії громадянської культури [16, с. 290].

5. Результат транзиту. Він не завжди збігається з його метою (консолідацією демократії). Це пов'язано з тим, що політичний транзит характеризується невизначеністю процедур і результатів. Підтвердженням цього є той факт, що у багатьох країнах, які прагнули побудувати ліберальну модель демократії, натомість утвердилися гібридні форми політичного режиму (псевдодемократії).

Теорії переходу до демократії. Аналіз демократичного транзиту в реальній політичній практиці повинен базуватись на загальноновизначених теоріях переходу до демократії. І хоча єдиної точки зору на демократичний перехід в політичній науці не сформовано, кожна з теорій має свій пізнавальний потенціал і може бути використана для аналізу.

Теорія переходу до демократії Д. Растоу. Д. Растоу пропонує трифазну модель переходу до демократії. Перша, підготовча, фаза демократизації проходить як процес підготовки до зміни наявного типу режиму. Ця стадія характеризується тривалою та безперервною політичною боротьбою. Результатом цієї боротьби має стати виникнення й зміцнення нової еліти, яка спирається на соціальні сили, для яких необхідним є демократичне керівництво. Боротьба за політичне лідерство у першій фазі демократизації може призвести до політичної поляризації. Тільки жорстка за своєю формою боротьба політичних сил може реально сформувати нову структуру інтересів і зробити конфлікт інтересів потенційною передумовою суспільного розвитку [12, с. 7].

Для успішного демократичного транзиту характерним є те, що на підготовчій стадії не переслідуються опозиція та відбувається становлення демократичного виборчого права.

Внаслідок цих процесів настає друга фаза демократизації – фаза прийняття рішень. Д. Растоу зазначає, що «рішення про інституалізацію базових демократичних процедур – лише одне з можливих, що народжується в процесі гри цілої низки різноманітних політичних сил й аж ніяк не виключає, а, навпаки, припускає наступну запеклу політичну боротьбу» [12, с. 14].

Третьою фазою демократичного транзиту є фаза звикання. На цій стадії демократія починає функціонувати як порівняно налагоджений і цілісний механізм. Це фаза навчання для громадян і політичних еліт, фаза освоєння техніки демократії та накопичення необхідних для її функціонування навичок.

І, звісно, настання демократії не слід сприймати як те, що здійсниться впродовж, наприклад, одного року. Оскільки процес становлення демократії припускає появу нових соціальних груп, їхнє формування і розвиток, то мінімальний термін переходу, за Д. Растоу, триватиме впродовж життя цілого покоління. У країнах, що не мали раніше зразків для імітації, перехід до демократії, як правило, відбувається ще повільніше [12, с. 15].

Особливість теорії Д. Растоу полягає в тому, що він вважав національну єдність головною передумовою демократизації, оскільки за її допомогою можна об'єднати в єдине ціле всі фази демократичного процесу. Він зазначав, що наявність національної єдності є важливішим фактором демократизації, ніж мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації.

Теорія переходу до демократії А. Пшеворського. Комплексно та ґрунтовно теоретичні засади транзитологічної моделі переходу до демократії були розроблені польським дослідником А. Пшеворським [11]. Науковець, формулюючи концепцію транзитного переходу до демократії авторитарних режимів, аналізує дві основні стадії демократизації – лібералізацію та безпосередньо демократизацію. Для успішної інституалізації демократії в перехідній країні найбільш важливим структурно-процесуальним фактором є демократична налаштованість елітних прошарків населення, а саме розподіл сфер впливу у країні між новою та старою політичними елітами.

А. Пшеворський доводить, що у процесі демократизації задіяні чотири основні типи політичної еліти в державі [11, с. 56]:

1. Консерватори – авторитарно налаштовані еліти («прихильники твердої лінії»).

2. Реформатори – прихильники демократичних змін серед авторитарних політичних сил.

3. Помірковані – політичні сили, які ще не визначились у своєму виборі між авторитаризмом і демократією.

4. Радикали – еліти, які однозначно налаштовані на демократичні зміни у країні.

Демократичні процеси у країні з авторитарним типом політичного режиму розпочинаються з лібералізації старого режиму. А. Пшеворський наголошує, що лібералізація є результатом суперечностей всередині старого авторитарного режиму. Після виникнення конфліктів серед авторитарної еліти у країні починають формуватися або закріплюватися раніше сформовані засади громадянського суспільства. Відповідно, певна частина народних мас чинить супротив авторитарному типу суспільно-політичних відносин. Тому процес лібералізації може проходити за двома напрямками: з одного боку, передумовою є конфліктна ситуація серед старої еліти (поява реформаторів); з іншого – початок народних заворушень і прагнення до демократизації всередині країни. Успішний відхід від авторитаризму може відбутися лише за умов досягнення політичного компромісу між реформаторами та поміркованими, тобто «між поміркованими в авторитарному блоці й опозиції, якщо і ті, й інші зможуть контролювати чи нейтралізувати радикалів у своєму середовищі».

Отже, досліджуючи політичні, економічні та культурницькі ознаки політичного режиму в постсоціалістичних країнах на порозі переходу до демократії кінця 80-х рр. ХХ ст., можна зробити висновок, що для цих країн був характерним саме авторитарний комуністичний політичний режим.

Висновки. Таким чином, для системного аналізу демократичних транзитів у посткомуністичних Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині слід використовувати комплексно-порівняльну трифазову модель трансформації авторитарних режимів. Йдеться про узагальнювальну модель, яка включає три стадії: лібералізацію, демократизацію та консолідацію. При цьому, аналізуючи демократичні транзити, слід враховувати ідеї щодо головних факторів транзиту Д. Растоу (національна єдність), А. Пшеворського (пакт між різними угрупованнями політичної еліти), З. Бзежинського (зовнішньополітичний фактор).

Серед об'єктивних чинників, що істотно впливають на траєкторію посткомуністичної трансформації, найбільш важливими є: особливості її вихідної позиції (походження тоталітарного режиму, термін його функціонування і ступінь тоталітарності); структура трансформаційного процесу (моністична чи бінарна); цивілізаційний контекст. Взаємодія цих чинників значною мірою зумовлює траєкторію трансформаційного процесу, проте жоден із них сам по собі не є детермінантом, а має корелятивний характер. На перебіг трансформацій впливають також зовнішньополітичні тиски,

особисті якості політичних лідерів, структура політичної еліти, але їхній вплив опосередковується якістю політичної культури суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. *Политические исследования*. 1992. № 2. С. 25–31.
2. Ашимбаев М. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана : Ел Орда, 2002. 304 с.
3. Гантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2003. 368 с.
4. Гельман В. Постсоветские политические трансформации. *Политические исследования*. 2001. № 1. С. 15–29.
5. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации. *Политические исследования*. 1999. № 1. С. 10–25.
6. Даль Р. Демократия и ее критики. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2003. 576 с.
7. Долженков О. Посткомуністичні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи та СНД: порівняльний аналіз. *Нова політика*. 2000. № 5. С. 12–16.
8. Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократизация. *Политические исследования*. 1997. № 5. С. 9–30.
9. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці. Ужгород : Інформ.-видавн. центр «Зіппо», 2012. 174 с.
10. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. Москва : МОНФ, 1999. 108 с.
11. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Москва : РОССПЭН, 2000.
12. Растроу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1995. № 5. С. 5–15.
13. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва : Экономика, 1995. 540 с.
14. Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies / Eds. by C. W. Haerpfer, R. Rose, W. Mishler. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1998. 270 p.
15. Democratization / Eds. by C.W. Haerpfer, P. Bernhagen, R.F. Inglehart, C. Welzel. New York : Oxford University Press, 2009. 456 p.
16. Beyme K.V. Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der «Transitologie». *Osteuropa*. 1999. № 3. P. 285–304.
17. Karl T., Schmitter Ph. The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? *Slavic Review*. 1994. № 1. P. 173–185.
18. O'Donnell G., Schmitter Ph. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989. 82 p.
19. O'Donnell G., Schmitter Ph., Whitehead L. Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1986. 220 p.

REFERENCES:

1. Almond H., Verba S. (1992) Hrazhdanskaia kul'tura y stablynost demokratyy. *Polytycheskye yssledovaniya*. № 2. S. 25–31 [in Russian].
2. Ashymbaev M. (2002) Polytycheskyi tranzyt: ot hlobalnogo k natsyonalnomu yzmerenyiu. Astana : El Orda. 304 s. [in Russian].
3. Hantynhton S. (2003) Tretiavolna. Demokratyzatsiya v kontse XX veka. Moskva : "Rosyiskaia polytycheskaia entsyklopediya". 368 s. [in Russian].
4. Helman V. (2001) Postsovetskiye polytycheskiye transformatsyy. *Polytycheskye yssledovaniya*. № 1. S. 15–29 [in Russian].
5. Daimond L. (1999) Proshla ly "tretia volna" demokratyzatsyy. *Polytycheskye yssledovaniya*. № 1. S. 10–25 [in Russian].
6. Dal R. (2003) Demokratyia y yeyo krytyky. Moskva : "Rosyiskaia polytycheskaia entsyklopediya". 576 s. [in Russian].
7. Dolzhenkov O. (2000) Postkomunistychni transformatsii v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy ta SND: porivnialnyi analiz. *Nova polityka*. № 5. S. 12–16 [in Ukrainian].
8. Lynts Kh., Stepan A. (1997). "Hosudarstvennost", natsyonalizm y demokratyzatsiya. *Polytycheskye yssledovaniya*. № 5. S. 9–30 [in Russian].
9. Maradyk N. (2012) Perekhid do demokratii v Cheskii Respublitsi. Uzhhorod : Inform.-vydavn. tsentr "Zippo". 174 s. [in Ukrainian].
10. Melvyl A. (1999) Demokratycheskiye tranzyty: teoretyko-metodolohycheskiye i prykladnye aspekty. Moskva : MONF. 108 s. [in Russian].
11. Pshevorskyi A. (2000) Demokratyia i rynek. Polytycheskiye i ekonomycheskiye reformy v Vostochnoi Evrope i Latynskoi Ameryke. Moskva : ROSSPEN. 450 s. [in Russian].
12. Rastou D. (1995). Perekhody k demokratyy: popytka dynamycheskoi modely. *Polys*. № 5. S. 5–15 [in Russian].
13. Shumpeter Y. (1995) Kapytalyzm, sotsyalyzm i demokratyia. Moskva : Ekonomika, 1995. 540 s. [in Russian].
14. Democracy and its alternatives: understanding post-communist societies (1998) / Eds. by C.W. Haerpfer, R. Rose, W. Mishler. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 270 p.
15. Democratization (2009) / Eds. by C.W. Haerpfer, P. Bernhagen, R.F. Inglehart, C. Welzel. New York : Oxford University Press. 456 p.
16. Beyme K.V. (1999) Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der «Transitologie». *Osteuropa*. № 3. S. 285–304.
17. Karl T., Schmitter Ph. (1994) The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? *Slavic Review*. № 1. P. 173–185.
18. O'Donnell G., Schmitter Ph. (1989) Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 82 p.
19. O'Donnell G., Schmitter Ph., Whitehead L. (1986) Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 220 p.

Theoretical-methodological principles for the follow-up of democratic transitions in post-socialist countries

Maradyk Nataliia Vasylivna

PhD,
Associate Professor at the Department
of Political Theory
Institute of Political Science
of the University of Prešov
17. novembra 3724/15, 080 01 Prešov,
Slovakia

Michal Cirner Blazheievych

PhD,
Assistant at the Department of Political
Theory
Institute of Political Science
of the University of Prešov
17. novembra 3724/15, 080 01 Prešov,
Slovakia

The article describes the existing theoretical and methodological approaches to the study of democratic transits and identifies the optimal conceptual model for analyzing the process of transition to democracy in post-socialist countries.

The transitological paradigm has undergone a long period of methodological development. After all, for a long time there have been alternative approaches to understanding its key definitions and interpreting the conditions for the formation of democratic systems and institutions. The structural elements of democratic transit are identified, the main ones being the starting point and the goal of the transition, which is achieved as a result of three successive stages: liberalization, characterized by antagonistic confrontation between major political actors, which allows for democracy; democratization, in which the institutionalization of democratic institutions and norms takes place, and the consolidation of democracy, when certain "rules of the game" are established in society and a return to a totalitarian-authoritarian state becomes impossible. The study found that an integrated approach should be used to interpret the conditions of the transition to democracy, as the success of the democratic transition is determined not only by the specific political actions of political actors, but also by cultural traditions and socio-economic factors. However, it is important to remember that the process of birth and formation of democracy is not universal, because each country has its own algorithm for a successful transition to democracy.

The analysis of theoretical and methodological approaches to the study of democratic transitions gives grounds to assert that these processes in post-socialist states have a number of specific features. This is primarily due to the fact that there were simultaneous transformations in all spheres of public life, and in some countries these processes were further complicated by the formation of the foundations of national statehood.

Among the objective factors that significantly influence the trajectory of post-communist transformation, the most important are the features of its initial position (the origin of the totalitarian regime, the term of its functioning and the degree of totalitarianism); structure of the transformation process (monistic or binary); civilizational context. The interaction of these factors largely determines the trajectory of the transformation process, but none of them in itself is a determinant, but has a correlative nature. The course of transformations is also influenced by foreign policy pressures, personal qualities of political leaders, the structure of the political elite, but their influence is mediated by the quality of political culture of society.

Key words: liberalization, democratization, consolidation of democracy, post-socialist countries, democracy.

Аміров Артур Олександрович

Парадипломатія в зовнішньополітичному виборі України: «П'яте колесо» чи акселератор європейської інтеграції?

УДК 323.2(659.03:655.4)(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.2>

Аміров Артур Олександрович
аспірант кафедри політичних теорій
факультету психології, політології
та соціології
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

У статті визначено роль парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України. Окреслено напрямки паралельної дипломатії, які мають сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції. Паралельну дипломатію розглянуто у контексті нових трендів у міждержавних відносинах: публічній дипломатії, е-дипломатії, дипломатії без дипломатів (П. Солдатос), дипломатії відомих осіб («celebrity diplomacy»). Підвищення ролі органів місцевого самоврядування зумовлено реформою децентралізації, яка вважається однією із найуспішніших. Це проявляється як у внутрішній політиці, так і зовнішньополітичному виборі України. Метою статті є визначення ролі парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України. Теоретичні рамки дослідження встановлено як поєднання історичного інституціоналізму, який дозволяє розширити розуміння меж міжнародних відносин та ведення переговорів та інституціоналізму раціонального вибору, який дозволяє подолати альтернативу «схід – захід» у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору. Розвиток паралельної дипломатії («дипломатії міст») визначено за двома напрямками. По-перше, участь представників місцевого самоврядування у діяльності United Cities and Local Governments (uclg.org/en). Дві організації від України є її членами: Асоціація міст України та Українська асоціація районних та обласних рад. Також активно можуть долучатись до паралельної дипломатії учасники Конгресу місцевих і регіональних влад при Президентіві України. По-друге, взаємодія із містами-побратимами (яку розглянуто на прикладі м. Одеси). Даний кейс включає інтеграцію із містами-побратимами з країн ЄС, США, Ізраїлю, Канади та Китаю й дезінтеграцію із містом-побратимом Ростов-на-Дону (РФ). Визначено, що місцева влада, завдяки процесу децентралізації, стає одним із акселераторів європейської інтеграції: міста – побратими, міста, райони та області мають потенціал стати справжніми акторами парадипломатії. Парадипломатія не може замінити урядові ініціативи та міждержавні зв'язки, але здатна їх значно посилити, наповнити реальним змістом.

Ключові слова: парадипломатія, публічна дипломатія, дипломатія міст, міста-побратими, зовнішньополітичний вибір, європейська інтеграція.

Вступ. Сучасний етап міжнародних відносин характеризується новими формами дипломатії. Це зумовлено потребою у встановленні та розвитку політичних, економічних, культурних відносин на різних рівнях – від урядів до NGO, від регіонів та міст до бізнесу та університетів. У процесі реалізації раціонального зовнішньополітичного вибору України збільшується вага «нової публічної дипломатії» – взаємодії індивідів, громадських організацій, регіонального співробітництва та місцевих ініціатив. Конструктивні відносини, які ґрунтуються на спільних цінностях та «комунікативній раціональності» (Ю. Габермас), є фундаментом європейської інтеграції. Ми є свідками розвитку «дипломатії без дипломатів» (П. Солдатос [17]), а також дипломатії відомих осіб («celebrity diplomacy»). В умовах пандемії важливим майданчиком взаємодії стає інформаційний простір, зокрема – соціальні мережі. Говорять про е-дипломатію. У процесі становлення нової публічної дипломатії особливе місце посідає паралельна дипломатія, або парадипломатія. Це термін для позначення комплексу

зовнішніх відносин між країнами на регіональному та місцевому рівні [13]. Парадипломатія, як феномен ХХІ століття, чудово ілюструє ідею демократизації інституційної взаємодії [18], доповнюючи її вкрай важливим виміром міжнародних відносин. Місцева влада, завдяки процесу децентралізації, стає одним із акселераторів європейської інтеграції: міста-побратими, міста, райони та області, які входять до складу Асоціації міст України та Української асоціації районних та обласних рад, як членів United Cities and Local Governments (uclg.org/en), стають справжніми акторами парадипломатії. Від їх взаємодії з закордонними партнерами повною мірою залежить зовнішньополітичний вибір України. Парадипломатія не може замінити урядові ініціативи та міждержавні зв'язки, але здатна їх значно посилити, наповнити реальним змістом. Слід відзначити, що у дискурсі вітчизняної політичної науки щодо зовнішньополітичного вибору України досить багато уваги приділяється зусиллям української дипломатії щодо реалізації європейського вибору, зовнішньому середовищу,

геополітичним чинникам європейської та євроатлантичної інтеграції тощо. Натомість роль інституту парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України висвітлено недостатньо.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення ролі парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України. Традиційно роль місцевого самоврядування недооцінювалась у внутрішній політиці, а парадипломатія сприймалась як «п'яте колесо». У зв'язку з реформою самоврядування децентралізацією зростає вплив місцевих громад, міст та регіонів. Децентралізація, на думку Президента України В. Зеленського, є однією з найуспішніших реформ, а Конгрес місцевих і регіональних влад при Президенті України стає не лише аналітичним і практичним інструментом для продовження реформ, а й дискусійним майданчиком для діалогу представників місцевого самоврядування з виконавчою та законодавчою владою [4]. Зростаючий вплив місцевого самоврядування стосується не лише внутрішньої політики. Парадипломатія має значний потенціал для зовнішньополітичного вибору України. Вона розвивається через взаємодію міст-побратимів, участь у роботі міжнародних асоціацій, прямі контакти міжрегіонального рівня. Завдання статті зумовлені визначеною метою та виходять із напрямків розвитку парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України. Вони полягають у такому: 1) визначити сутності парадипломатії; 2) окреслити основні напрямки взаємодії місцевого самоврядування із зарубіжними партнерами; 3) розкрити сутність відносин міст-побратимів як складову парадипломатії на прикладі м. Одеси.

Методи дослідження. Застосування інституційного методу дозволяє окреслити роль парадипломатії як важливого інституту в зовнішньополітичному виборі України. Інституціоналізація парадипломатії відбувається одночасно із посиленням значення місцевого самоврядування внаслідок реформи децентралізації, усвідомленням важливості горизонтальних контактів між представниками міст та регіонів різних країн, демократизацією та підвищенням ефективності інституційної взаємодії в Україні тощо. Використання теорії вибору дозволяє визначити парадипломатію як важливий чинник зовнішньополітичного вибору. З точки зору парадипломатії вибір справді стає поліваріантним, він не обмежується альтернативами «схід – захід». Адже інститут міст-побратимів включає міста центру та периферії. Міжнародна організація United Cities and Local Governments нараховує 240000 членів, її центральний офіс розміщується у Барселоні, а регіональні – у Бразиліа, Брюсселі, Стамбулі, Джакарті, Оттаві та інших містах. Теоретичні рамки дослідження встановлено як поєднання історичного інституціоналізму, який дозволяє розширити розуміння меж міжнародних

відносин та ведення переговорів [15] та інституціоналізму раціонального вибору. Погодимось: «Результат вибору передбачений самою системою соціальних координат: вибір не може вийти за межі альтернатив, запропонованих гранд-нарративом та закладених у картині світу. Тобто, вибір дійсно є частиною соціальної взаємодії, її невід'ємною складовою» [11].

На процес формування зовнішньополітичного вибору впливає багато факторів: ендогенні та екзогенні. До перших, безумовно, належить взаємодія між великими містами (як економічними, освітніми, політичними та культурними центрами країни). До других – публічна дипломатія, важливим елементом якої є взаємодія між містами-побратимами.

Результати. Із зростанням економічної потуги сучасних міст підвищується роль парадипломатії. Це загальносвітовий тренд. «Великі міста є двигуном світової економіки, культурними, історичними, духовними, політичними та інноваційними центрами, де ставляться та вирішуються часто у режимі експерименту найгостріші глобальні проблеми сьогодення. Разом з тим великі міста відчувають значний тиск таких факторів як міграція, соціальна нерівність, забруднення навколишнього середовища та зміна клімату. В Європі частка міського населення вже перевищує 70%, у середньому по світу цей показник складає приблизно 50%, і, за оцінками експертів ООН, зростає до 60% протягом наступних двадцяти років. У великих містах споживається приблизно 75% усієї електроенергії, що виробляється у світі, та утворюється 80% загальних викидів парникових газів» [2]. Синергія глобалізації та глокалізації, як локомотивів глобального розвитку спричинили появу нових рушійних сил у міжнародних відносинах, які стають менш залежними від національних державних нормативних актів. Незмінний пріоритет національних урядів як єдиних основних гравців у міжнародних справах був серйозно заперечений різними новачками за останні кілька десятиліть [14]. Відзначимо: «Здатність вести дипломатичні відносини, як правило, вважається винятковим атрибутом суверенних держав, але участь місцевих та регіональних органів влади у міжнародних відносинах набуває все більшого значення у всьому світі. Це явище, також відоме як «парадипломатія», має важливі історичні передумови, але за останні десятиліття набуло нової популярності внаслідок транснаціоналізації глобальної економіки... Незважаючи на початкове небажання центральних/федеральних урядів сприймати цю нову реальність, парадипломатія швидко набуває інституційного та правового визнання державами та міжнародними організаціями у різних геополітичних контекстах» [16].

У процесі децентралізації в Україні міста та регіони починають більш активну діяльність, спрямовану на пошук партнерів для співробіт-

ництва за кордоном. Парадипломатія та міська дипломатія стають помітним явищем у реалізації європейського та євроатлантичного вибору України. Відзначимо: «Зовнішньополітичний вибір України, як складний та багатофакторний процес, потребує постійної уваги з боку науковців. Дослідження динаміки зовнішньополітичного вибору, коливань зовнішньополітичного курсу під впливом трансформаційних процесів у владі та суспільстві, визначення його складових та основних рушійних сил є одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики... Будь-яка країна, що стає на шлях модернізації, має враховувати фактор урбанізації, появи та розвитку міст та мегаполісів» [1].

На окрему увагу заслуговують відносини сучасних українських міст із містами – побратимами з інших країн. Варто відзначити, що сучасна Україна «є полем межування двох цивілізацій: східної євразійської (російської) та західної – європейської. Це говорить про те, що сучасна Україна опинилась у ролі розділеної периферії... Перебуваючи в ролі розділеної периферії, Україна має досить обмежені можливості для реалізації своїх зовнішньополітичних інтересів, які залежать насамперед від характеру зв'язків між Заходом і Сходом. В умовах зіткнення інтересів і цивілізаційної конфронтації Україна опиняється в «буферній зоні» [9]. Уникнути цього дуалізму не можливо, а от пом'якшити – так. Один із напрямків парадипломатії, який має сприяти цьому – встановлення зв'язків українських міст із зарубіжними мегаполісами категорії «Альфа». Нагадаємо, що П. Хол запропонував власну класифікацію міст. Він їх розділив на наступні категорії: «Альфа», «Бета», «Гамма» та «Дельта». Парадипломатія має бути спрямована на встановлення зв'язків та поглиблення взаємодії із містами, які за П. Холлом, належать до категорій «Альфа» та «Бета». До перших відносяться «комунікаційно-сервісні центри світового значення із ареалом «обслуговування» до 20 млн. осіб, зокрема мультимодельні транспортні вузли, комунікаційно-комерційно-сервісні центри глобального впливу, наприклад Лондон, Париж, Нью-Йорк, Токіо, Чикаго, Франкфурт, Гонконг, Лос-Анджелес, Мілан, Сінгапур» [3]. Щодо Бета-міст, то до них належать «міста-шлюзи (субконтинентальні столиці), ареал обслуговування яких досягає від 10 до 20 млн населення. Це вузли повітряного сполучення, комерційні та сервісні центри субконтинентального значення, наприклад міста Сан-Франциско, Сідней, Торонто, Цюрих, Брюссель, Мадрид, Мехико, Сан-Пауло, Сеул» [3]. Для Одеси вкрай важливою є співпраця з містами чорноморського басейну, а також портами та курортами. Встановлено побратимські відносини із такими містами, як: Олександрія (Єгипет), Балтимор (США), Ванкувер (Канада), Варна (Болгарія), Генуя (Італія), Єреван (Вірменія), Йокогама

(Японія), Калькутта (Індія), Кишинів (Молдова), Констанца (Румунія), Ліверпуль (Великобританія), Лодзь (Польща), Марсель (Франція), Нікосія (Кіпр), Оулу (Фінляндія), Пірей (Греція), Регенсбург (Німеччина), Сегед (Угорщина), Спліт (Хорватія), Стамбул (Туреччина), Хайфа (Ізраїль), Валенсія (Іспанія), Циндао (Китай) [6]. Загалом, відносини між містами-побратимами досі мають формальний характер: делегації міст-побратимів беруть участь у святкових заходах з нагоди дня міста, фестивалів, відкритті пам'ятників тощо. В якості прикладів конкретної допомоги преса висвітлювала передачу автоцистерни: «Місто Регенсбург, що є одним із активних міст-побратимів Одеси, в грудні 2017 року, люб'язно передало, в якості гуманітарної допомоги для пожежних підрозділів міста Одеси, пожежну автоцистерну TLF 16/25» [7]. Також майже щороку відбуваються знакові події у відносинах між Одесою та Марселем (у французькому місті встановлено туристичний символ Одеси «якір-серце», проводяться фестивалі сучасного французького кіно тощо). Активно розвивається взаємодія Одеси із містом Пірей (Греція): це й відкриття бюста Григорію Маразлі (у 1878–1895 роках – міський голова Одеси грецького походження) і низка проектів спільно із Грецьким Фондом культури. Слід відзначити, що одним із найбільш активних забудовників Одеси є компанія «Гефест», президентом якої є грецький бізнесмен, почесний консул Греції в Україні П. Бумбурас. Роль парадипломатії у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору полягає у поєднанні інтеграційних зусиль на рівні взаємодії між містами-побратимами, а також у межах міжнародної організації United Cities and Local Governments. До неї від України входять дві асоціації: Асоціація міст України (<https://auc.org.ua/>) та Українська асоціація районних та обласних рад (www.auc.org.ua). Але в Україні парадипломатія, або дипломатія міст передбачає дезінтеграцію з містами країни-агресора. Як це проявляється на прикладі міста Одеси? Розглянемо кейс відносин між Одесою та Ростовом-на-Дону. У 2009 році Одеса та Ростов-на-Дону стали містами-побратимами. Встановлення зв'язків на рівні міст-побратимів між Одесою та Ростовом пояснювалось тим, що їх вже давно називають «мамою» і «татом», а це, у свою чергу, зумовлено тим, що наприкінці XIX століття ці міста стали столицями кримінального світу. У той час «Ростов і Одеса стали розвинутими, багатими торговельно-промисловими центрами, які розташовувалися на півдні, «що було цінне для босяків». Мимоволі Ростов з Одесою стали двома південними столицями кримінального світу, і саме босяки, які не могли поділити між собою однаково привабливі для них міста, стали називати їх татом і матиною... Коли співробітники міліції затримували кримінальника без паспорта і питали про те, хто його батьки,

він відповів: Ростов мій тато, Одеса- мама, тому що це були дві столиці кримінального світу» [8]. У 2016 році на сайті Президента України з'явилась петиція щодо «Позбавлення Ростова-на-Дону статусу міста побратима Одеси» [10]. Дезінтеграція на рівні міст-побратимів об'єктивно зумовлена фактором російської окупації Криму. Зокрема, у петиції зазначається: «На сьогоднішній день місто Одеса має своїм містом побратимом російський Ростов-на-Дону. Місто, що є обласним центром регіону з якого здійснювалася, здійснюється і буде здійснюватися вторгнення на територію України» [10]. Варто відзначити, що на сайті Одеської міської ради також зникла згадка про Ростов-на-Дону як місто-побратим Одеси. Натомість активно розвиваються відносини з містами-побратимами, які представляють, передусім, країни ЄС (Марсель, Регенсбург, Варна, Пірей, Лодзь), США (Ванкувер), Канаду (Балтимор) та Ізраїль (Хайфа).

Окремо тут слід наголосити на ініціативі мера Києва В. Кличка встановити побратимські відносини між Києвом та Одесою: «Мені приємно сьогодні бути в Одесі – місті, в якому прокинулася надія на позитивні зміни і перетворення... Пропоную побратимство міст Києва і Одеси», – зазначив Віталій Кличко» [5].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі політичного та соціально-економічного розвитку взаємодія міст-побратимів є важливою складовою частиною зовнішньополітичного вибору України. Погодимось із тим, що «Регіональні уряди можуть виступати міжнародними суб'єктами... парадипломатія може бути багатофункціональним засобом просування інтересів та ідентичності» [15]. Інститут міст-побратимів може стати важливим фактором прискорення економічної, соціальної та культурної кооперації та європейської інтеграції держави у цілому. Акцентуємо увагу на соціокультурному напрямку взаємодії, адже саме це є основою формування демократичних цінностей, європейської ідентичності, належності України до євроатлантичного цивілізаційного простору.

У парадипломатії поєднуються інтеграція з містами-побратимами у країнах ЄС та дезінтеграція з містами-побратимами з РФ. Найбільшу активність необхідно демонструвати у встановленні та розвитку побратимських відносин із глобальними континентальними столицями та субконтинентальними центрами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аміров А.О. Взаємодія Одеси з містами-побратимами як складова зовнішньополітичного вибору України. Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 23 листоп. 2018 р.). Київ-Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 52–59.

2. Бірюков Д.С. Сучасні проблеми урбанізації в контексті національної безпеки України. Аналітична записка. Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1165/%C2%A0> (дата звернення: 21.07.2021).

3. Бойко-Бойчук О.В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід. *Державне управління теорія і практика*. Київ: Видавництво Національної академії державного управління при Президенті України, 2007. № 1(6). URL: <http://www.archive.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/20072/txts/07bovmmd.htm>.

4. Децентралізація – одна з найуспішніших реформ в Україні, – Президент. *Портал «Децентралізація»*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13814> (дата звернення 21.07.2021).

5. Київ і Одеса – міста-побратими. *Рідна країна: світоглядний портал*. URL: <https://kyiv.ridna.ua/2015/07/kyiv-i-odesa-mistamy-pobratymamy/> (дата звернення 21.07.2021).

6. Міста-побратими. *Офіційний сайт міста Одеса*. URL: <https://omr.gov.ua/ua/international/goroda-pobratimi/>.

7. Одеса: до одеських рятувальників завітали представники мерії міста Регенсбург Федеративної Республіки Німеччини. *Офіційний сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Останні новини*. 2018. 30 жовт. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/84858.html?PRINT> (дата звернення: 21.07.2021).

8. Одеса-мама і Ростов-тато стали містами-побратимами. *Кореспондент.net*. 2009. 4 вересня. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/956663-odesa-mama-i-rostov-tato-stali-mistami-pobratimami> (дата звернення: 21.07.2021).

9. Перепелиця Г. Між Росією та Європою: проблема зовнішньополітичного вибору України. *Універсум: журнал політології, футурології, економіки, науки та культури*. 2013. № 9-10(239-240). URL: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2013/5/perep.html> (дата звернення: 21.07.2021).

10. Позбавлення Ростова-на-Дону статусу міста побратима Одеси: № 22/020496-еп. *Електронні петиції: офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/20496>. (дата звернення: 21.07.2021).

11. Яковлев Д.В. *Alea jacta est: вибір як елемент соціальної взаємодії. Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у 21 столітті*: мат. міжн. Наук. конф. (м. Херсон, 27–28 лют. 2015 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 155–159. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/671>.

12. Cornago N. *Paradiplomacy and protodiplomacy. Encyclopedia of Diplomacy*. Oxford: Wiley-Blackwell, forthcoming. 2018. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Paradiplomacy_and_Protodiplomacy.pdf.

13. Duchacek I. *The territorial dimension of politics: within, among, and across nations*. New York : Routledge, 2019. 328 p.

14. Kuznetsov A. *Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs*. New York: Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315817088>.

15. Lecours A. Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world (Ser. Discussion papers in diplomacy, no. 113). Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2008. URL: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081217_cdsp_diplomacy_paper_paradiplomacy.pdf.

16. Lecours A. Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Regions. *International Negotiation*. 2002. Vol. 7. Iss. 1. P. 91–114. URL: <https://doi.org/10.1163/157180602401262456>.

17. Soldatos P. Cascading subnational paradiplomacy in an interdependent and transnational world. *States and provinces in the international economy*. 1993. C. 45–64.

18. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. № 2(4). P. 582–608.

REFERENCES:

1. Amirov A.O. (2018) Vzaiemodiiia Odesy z mistamy-pobratymamy yak skladova zovnishnopolitychnoho vyboru Ukrainy [Interaction of Odessa with twin cities as a component of Ukraine's foreign policy choice] *Rehionalna polityka: istoriia, polityko-pravovi zasady, arkhitektura, urbanistyka* : zb. nauk. pr. : materialy Chetvertoi mizhnar. nauk.-prakt. konf., (m. Kyiv, 23 lystop. 2018 r.). Kyiv-Ternopil : Beskydy. Vyp. IV, ch. 1, dodatok. S. 52–59.

2. Biriukov D.S. Suchasni problemy urbanizatsii v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Analychna zapyska [Modern problems of urbanization in the context of national security of Ukraine. Analytical note] *Veb-sait Natsionalnogo instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1165/%C2%A0>.

3. Boiko-Boichuk O. V. (2007) Svitovi tendentsii rozvytku mist: mizhnarodnyi dosvid [World trends in urban development: international experience.]. *Derzhavne upravlinnia teoriia i praktyka*. Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. № 1(6). URL: <http://www.archive.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/20072/txts/07bovmmd.htm>.

4. Detsentralizatsiia – odna z naiuspishnishykh reform v Ukraini, – Prezydent [Decentralization is one of the most successful reforms in Ukraine, – President]. *Portal «Detsentralizatsiia»*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13814>

5. *Kyiv i Odesa – mista-pobratymy* [Kyiv and Odessa are sister cities.]. *Ridna kraina: svitohliadnyi portal*. URL: <https://kyiv.ridna.ua/2015/07/kyjiv-i-odesa-mistamy-pobratymamy/>

6. *Mista-pobratymy* [Twin cities.]. *Ofitsiinyi sait mista Odesa*. URL: <https://omr.gov.ua/ua/international/goroda-pobratimi/>

7. Odesa: do odeskykh riadnykh zavitaly predstavnyky merii mista Rehensburh Federativnoi Respubliky Nimechchyny [Odessa: representatives

of the city hall of the city of Regensburg of the Federal Republic of Germany visited the Odessa rescuers]. *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsii. Ostanni novyny*. 2018. 30 zhovt. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/84858.html?PRINT>

8. Odesa-mama i Rostov-tato staly mistamy-pobratymamy [Odessa-mom and Rostov-dad became twin cities]. *Korespondent.net*. 2009. 4 veresnia URL: <https://ua.korespondent.net/ukraine/956663-odesa-mama-i-rostov-tato-stali-mistami-pobratimami>

9. Perepelytsia H. (2013) Mizh Rosiieiu ta Yevropoiu: problema zovnishnopolitychnoho vyboru Ukrainy [Between Russia and Europe: the problem of Ukraine's foreign policy choice]. *Universum: zhurnal politolohii, futurolohii, ekonomiky, nauky ta kultury*. № 9–10 (239–240). URL: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2013/5/perep.html>.

10. Pozbavlennia Rostova-na-Donu statusu mista pobratyma Odesy: №22/020496-ep [Deprivation of Rostov-on-Don of the status of a sister city of Odessa: №22/020496-ep]. *Elektronni petytsii: ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/20496>.

11. Yakovlev D. V. (2015) Alea jacta est: vybir yak element sotsialnoi vzaiemodii [Alea jacta est: choice as an element of social interaction]. *Priorytetni napriamky rozvytku suspilnykh nauk u 21 stolitti: mat. mizhn. Nauk. konf. (m. Kherson, 27–28 liut. 2015 r.)*. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka». S. 155–159. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/671>

12. Cornago N. (2018) Paradiplomacy and protodiplomacy. *Encyclopedia of Diplomacy*. Oxford: Wiley-Blackwell, forthcoming. 2018. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Paradiplomacy_and_Protodiplomacy.pdf

13. Duchacek I. (2019) The territorial dimension of politics: within, among, and across nations. New York: Routledge, 2019. 328 p.

14. Kuznetsov A. Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs. New York: Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315817088>

15. Lecours A. (2008) Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world (Ser. Discussion papers in diplomacy, no. 113). Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'. URL: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081217_cdsp_diplomacy_paper_paradiplomacy.pdf

16. Lecours A. (2002) Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Regions. *International Negotiation*. Vol. 7. Iss. 1. P. 91–114. URL: <https://doi.org/10.1163/157180602401262456>

17. Soldatos P. (1993) Cascading subnational paradiplomacy in an interdependent and transnational world. *States and provinces in the international economy*. C. 45–64.

18. Yakovleva L., Yakovlev D. (2002) Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. № 2 (4). P. 582–608.

Paradiplomacy in Ukraine's foreign policy choice: "The fifth wheel" or accelerator of European integration?

Amirov Artur Alexandrovich

Postgraduate Student at the Department
of Political Theories
Faculty of Psychology, Political Science
and Sociology
National University "Odessa Law
Academy"
Fontanska doroga str., 23, Odessa,
Ukraine

The article defines the role of paradiplomacy in Ukraine's foreign policy choice. The directions of parallel diplomacy that should promote European and Euro-Atlantic integration are outlined. Parallel diplomacy is considered in the context of new trends in interstate relations: public diplomacy, e-diplomacy, diplomacy without diplomats (P. Soldatos), and celebrity diplomacy. Increasing the role of local governments is due to the reform of decentralization, which is considered one of the most successful. This is manifested in both domestic policy and Ukraine's foreign policy choice. The purpose of the article is to determine the role of paradiplomacy in Ukraine's foreign policy choice. The theoretical framework of the study is set as a combination of historical institutionalism, which allows expanding the understanding of the boundaries of international relations and negotiations and the institutionalism of rational choice, which allows overcoming the alternative "east – west" in the implementation of foreign policy choices. The development of parallel diplomacy ("urban diplomacy") is defined in two directions. First, the participation of local governments in United Cities and Local Governments (uclg.org/en). Two organizations from Ukraine are its members: the Association of Ukrainian Cities and the Ukrainian Association of District and Regional Councils. Participants of the Congress of Local and Regional Authorities under the President of Ukraine can also actively participate in parallel diplomacy. Secondly, interaction with twin cities (which is considered on the example of Odesa). This case includes integration with twin cities from the EU, the USA, Israel, Canada and China and disintegration with the twin city of Rostov-on-Don (Russia). It is determined that local government, thanks to the process of decentralization, becomes one of the accelerators of European integration: twin cities, cities, regions and oblasts have the potential to become real actors in paradiplomacy. Paradiplomacy cannot replace government initiatives and interstate relations, but it can significantly strengthen them and fill them with real meaning.

Key words: paradiplomacy, public diplomacy, city diplomacy, twin cities, foreign policy choice, European integration.

Віннічук Ольга Василівна
Маркітантов Вадим Юрійович
Чабанов Василь Григорович

Вплив е-технологій на формування відносин влади та громадян у сучасній Україні

УДК 321.7:004:342.34(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.3>

Віннічук Ольга Василівна
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені І.І. Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-
Подільський, Хмельницька область,
Україна

Маркітантов Вадим Юрійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені І.І. Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-
Подільський, Хмельницька область,
Україна

Чабанов Василь Григорович
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри політології
та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені І.І. Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-
Подільський, Хмельницька область,
Україна

Вступ. В умовах надшвидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (е-технологій) докорінно змінюються відносини влади та громадян, що своєю чергою потребує якісно нового рівня комунікації.

Сучасні події в світі та Україні, спричинені світовою пандемією, чітко вказують на прогалини у сфері розвитку безпекового простору та демократичних прав і свобод в умовах поспішної глобалізації, зумовлюючи актуалізацію проблеми взаємодії владних структур на різних рівнях та громадян. Таким чином, вважаємо за необхідне проаналізувати політичні процеси в Україні, які сприяли розвитку е-демократії та е-урядування, з метою формування якісно нового рівня довіри громадян до владних структур на соціально-політичному рівні. Адже прозора політична діяльність, відкритість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, формування ефективного механізму громадського контролю виступають

Обґрунтовано теоретичні основи е-урядування та е-демократії як важливих механізмів, що сприяють підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Електронна демократія в умовах інформаційного суспільства, а також у складних процесах, спричинених світовою пандемією, покликана пристосовувати демократичні процедури до викликів сьогодення, налагоджувати співробітництво громадян із владними інститутами та сприяти розвитку громадянського суспільства, що зумовлює актуалізацію її дослідження.

Метою статті визначено аналіз сучасних демократичних е-технологій як інструментів налагодження відносин між громадянами та владою в сьогоденній Україні. Визначена мета передбачає застосування таких методів, як аналіз і синтез, а також системного та історичного підходів.

Проаналізовано політичні процеси в Україні, які сприяють розвитку е-демократії та е-урядування і забезпечують відкритість діяльності гілок влади. Наголошено на пріоритетності запровадження електронної взаємодії органів державної влади та громадян для державної політики України, що законодавчо обґрунтовано в таких нормативно-правових актах, як Коаліційна угода, Програма діяльності Уряду, Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, Стратегія розвитку інформаційного суспільства, Національна програма інформатизації тощо.

Розкрито питання щодо можливостей запровадження електронного голосування як новітньої технології виборчого процесу в Україні. До позитивних аспектів е-голосування варто віднести: економію часу виборців та державних коштів, підвищення підрахунку голосів та точні результати, ефективне керування формулами виборчих систем, зростання рівня участі та явки на виборах, підвищення рівня доступності, відсутність зіпсованих виборчих бюлетенів.

Серед недоліків виділяють: небезпеку кібератак, можливість порушення таємниці голосування, ризик маніпулювання, ймовірність шахрайства, хакерського втручання, обмеження щодо можливості перерахунку тощо.

Розглянуто вжиті урядом заходи щодо перспектив застосування системи електронного голосування. Відзначено активізацію процесів розвитку е-урядування та е-демократії в Україні з 2014 р. Проте, незважаючи на певні прогресивні зрушення, рейтингові позиції України в межах індексу розвитку е-урядування та е-демократії є недостатніми, а амбітні наміри урядовців – і досі багатобічними.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), електронне урядування, електронна демократія, електронне голосування, «держава у смартфоні».

тими ключовими факторами, які допомагають формувати «інформаційно-комунікативний міст» між органами державної влади та громадянами.

Мета та завдання. Мета роботи полягає в аналізі сучасних демократичних е-технологій як інструментів налагодження відносин між громадянами та владою в сучасній Україні.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження були використані наступні методи:

– аналізу та синтезу, на підставі яких було розглянуто теоретичні основи електронного урядування, уточнено такі поняття, як «електронне урядування», «електронна демократія» та «електронне голосування», виділено низку позитивних аспектів електронного голосування та вказано на можливі недоліки його застосування в Україні;

– системний, за допомогою якого електронне урядування та електронну демократію розглянуто як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, спрямованих на підвищення ефективності, відкри-

тості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– історичний, який дозволив простежити процеси поширення механізмів електронного урядування та електронної демократії в сучасній Україні.

Результати. Аналіз джерел та останні дослідження засвідчили, що електронне урядування та електронна демократія є наслідком розвитку демократії як інституту народовладдя. Теоретичні основи формування та розвитку стратегічно важливих для світової спільноти понять електронної демократії та електронного урядування були закладені в другій половині ХХ ст.

Наприкінці ХХ ст. набула популярності теорія кіберпростору Ю. Хабермаса. Дослідник трактував кіберпростір як нову громадську сферу, що являла собою простір вільних обговорень актуальних суспільних проблем, сферу, в якій кожен громадянин може не лише висловитись, а й бути почутим [8].

У 90-х рр. ХХ ст. набула актуальності концепція Г. Рейнгольда про «віртуальне співтовариство». Основна її ідея полягає в тому, що мережі «можуть стати інструментом, який сприяє утворенню необхідного соціального капіталу для зміцнення демократичних цінностей» [4, с. 10].

Концепцію «електронної демократії» варто віднести до тих теорій, які визначають комп'ютерні мережі важливим інструментом функціонування демократичної політичної системи. Прерогативою е-демократії є можливість громадян впливати на специфіку прийняття політичних рішень [7, с. 35].

У західній науковій думці аналізу електронної демократії присвячені праці К. Макнат, М. Кіт-синга, Р. Гібсона, С. Уорда тощо. Одним із теоретиків електронної демократії вважається соціолог і футуролог Й. Масуда, який презентував світу теорію про формування демократії участі на основі інформаційних технологій та етики спільного використання інформації [14].

Естонський науковець Р. Нилвак розглядає електронну демократію крізь призму мережевої демократії. Він запропонував власний механізм діяльності е-демократії, створивши в Естонії «Банк думок», який складався з 544 «майстерень ідей». Учасників цього проєкту автор назвав «мудрецькими з народу» [7, с. 36].

На думку М. Вершиніна, «електронна демократія» – це будь-яка демократична політична система, в якій комп'ютери і комп'ютерні мережі використовуються для виконання найважливіших функцій демократичного процесу, таких як: поширення інформації й комунікація, об'єднання інтересів громадян і прийняття рішень (за допомогою консультацій і голосування) [2, с. 257].

Серед вітчизняних дослідників проблеми розвитку електронного урядування та електронної демократії так чи інакше порушують В. Малиновський,

Н. Грицяк, А. Семенченко, Л. Кочубей, В. Мицишин, П. Жежнич, В. Жовток, Н. Філіпова та інші.

Формування і розвиток інформаційного суспільства в Україні, використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) є неможливими без аналізу становлення «електронної демократії» та «електронного урядування», тобто тих ключових аспектів, які сприяють підвищенню рівня політичної активності громадян, виводять на якісно новий рівень відносин влади та громадян країни.

Електронне урядування (е-урядування) – форма організації державного управління, що сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням ІКТ для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [5, с. 11].

Електронне урядування передбачає налагодження взаємодії між громадянами та органами державної влади з урахуванням процесів державотворення.

На думку українських дослідників, застосування інструментів електронного урядування сприятиме подоланню важливих проблем української держави, серед яких, зокрема:

- непрозорість, закритість, високий рівень корумпованості органів публічної влади;
- формування механізмів децентралізації, демократичного контролю та участі громадян у розробці та реалізації державної політики;
- повернення довіри громадян до інститутів та посадових осіб публічної влади тощо [5, с. 13].

Саме тому запровадження електронної взаємодії органів державної влади та громадян як складника електронного урядування є одним із важливих пріоритетів державної політики України, яка на сьогодні законодавчо обґрунтована в таких нормативно-правових актах, як Коаліційна угода, Програма діяльності Уряду, Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, Стратегія розвитку інформаційного суспільства, Національна програма інформатизації тощо.

Однією з форм прояву електронного урядування є електронна демократія. На думку Ю. Василевича, її варто розглядати як засіб здійснення прямої демократії за допомогою загальних електронних комунікаційних технологій, зокрема мережі інтернет [1, с. 33].

Електронна демократія визначається також як використання ІКТ в якості інструменту, що допомагає встановлювати порядок денний та пріоритети державної політики, виробляти політичні заходи та брати участь в їх впровадженні в консультативній формі (наприклад, за допомогою електронних консультацій або електронного голосування) [10].

Електронна демократія передбачає застосування комп'ютерних технологій для інформування суспільства, обговорення та прийняття суспільно

важливих питань і процес контролю за виконанням ухвалених рішень. Електронна демократія вимагає від усіх сторін суспільних відносин активної участі в розвитку новітніх інструментів та демократичних процедур, які сприятимуть втіленню цієї ідеї.

Застосування нових ІКТ, зокрема мережевої взаємодії, створює широкі можливості для підвищення у громадян активістського типу політичної культури, надаючи їм змогу брати участь у вирішенні важливих політичних питань, підтримці та розвитку демократичного режиму.

Сферою зацікавленості нашого дослідження є е-голосування як альтернатива демократичному волевиявленню громадян на виборчих дільницях у звичному форматі.

Електронне голосування – це термін, який охоплює кілька різних видів використання електронних засобів на виборах для безпосереднього голосування та/або підрахунку голосів. Зазвичай це можуть бути електронні машини для безпосереднього голосування або інші електронні способи реєстрації голосів на виборчій дільниці [6].

Серед позитивних аспектів е-голосування необхідно відзначити: економію часу виборців; економію державних коштів завдяки зменшенню витрат на паперові носії та заощадженню часу працівників дільниць; пришвидшення підрахунку голосів; точні результати через виключення фактору помилок; ефективне керування формулами виборчих систем, що потребують складних процедур підрахунку голосів; зростання рівня участі та явки на виборах, особливо за використання голосування в інтернеті; попередження фальсифікацій на виборчих дільницях; підвищення рівня доступності, наприклад, аудіобюлетені для незрячих виборців, а також голосування в інтернеті для виборців, які не залишають свої оселі, та виборців з-за кордону; відсутність зіпсованих виборчих бюлетенів (система е-голосування дозволяє вносити зміни виборцями до дня підрахунку голосів) тощо [3, с. 8].

Аналізуючи позитивні складники е-голосування, необхідно врахувати, що економія коштів можлива лише в разі виключно електронного голосування, тоді як додавання опції цифрового голосування до паперового насправді збільшить державні витрати та навантаження на членів виборчих комісій.

Серед недоліків е-голосування виділяють: небезпеку кібератак; дилему забезпечення прямого і таємного голосування (ризик «купівлі» голосів та тиску на виборців); неузгодженість законодавчих стандартів для систем е-голосування; можливість порушення таємниці голосування; ризик маніпулювання інсайдерами з розширеним доступом до системи або хакерами ззовні; ймовірність шахрайства за допомогою масштабної маніпуляції невеликою групою інсайдерів; обмеження щодо можливості перерахунку; можливу потребу в додаткових інформаційних кампаніях для виборців [3, с. 9].

Суперечливим також є питання ймовірної недовіри з боку громадськості до виборів у режимі е-голосування, оскільки електронне волевиявлення може позитивно вплинути на політичні процеси завдяки швидкому оприлюдненню результатів та посилити прозорість виборів. Відповідно, прозорість підвищує рівень легітимності виборчого процесу та довіру громадськості до представників політичної влади.

Якщо в країні панує негативний соціально-політичний клімат в аспекті протистояння громадян та провладної еліти, це створює ризики якісного впровадження системи е-голосування навіть за умови, якщо технічні інструменти системи є досить надійними. За професійної діяльності опозиційних сил доволі легко підірвати довіру електорату до е-технологій голосування, зважаючи на низку аргументованих недоліків. За таких умов досить складним видається процес реалізації принципу прозорості системи е-голосування для громадян (виборців).

Досвід різних країн показує різноманітні поєднання та обсяги використання ІКТ. Так, зокрема, у Швеції повністю комп'ютеризовані системи для складання списків виборців, табулювання та оприлюднення результатів поєднуються з паперовою системою голосування, включаючи систему дострокового голосування [12].

У 2014 р. вебсайт Центральної виборчої комісії зазнав DDoS-атак, був зламаний та видав помилкові результати виборів. Для протидії цьому Україні варто було б запозичити досвід Естонії щодо попередження кібератак та запровадити захищену ID-картку. До того ж, е-голосування може бути випробувано у меншому масштабі, наприклад, на додаткових виборах до місцевих рад, праймеріз до парламентських та президентських виборів, тоді як діджиталізація може розпочатися з більш досяжного етапу, наприклад, підрахунку голосів [11].

Заведено вважати, що одним із основних етапів розвитку електронного урядування в Україні є ухвалення Коаліційної угоди парламентських фракцій Верховної Ради України (2014 р.) та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (від 12 січня 2015 р.).

Згідно з даними E-Government survey індекс розвитку е-урядування та е-демократії в Україні за період 2014–2016 рр. дещо покращився, а держава посіла 62 позицію у світовому рейтингу та потрапила до групи країн з високим рівнем розвитку е-уряду [13].

За результатами дослідження Д. Хуткого та К. Аврамченко, починаючи з 2015 р., 123 територіальні громади (понад 91% з усіх респондентів) застосовували практику електронно-паперового або електронного голосування для вибору проєктів розвитку з метою ініціативних вдосконалень громади. Наголосимо, що результати голосування

були обов'язковими до виконання у практичному вимірі [11].

Із 2015 р. громадяни України мають можливість обирати представників до ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України в режимі е-голосування. З 2018 р. Київською міською радою було прийнято рішення про обрання громадських організацій до Громадської бюджетної комісії також онлайн. 12 серпня 2020 р. стартувало рейтингове електронне голосування за кандидатів до складу Громадської ради при Міністерстві цифрової трансформації за умови використання кваліфікованого електронного підпису.

Варто відзначити, що ініціатива «Партнерство «Відкритий уряд» була свого часу (2016 р.) також прийнята за допомогою онлайн-голосування.

У 2018 р. Національне агентство України з питань електронного урядування отримало нагороду «Партнер року 2017» на Tallinn e-Governance Conference, яка стала одним із найбільших заходів у сфері е-урядування в світі. Цією нагородою було відзначено оновлення законодавства України для сприяння розвитку електронного урядування та запуск «Трембіти» – системи електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів [9].

Проте, незважаючи на прогресивні зрушення у розвитку онлайн-демократії, рейтингові позиції України в межах індексу розвитку е-урядування та е-демократії значно знизилися в 2018 р. Адже е-голосування в Україні ще не було досі застосовано ні для виборів місцевих рад, ні на загальнонаціональному рівні. Проте 2019 р. став багатообіцяючим у плані впровадження амбітних намірів міністра цифрової трансформації М. Федорова щодо реалізації концепції «держава у смартфоні».

Розробка та реалізація електронного додатка «Дія», одного з напрямів ідеї «держави у смартфоні», є важливим кроком до реалізації проєкту електронного голосування в межах технічної підготовки українського суспільства. Проте питання щодо розробки та впровадження нормативної бази залишається неузгодженим і досі.

Висновки. Отже, електронна демократія в умовах інформаційного суспільства, а також у складних процесах, спричинених світовою пандемією, покликана пристосовувати демократичні процедури до викликів сьогодення, налагоджувати співробітництво громадян із владними інститутами та сприяти розвитку громадянського суспільства. Розвиток інструментів електронного урядування та електронної демократії загалом активно сприяє формуванню української держави нового типу, в якій політичні актори та політичні інститути стають е-контрольованими (підзвітними) та дбають про дотримання принципів стійкого розвитку суспільства.

Розвиток вітчизняних е-урядування та е-демократії значно активізується, починаючи з 2014 р. Проте, незважаючи на певні прогресивні

зрушення, рейтингові позиції України в межах індексу розвитку е-урядування та е-демократії є недостатніми, а амбітні наміри урядовців і досі залишаються багатообіцяючими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василевич Ю. Досягнення та перспективи використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері політики: електронна демократія. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Вип. 185. Т. 197. С. 33–36.
2. Вершинин М. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований. *Актуальные проблемы теории коммуникации* : сборник научных трудов. Санкт-Петербург : Изд-во СПб ГПУ, 2004. С. 253–270.
3. Впровадження електронного голосування. INTERNATIONAL IDEA. Міжнародний інститут демократії і сприяння виборам. Програмний документ. 2011. 39 с. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf> (дата звернення: 04.08.2021).
4. Електронна демократія : навч. посіб. / Н. Грицяк, С. Соловійов ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н. Грицяк. Київ. : НАДУ, 2015. 66 с. URL: <http://academy.gov.ua/infpoll/pages/dop/2/files/6b6901a9-7d53-4a54-90a8-c894e3fbd91b.pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
5. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. Ч. 1. Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії / В. Малиновський, Н. Грицяк, А. Семенченко. Київ : ФОРМ Москаленко О.М., 2017. 70 с.
6. Ліллестрьом М. Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12905> (дата звернення: 02.08.2021).
7. Митко А. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.
8. Про затвердження Порядку подання документів в електронному вигляді до органу ліцензування та видачі ним документів в електронному вигляді за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 561. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249265385>.
9. Програма U-LEAD. URL: <http://www.compet.kh.gov.ua/images/2018/CNAP/Programa-U-LEAD-Proyekt-pdtrimkiEGOV4UKRAINE> (дата звернення: 08.01.2021).
10. Форми взаємодії електронного урядування. Електронне самоврядування в місті Харкові. URL: http://eu.infocity.kharkov.ua/?page_id=1530 (дата звернення: 05.08.2021).
11. Хуткий Д. Е-голосування в Україні: досягнення, виклики, перспективи. *Промуй Україну*. URL: www.promoteukraine.org (дата звернення: 05.08.2021).
12. Advance voting. URL: <https://www.val.se/servicelankar/other-languages/english-engelska/voting/advance-voting.html>.
13. E-Government survey 2018 Annexes. New York, 2018. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/>

EGovernment%20Survey%202018_Annexes.pdf (дата звернення: 15.01.2021).

14. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Washington : World Future Society, 1981. 171 p.

REFERENCES:

1. Vasylevych Yu. (2012) Dosyahnennya ta perspektyvy vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u sferi polityky: elektronna demokratiya [Achievements and prospects for the use of information and communication technologies in politics: e-democracy]. *Naukovi pratsi. Politolohiya*. Vyp. 185. T. 197. S. 33–36. (in Ukrainian)

2. Vershinin M. (2004) Politicheskaya kommunikatsiya v informatsionnom obshchestve: perspektivnyye napravleniya issledovaniy. *Aktual'nyye problemy teorii kommunikatsii* : sbornik nauchnykh trudov. SPb. : Izd-vo SPb GPU. S. 253–270. (in Russian)

3. Vprovadzhennya elektronnoho holosuvannya [Introduction of electronic voting]. (2011). INTERNATIONAL IDEA Mizhnarodnyy instytut demokratiyi i spryannya vyboram. Prohramnyy dokument. 39 s. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf>. (in Ukrainian)

4. Elektronna demokratiya : navch. posib. [Electronic democracy: textbook] (2015) / N. Hrytsyak, S. Solovyov ; za zah. red. d-ra nauk z derzh. upr., prof. N. Hrytsyak. Kyiv : NADU, 66 s. URL: <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/6b6901a9-7d53-4a54-90a8-c894e3fbd91b.pdf>. (in Ukrainian)

5. Elektronne uryaduvannya ta elektronna demokratiya : navch. posib. [E-government and e-democracy: textbook]. (2017.) Ch.1. Kontseptual'ni zasady elektronnoho uryaduvannya ta elektronnoyi demokratiyi / V. Malynovs'kyi, N. Hrytsyak, A. Semenchenko. Kyiv : FOP Moskalenko O.M. 70 s. (in Ukrainian)

6. Lillestr'om M. Perevahy ta ryzyky elektronnoho holosuvannya ta onlayn-holosuvannya [Benefits and risks of electronic voting and online voting]. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12905>.

7. Mytko A. (2014) Informatsiyna demokratiya: realiyi ta vyklyky chasu : monohrafiya [Information democracy: realities and challenges of time: monograph]. Luts'k : Vezha-druk, 2014. 400 s. (in Ukrainian)

8. Pro zatverdzhennya Poryadku podannya dokumentiv v elektronnomu vyhlyadi do orhanu litsenzuvannyatavydachinyndokumentivvelektronnomu vyhlyadi za dopomohoyu telekomunikatsiynykh zasobiv zv'yazku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [On approval of the Procedure for submission of documents in electronic form to the licensing agency and issuance of documents in electronic form by means of telecommunication: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 23 serpnya 2016 r. № 561. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249265385>. (in Ukrainian)

9. Prohrama [program] U-LEAD. URL: <http://www.compet.kh.gov.ua/images/2018/CNAP/Programa-U-LEAD-Projekt-pdtrimkiEGOV4UKRAINE>. (in Ukrainian)

10. Formy vzayemodiyi elektronnoho uryaduvannya [Forms of e-government interaction]. Elektronne samovyaduvannya u misti Kharkovi. URL: http://eu.infocity.kharkov.ua/?page_id=1530. (in Ukrainian)

11. Khutkyy D. E-holosuvannya v Ukrayini: dosyahnennya, vyklyky, perspektyvy [E-voting in Ukraine: achievements, challenges, prospects]. *Promuy Ukrayinu*. URL: www.promoteukraine.org. (in Ukrainian)

12. Advance voting. URL: <https://www.val.se/servicelankar/other-languages/english-engelska/voting/advance-voting.html>.

13. E-Government survey 2018 Annexes. New York, 2018. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/EGovernment%20Survey%202018_Annexes.pdf.

14. Masuda Y. (1981) The Information Society as Post-Industrial Society. Washington : World Future Society, 171 p.

The impact of e-technologies on the formation of relations between authorities and citizens in modern Ukraine

Vinnichuk Olga Vasylivna

Candidate of Political Science, Associate Professor,
Head of the Department of Political Science and Philosophy
Kamianets-Podilskyi I.I. Ohienko National University
Ohienko str., 61, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine

Markitantov Vadym Yuriyovych

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Sciences and Philosophy
Kamianets-Podilskyi I.I. Ohienko National University
Ohienko str., 61, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine

Chabanov Vasyl Grygorovych

Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Political Science and Philosophy
Kamianets-Podilskyi I.I. Ohienko National University
Ohienko str., 61, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine

Theoretical foundations of e-governance and e-democracy are substantiated as important mechanisms that contribute to increasing efficiency, openness and transparency of activities of state authorities and local self-government bodies. E-democracy in the conditions of the information society, as well as in the complex processes generated by the global pandemic, is designed to adapt democratic procedures to the challenges of today, establish cooperation between citizens and government institutions and promote the development of civil society, which causes the actualization of its research.

The purpose of the article is to determine the analysis of modern democratic e-technologies as tools for establishing relations between citizens and authorities in modern Ukraine. The defined goal involves the use of methods such as analysis and synthesis, as well as systematic and historical approaches.

The political processes in Ukraine that contribute to the development of e-democracy and e-governance and ensure the openness of the activities of the branches of government are analyzed. The priority was emphasized the priority of introducing electronic interaction between state authorities and citizens for the state policy of Ukraine, which is legally justified in such normative legal acts as the Coalition Agreement, the Government's Action Program, the Association Agreement between Ukraine and the EU, the Information Society Development Strategy, the National Informatization Program, etc.

The issue of the possibility of introducing electronic voting as the latest electoral process technology in Ukraine has been revealed. The positive aspects of e-voting should include: saving time of voters and public funds, speeding up the vote count and accurate results, effective management of electoral system formulas, increasing the level of participation and turnout in elections, increasing the level of accessibility, the absence of spoiled ballots.

Among the shortcomings are: the danger of cyberattacks, the possibility of violating voting secrecy, the risk of manipulation, the likelihood of fraud, hacking interference, restrictions on the possibility of recalculation, etc.

The measures taken by the government on the prospects of using the electronic voting system were considered. The intensification of e-governance and e-democracy in Ukraine since 2014 has been noted. However, despite some progressive changes, Ukraine's rating positions within the e-governance and e-democracy development index are insufficient, and the ambitious intentions of government officials are still promising.

Key words: ICT, e-governance, e-democracy, electronic voting, "state in a smartphone".

Донченко Костянтин Анатолійович

Підзвітність як складник публічності органів місцевого самоврядування (на прикладі Полтавської міської ради)

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.4>

Донченко Костянтин Анатолійович
аспірант кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
пр. Повітрофлотський, 31,
Київ, Україна

У статті аналізуються підходи до поняття «підзвітність» як одного з елементів публічної політики органів місцевого самоврядування. Відзначається, що підзвітність можна розглядати як відносини владного суб'єкта з громадянами, в межах яких відбувається забезпечення певних стандартів та надаються відповіді (інформація) на найбільш запитувані та важливі теми. Підзвітність дозволяє громадянам контролювати та впливати на діяльність органів місцевого самоврядування.

Звітування органів місцевого самоврядування дає можливість отримати доступ до даних про ефективність їхньої діяльності, на основі чого відбувається подальша реакція суб'єктів політики. Наголошується, що відповідальність є невід'ємним елементом, який має забезпечувати впровадження принципу підзвітності в роботу органів влади. Метою статті є дослідження принципу підзвітності у діяльності місцевої влади на прикладі Полтавської міської ради. Використано підхід неонституціоналізму, зокрема, теорію «принципала – агента», метод експертних оцінок, порівняльного аналізу.

На прикладі Полтавської міської ради показано складники підзвітності органу місцевого самоврядування та розглядаються тенденції зміни рівня підзвітності муніципалітету в 2014–2018 рр. Джерелом, на якому базується стаття, стали матеріали Індексу публічності місцевого самоврядування – щорічного вимірювання публічності обласних центрів України, Громадянської мережі ОПОРА. У Полтавській області за методологією працював Аналітичний центр «Бюро економічних та соціальних досліджень». Загальноукраїнські тенденції свідчать про поступове збільшення рівня публічності в містах. Водночас Полтавська міська рада отримує низькі бали за принципом «підзвітність». Імовірною причиною є політична ситуація в місті, яка позначилася на управлінських рішеннях. У Полтаві тривалий час існувала політична коаліція за відсутності альтернатив, що дозволяло нехтувати окремими інструментами комунікації та взаємодії з мешканцями міста. Лише у 2018 р. коаліція почала розпадатися, результатом чого стало масове відкликання депутатів навесні та влітку 2018 р. і висловлення недовіри міському голові. Низький рівень підзвітності у Полтавській міській раді стосується насамперед звітування депутатського корпусу та виконавчих органів міської ради. Підзвітність депутатів міської ради кілька років оцінювалася в нуль балів.

Ключові слова: публічна політика, публічність, місцеве самоврядування, підзвітність, відповідальність, звітування.

Вступ. Підзвітність є невід'ємною частиною функціонування органів місцевого самоврядування та одним із складників публічності. Звітування дозволяє зацікавленим сторонам одержати інформацію про ефективність роботи та реагувати на недотримання взятих зобов'язань. Громадяни отримують можливість контролю за діяльністю обраних представників, інші політичні суб'єкти на основі звітів оцінюють результати діяльності влади та можуть планувати свої кроки відповідно до вимог ситуації. Хоча поняття «підзвітність» може здатися наближеним до фінансового та економічного аспектів діяльності органів влади, невід'ємним є політичний складник (обмін інформацією, контроль, взаємодія з іншими політичними суб'єктами).

Питаннями дослідження підзвітності займалися М. Гармон, М. Дубнік, Р. Бен, Н. Латигіна, О. Калгін, Г. Купряшин. Над вивченням правового статусу органів місцевого самоврядування працювали І. Бутко, В. Головченко, В. Кампо, О. Корпань, М. Краснов, В. Куйбіда. Окремі аспекти підзвітності

у світлі фінансового контролю розглядали Т. Байдашнікова, Т. Боровкова, О. Чечуліна.

Мета та завдання. Мета статті – дослідження принципу підзвітності в діяльності місцевої влади на прикладі Полтавської міської ради.

У статті використані дані щорічного вимірювання публічності обласних центрів України, що проводиться Громадянською мережею ОПОРА з 2013 р. [1].

Методи дослідження. Під час дослідження використовувався підхід неонституціоналізму до аналізу політичних інституцій, порівняльний аналіз та експертна оцінка.

Результати. Підзвітність є підціллю 16.6 «Створення ефективних, підзвітних та прозорих установ на всіх рівнях» з-поміж 17 цілей Сталого Розвитку ООН [2]. У Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 р. підзвітність є напрямом реформування, який включає прозорість роботи, вільний доступ до публічної інформації, організацію системи органів державного управління з чітким визначенням підзвітності, можливість судового перегляду рішень [3].

Н. Шульга доходить висновку, що «підзвітність у державному управлінні має три аспекти: 1) прозорість; 2) відповідальність; 3) підконтрольність». Автор зазначає, що розуміння терміна «підзвітність» полягає в розгляді його як способу реалізації і підтримання відповідальності під час регулювання відносин між особами (підрозділами, органами). Цей спосіб включає [4, с. 137]: зобов'язання виконувати певну функцію у визначені терміни в межах наявних ресурсів та з дотриманням встановлених стандартів якості; відповідальність за виконання взятих зобов'язань, незважаючи на делегування окремих повноважень; звітування про результати своєї діяльності тим, хто має в цьому законний інтерес; обґрунтування прийнятих управлінських рішень і реагування на виявлені недоліки та зауваження зацікавлених сторін.

В огляді «Кто будет подотчетным? Права человека и повестка дня в области развития на период после 2015 г.» Управління Верховного комісара ООН з прав людини підзвітність вимагає, щоб державні посадові особи й установи обґрунтовано мотивували свої дії перед особами, на яких впливають прийняті ними рішення, звітували перед наглядовими органами, а також виборцями і суспільством в цілому. Виділяють три аспекти підзвітності: обов'язок влади ставитися з відповідальністю до своїх дій; відповідати за них перед тими, на кого такі дії впливають; застосовувати санкції, якщо їхня поведінка і пояснення не виправдовують очікувань [5, с. 4].

Громадська організація «Трансперенсі Інтернешнл Україна» у вимірюванні Рейтингу підзвітності 50 міст України тлумачить підзвітність як стан відносин між органами місцевого самоврядування та громадянами, за якого в громадян є реальна можливість бути залученими та впливати на процеси вироблення політик, контролювати й перевіряти діяльність органів місцевого самоврядування, а ті зобов'язані публічно звітувати про свою діяльність [6].

Підзвітність можна розглядати як відносини між наділеними владою і тими, хто таку владу їм надав, в яких останні мають право утримувати перших у межах певного набору стандартів, оцінювати, наскільки повно вони виконують свої обов'язки в світлі цих стандартів, накладати санкції, якщо буде встановлено їх невиконання [7, с. 111]. Інше тлумачення – це обов'язок давати відповіді (тобто обов'язок надавати інформацію і пояснення; право ставити питання і чекати обґрунтованих відповідей), а також притягнення до відповідальності (тобто можливість притягати певні органи до відповідальності за їхні дії, зокрема, ті, які тягнуть за собою покарання) [8].

Д. Брінкерхоф [9, с. 7] виділяє кілька типів підзвітності органів влади: 1) фінансова підзвітність – моніторинг та оприлюднення інформації про роз-

поділ, розміщення та використання фінансових ресурсів; 2) підзвітність за результатами, що передбачає звіти про досягнення на шляху до раніше встановлених цілей; 3) демократична (політична) підзвітність, яка базується на інститутах та механізмах, що забезпечують виконання урядом передвиборчих обіцянок, працюють на основі суспільної довіри, зводять до єдиного цілого та висловлюють інтереси громадян, реагують на поточні й прогнозовані потреби та проблеми суспільства.

Невід'ємною частиною підзвітності є накладення санкцій. Відповідальність (answerability) без санкцій розглядається як слабка підзвітність [9, с. 5].

Підзвітність в Індексі публічності місцевого самоврядування охоплює процес систематичного інформування громадськості про результати та ефективність роботи муніципальних інституцій, використання громадських ресурсів та бюджетних коштів [10, с. 58].

До підзвітності вимірювання відносять такі індикатори, як:

- для міського голови – «1.6. Фінансові ресурси муніципалітету» (3 питань) та «1.7. Звіт про результати діяльності міського голови» (8 питань);
- для виконавчого комітету міської ради – «2.8. Звітування про результати діяльності виконавчих органів ради» (9 питань), «2.9. Фінансові ресурси муніципалітету» (11 питань) та «2.10. Регуляторна політика» (1 питання);
- для депутатів міської ради – «3.6. Звіти про результати діяльності» (10 питань).

Підзвітність Полтавського міського голови

Перше вимірювання Індексу публічності місцевого самоврядування містило лише один показник індикатора «1.6. Фінансові ресурси муніципалітету» – наявність річного звіту про виконання бюджету на вебсайті органу місцевого самоврядування. В подальшому додана необхідність розміщення на вебпорталі spending.gov.ua даних про використання публічних коштів та оприлюднення інформації про перелік та ставки місцевих податків і зборів.

Індикатор «1.7. Звіт про результати діяльності міського голови» містить 8 показників: інформування міським головою про виконання місцевих цільових програм та програм соціально-економічного та культурного розвитку; звітування перед міською радою про здійснення державної регуляторної політики виконавчими органами ради; звітування міським головою про роботу виконавчих органів раз на рік; звітування міським головою про свою роботу на відкритій зустрічі перед територіальною громадою; оприлюднення звітів тощо.

До вимірювання за 2017 р. індикатор містив дев'ятий показник щодо способу інформування міським головою населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку.

Таблиця 1

Динаміка зміни індикаторів «1.6. Фінансові ресурси муніципалітету» та «1.7. Звіт про результати діяльності міського голови» Полтавської міської ради

Індикатор/рік	2014	2015	2016	2017	2018
1.6. Фінансові ресурси муніципалітету	–	–	100%	79,3%	78%
1.7. Звіт про результати діяльності міського голови	–	–	60,1%	37,3%	3%

Таблиця 2

Динаміка зміни принципу «Підзвітність міського голови» Полтавської міської ради

Принцип/рік	2014	2015
Підзвітність міського голови	72%	57%

Таблиця 3

Динаміка зміни індикатора «2.8. Звітування про результати діяльності виконавчих органів ради» Полтавської міської ради

Індикатор/рік	2014	2015	2016	2017	2018
2.8. Звітування про результати діяльності виконавчих органів ради	–	–	16,3%	31,3%	16%

Статут територіальної громади міста Полтави регулює звітування міського голови перед громадою у статті 62, де визначається, що міський голова не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами. Процедура звітування не деталізована (табл. 1).

У 2014 та 2015 рр. індикатори формували принцип «Підзвітність міського голови» (табл. 2).

У 2018 р. індикатор «1.7. Звіт про результати діяльності міського голови» є найнижчим у вимірюванні Полтавської міської ради. Наявна тенденція до зниження, що демонструє закритість міського голови щодо звітування. Одним із факторів, який вплинув на результати, є висловлення недовіри депутатами міському голові міста Полтави О. Мамаю 14 вересня 2018 р. Таким чином, вимірювання за 2018 р. включало період часу, коли функції міського голови виконував секретар міської ради О. Шамота. В результаті за 2018 р. відсутнє звітування міського голови.

Підзвітність виконавчих органів Полтавської міської ради

Індикатор «2.8. Звітування про результати діяльності виконавчих органів ради» включає показники щодо процедури звітування виконавчим комітетом міської ради: наявність звітів на вебсайті міської ради (зокрема, щодо цільових програм, про перебіг та результати відчуження комунального майна, звіти щодо розгляду запитів на інформацію); звітування перед територіальною громадою; наявність звітів про перебіг та результати відчуження комунального майна; наявність наглядових рад на комунальних підприємствах.

Індекс публічності за 2014 р. містив 8 показників індикатора. Закон «Про внесення змін до дея-

ких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності» від 2 червня 2016 р. № 1405-VIII передбачив утворення наглядових рад комунальних підприємств. До виключної компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено, зокрема, визначення критеріїв, відповідно до яких утворення наглядової ради є обов'язковим; визначення низки питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради комунального унітарного підприємства; встановлення вимог до незалежних членів наглядової ради. Відповідно, у вимірюванні за 2017 р. додано показник щодо наявності наглядових рад при комунальних підприємствах.

Індикатор демонструє низький рівень звітування про результати діяльності в міській раді. Зокрема, потребують оприлюднення звіти виконавчих органів на вебсайті міської ради, проміжні звіти про перебіг виконання програм поточного року тощо. Частина звітів знаходиться на сайті міської ради, однак не систематизовані: документи розташовані в різних розділах, для доступу необхідно використовувати пошук на сайті.

Індикатор «2.9. Фінансові ресурси муніципалітету» включає 11 питань щодо: оприлюднення бюджету та звітів про виконання бюджету; публічного представлення інформації про виконання місцевого бюджету; оприлюднення звітів про перебіг та результати відчуження комунального майна; оприлюднення фінансової звітності всіх суб'єктів господарювання комунальної власності; оприлюднення звітів про виконання фінансових планів комунальних підприємств; оприлюднення звітів про виконання паспортів бюджетних програм місцевого бюджету. До цього індикатора віднесено також оприлюднення бази даних щодо

Таблиця 4

Динаміка зміни індикатора «2.9. Фінансові ресурси муніципалітету» Полтавської міської ради

Індикатор/рік	2014	2015	2016	2017	2018
2.9. Фінансові ресурси муніципалітету	–	–	33,3%	39,8%	50%

Таблиця 5

Динаміка зміни індикатора «2.10. Регуляторна політика» Полтавської міської ради

Індикатор/рік	2014	2015	2016	2017	2018
2.10. Регуляторна політика	–	–	100%	100%	100%

Таблиця 6

Динаміка зміни принципу «Підзвітність виконавчих органів» Полтавської міської ради

Принцип/рік	2014	2015
Підзвітність виконавчих органів	28%	36%

Таблиця 7

Динаміка зміни індикатора «3.6. Звіти про результати діяльності» Полтавської міської ради

Індикатор/рік	2014	2015	2016	2017	2018
3.6. Звіти про результати діяльності	0%	0%	0%	3,7%	6%

ремонту доріг (ділянки відремонтованої дороги, довжини ділянки, товщини дорожнього покриття, матеріалів, видів робіт, вартості робіт, гарантійного терміну, виконавців робіт тощо) та відомості про лікарські засоби/препарати, придбані за бюджетні кошти, розподіл таких ліків між закладами охорони здоров'я та їхні залишки в кожному з них.

У вимірюванні за 2014 р. індикатор містив 5 показників, які відображали основні дані про місцевий бюджет: наявність на сайті міської ради детальної інформації про структуру та обсяг видатків місцевого бюджету; наявність інформації про фінансові ресурси, які витрачаються на забезпечення діяльності виконавчих органів; оприлюднення кварталних звітів про виконання місцевого бюджету; публічне представлення інформації про виконання місцевого бюджету; публікацію звітів про перебіг та результати відчуження комунального майна. У вимірюванні за 2016 р. додано показник щодо оприлюднення фінансової звітності суб'єктів господарювання комунальної власності. Інші 5 показників додано вже у вимірюванні за 2018 р. (табл. 4).

Індикатор «2.10. Регуляторна політика» містить лише один показник – оприлюднення звітів про відстеження результативності регуляторних актів (табл. 5).

В Індексі публічності за 2014 та 2015 рр. індикатори «2.8. Звітування про результати діяльності виконавчих органів ради», «2.9. Фінансові ресурси муніципалітету» та «2.10. Регуляторна політика» включалися до принципу «Підзвітність виконавчих органів» (табл. 6).

Підзвітність депутатів Полтавської міської ради вимірює один індикатор – «3.6. Звіти про результати діяльності», до складу якого входить 10 показників: оприлюднення звітів про роботу депутатських комісій на сайті ради; звітування постійних комісій перед радою; затвердження міською радою рішення про терміни проведення звітів депутатів перед виборцями та наявність графіка звітування депутатів; наявність звітів про роботу депутатів на вебсайті ради; безпосереднє звітування депутатів перед виборцями відповідного виборчого округу не рідше 1 разу на рік тощо.

У вимірюваннях за 2014–2016 рр. індикатор містив 11 показників. В Індексі публічності місцевого самоврядування з 2017 р. показник щодо звітування депутатів за виконання доручень виборців відсутній.

Звітування депутатів є одним із найнижчих показників Полтавської міської ради. Зокрема, у вимірюванні за 2018 р. з можливих 1000 балів (10 питань з максимумом 100 балів) рада отримала лише 50. В попередні роки індикатор демонстрував низький рівень (табл. 7).

Регламент Полтавської міської ради сьомого скликання, затверджений рішенням ради від 25 грудня 2015 р., містить загальну інформацію щодо звітування депутатів міської ради. Пункт 8 розділу 6 встановлює, що «Депутат періодично, але не менш як один раз на рік, зобов'язаний звітувати про свою роботу й роботу ради перед виборцями і перед колективами та об'єднаннями громадян».

Цей же пункт встановлює й обов'язки апарату міської ради щодо звітування депутатів. Зокрема,

апарат ради здійснює облік та контроль такої процедури, веде графік та висвітлює в ЗМІ процес звітування депутатів ради. Також апарат ради постійно оприлюднює на сайті ради перебіг проведення процедури та процесу звітування, а також упродовж 10 днів з моменту звіту депутата перед виборцями оприлюднює електронну версію такого звіту на офіційному сайті ради.

Вимірювання таких показників, як звітування постійних комісій перед радою; затвердження рішення про терміни проведення звітів депутатів перед виборцями; наявність графіку звітування депутатів; інформування депутатами ради та виконавчими органами про результати звітування, відбувається через подання запитів на доступ до публічної інформації до міської ради. Відповідно, відсутність наявної інформації тлумачиться як нульовий результат показника.

Звітування окремими депутатами не впливає на загальну тенденцію – відсутність звітів депутатського корпусу. На нашу думку, саме міська рада має бути центром, який агрегує інформацію про діяльність депутатів. Саме до міської ради мешканці міста можуть звернутися в разі пошуку інформації про окремих депутатів. Варто врахувати, що соціальні мережі створили можливість для безпосереднього спілкування депутатів та виборців, але мають низку недоліків, головні з яких для нас – це неструктурованість інформації та значний шанс пропустити важливу інформацію (наприклад, про час звітування).

Висновки. Підзвітність включає контроль за діяльністю суб'єкта за допомогою звітування та відповідальність за невиконання функцій/недосягнення поставлених цілей. Звітування суб'єктів місцевої влади частково формалізоване законодавством та місцевими нормативно-правовими актами, наприклад, становленням необхідності звітування міського голови про свою діяльність. Процедури звітування часто не прописані детально, що дає можливість для політичного маневру. Відповідальність носить політичний характер, оскільки на місцевому рівні займання керівних посад в органах місцевого самоврядування, ймовірно, залежить від політичної ситуації, а не від показників роботи. Для виборних посад міського голови та депутатів ради відповідальність настає у період виборчого процесу. Відкриття депутатів та недовіра міському голові радше є боротьбою за перерозподіл повноважень, наприклад, масові відкликання обранців з Полтавської міської ради навесні та влітку 2018 р., які завершилися відстороненням міського голови О. Мамає. Тобто відповідальність на місцевому рівні прямо не пов'язана зі звітуванням.

Дослідження Полтавської міської ради демонструє наступні тенденції в 2014–2018 рр.: поступове зменшення підзвітності міського голови, що

частково спричинене висловленням недовіри очільнику міста в 2018 р.; низький рівень підзвітності депутатів міської ради, зокрема, відсутність інформації про звітування перед виборцями та звітів; незначне зростання підзвітності виконавчих органів ради, зокрема, оприлюднення фінансової інформації про роботу муніципалітету.

Індекс публічності місцевого самоврядування демонструє тенденцію до поступового зростання публічності та її елементів – прозорості, відкритості та підзвітності. Оцінювання Полтавської міської ради показує коливання індикаторів впродовж 2014–2018 рр. Низка показників є низькими або зменшувалися до 2018 р. Підзвітність депутатів кілька років отримувала нуль балів, що частково пояснюється відсутністю у ради інформації про діяльність депутатського корпусу. Зменшилась і підзвітність міського голови, на що могли вплинути політичні події весни-літа 2018 р., коли була відкликана низка депутатів та висловлена недовіра міському голові.

Можна припустити, що низькі показники підзвітності пояснюються існуванням коаліції в міській раді, яка не відчувала політичної конкуренції та отримала монопольне право на владу. За такої ситуації використання інструментів взаємодії з мешканцями міста не розглядалось як важливе, відповідно, на перший план вийшла формальна сторона звітування (виконати законодавчі вимоги), а не функціональна (оцінити результати діяльності).

Коаліція припинила своє існування лише у 2018 р., нова більшість була утворена на базі опозиційних партій та частини сил, що входили до попередньої коаліції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Індекс публічності місцевого самоврядування. URL: <https://publicityindex.org/> (дата звернення: 10.08.2021).
2. Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. Division for Sustainable Development Goals. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal16> (дата звернення: 10.08.2021).
3. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 р. ; схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
4. Шульга Н. Відповідальність і підзвітність як базові елементи розвитку державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2011. Вип. 4. С. 131–141.
5. Кто будет подотчетным? Права человека и повестка дня в области развития на период после 2015 г. Обзор. *ОНСНР*. 2013. 21 с.

6. 10 фактів про методологію оцінювання підзвітності міст України: що варто знати? URL: <https://transparentcities.in.ua/news/10-faktiv-pro-metodolohiiu-otsiniuvannia-pidzvitnosti-mist-ukrainy-shcho-varto-znaty> (дата звернення: 10.08.2021).

7. Дніпров О. Спеціальні принципи функціонування виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 884. № 1. С. 108–112.

8. Report. International Consensus: Essential Elements of Democracy URL: https://democracy-reporting.org/dri_publications/international-consensus-essential-elements-of-democracy/ (дата звернення: 10.08.2021).

9. Brinkerhoff, D. Accountability and Health Systems: Overview, Framework, and Strategies. Bethesda, MD : The Partners for Health Reformplus Project, Abt Associates Inc., 2003. 31 p.

10. Індекс публічності місцевого самоврядування. Звіт-2018 / упоряд. О. Неберікут, О. Стрелюк. Львів : ОПОРА, 2019. 64 с.

REFERENCES:

1. Indeks publichnosti mistsevoho samovriaduvannia. [Publicity Index of local self-government]. URL: <https://publicityindex.org/>. Accessed August 10, 2021. [in Ukrainian].

2. Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. Division for Sustainable Development Goals. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal16>. Accessed August 10, 2021. [in English].

3. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na period do 2021 roku. [Strategy of public administration reform in Ukraine until 2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>. Accessed August 10, 2021. [in Ukrainian].

4. Shulha, N. (2011). Vidpovidalnist i pidzvitnist yak bazovi elementy rozvytku derzhavnoho vnutrishnoho finansovoho kontroliu v Ukraini. [Responsibility and accountability as basic elements of the development of public internal financial control in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI*. No. 4. Pp. 131–141. [in Ukrainian].

5. Kto budet podotchetnym? Prava cheloveka i povestka dnia v oblasti razvytyia na peryod posle 2015 hoda. *Obzor* (2013). [Who will be accountable? Human Rights and the Post-2015 Development Agenda. Overview]. *OHCHR*. 21 p. [in Russian].

6. 10 faktiv pro metodolohiiu otsiniuvannia pidzvitnosti mist Ukrainy: shcho varto znaty? [10 facts worth knowing about the methodology for assessing the accountability of Ukrainian cities]. URL: <https://transparentcities.in.ua/news/10-faktiv-pro-metodolohiiu-otsiniuvannia-pidzvitnosti-mist-ukrainy-shcho-varto-znaty>. Accessed August 10, 2021. [in Ukrainian].

7. Dniprov O. (2017). Spetsialni pryntsyipy funktsionuvannia vykonavchoi vlady. [Special principles of executive power functioning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. Seriya "Yurydychni nauky". Vol. 884. No 1. Pp. 108–112. [in Ukrainian].

8. Report. International Consensus: Essential Elements of Democracy. URL: https://democracy-reporting.org/dri_publications/international-consensus-essential-elements-of-democracy/. Accessed August 10, 2021. [in English].

9. Brinkerhoff, D. (2003) Accountability and Health Systems: Overview, Framework, and Strategies. Bethesda, MD : The Partners for Health Reformplus Project, Abt Associates Inc. 31 p. [in English].

10. Neberikut, O., Streliuk, O. (2019) Indeks publichnosti mistsevoho samovriaduvannia. Zvit 2018. [Publicity Index of local self-government. Report 2018]. Lviv. 64 p.

Accountability as a component of public policy of local self-governments (on the example of Poltava City Council)

Donchenko Kostiantyn Anatoliiovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and Law
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitroflotsky avenue, 31,
Kyiv, Ukraine

Approaches to the concept of “accountability” as one of the elements of public policy of local self-governments are analyzed. It is noted that accountability can be seen as a relationship between the authorities and citizens, in which certain standards are being met and answers (information) are provided on the most requested and important topics. Accountability allows citizens to control and influence the activities of local governments.

Reporting of local self-governments provides access to data on the effectiveness of their activities, on the basis of which there is a further reaction of policy actors. It is emphasized that responsibility is an integral element that should ensure the implementation of the principle in the work of public authorities. The purpose of the article is to study the principles of accountability of local self-governments on the example of Poltava City Council. The method of expert assessments, comparative analysis and the approach of neo-institutionalism are used.

On the example of Poltava City Council the components of accountability of local self-government are shown and tendencies in the level of accountability in 2014–2018 are considered. The article is based on the materials of the Publicity Index of local self-government – an annual measurement of the publicity of regional centers of Ukraine. National trends indicate a gradual increase in the level of publicity in cities. But Poltava City Council received low scores on the principle of “accountability”. The probable reason is the political situation in the city, which is reflected in management decisions. For a long time, there was a political coalition in Poltava in the absence of alternatives, which allowed neglecting certain tools of communication and interaction with the city’s residents. The coalition begin to disintegrate in 2018, resulting in a mass recall of members of local council and a vote of no confidence in the mayor. The low level of accountability in the Poltava City Council concerns, first of all, the reporting of the deputy corps and executive bodies of the city council. The accountability of members of local council for several years was estimated at zero points.

Key words: public policy, publicity, local self-government, accountability, responsibility, reporting.

Дроботун Дмитро Сергійович

Медіафактор у діяльності політичних еліт

УДК 321.004

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.5>

Дроботун Дмитро Сергійович
аспірант відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна

Показано вплив медіафактора на політичний процес, формування політичного ринку, діяльність політичних еліт. Роль медіафактора зростає під впливом таких тенденцій, як: комерціалізація медіа, які замість виконання основних ролей і функцій (комунікативної, організаторсько-мобілізаційної, ідеологічно-виховної, культурно-просвітницької, соціалізації) прагнуть максимізувати прибутки, що не в останню чергу пов'язано з виникненням політичного ринку, коли політичне життя і зміни у політичній системі зумовлюються ринково-економічними мотиваціями, а політичні рішення перетворюються на своєрідний товар, розрахований на попит електорату; олігархізація, оскільки отриманий прибуток вимірюється не тільки і навіть не стільки фінансовими показниками, скільки одиницями політичного капіталу – електоральними перемогами, рейтингами політичних партій та їх лідерів, прийнятими політичними рішеннями, а конфлікт інтересів, коли суб'єкт прийняття політичного рішення, користаючись своїм статусом посадової особи чи державного, політичного діяча, має від нього певний зиск, є звичним явищем; популізація і маніпулювання свідомістю, тобто заміщення серйозної аналітичної проблематики легкими для сприйняття споживачем і близькими за соціально-побутовою й масовістю, подекуди розважальною тематикою продукцією (товаром); соціально-політична мобілізація, що впливає на процес пошуку, обробки та передачі інформації.

Визначено та проаналізовано такі основні види і прояви медіафактора у політичній сфері, як інтернетизація, цифровізація (зміщення сегмента ЗМІ в бік інтернет-технологій, появу онлайн-проектів), конвергенція (злиття різних типів передавання інформації в рамках одного медіахолдингу, різних комунікаційних платформ). Відзначено, що ці медіафактори взаємозв'язані й взаємозалежні, а їх сукупність здійснює системний вплив на політичну діяльність і перебіг політичних процесів. У результаті медіа одночасно стає і чинником, і наслідком політичної діяльності, метою і засобом політики, невід'ємною складовою політичного процесу. Дієвість медіафактора зумовлена впливом на обидві сторони владних відносин – керівну й керовану.

Ключові слова: медіафактор, політичний ринок, комерціалізація, соціально-політична мобілізація, маніпулювання, конвергенція, інтернетизація.

Вступ. В умовах інформаційного суспільства дедалі зростає роль медіа не лише як посередника між владою і соціумом, а й як чинника трансформації політичної системи, перебігу політичних процесів, діяльності політичних еліт, формування певних брендів у суспільній свідомості, прагматизації і комерціалізації соціальних відносин. Осмислення науковцями цієї ролі медіа зумовило появу низки нових понять і термінів (медіасфера, медіаполітика, медіатизація політики, медіакратія, медіаринок тощо) та навіть самостійних напрямів досліджень у суспільних науках (мадіалогія, медіаекономіка). Це дістало відображення в працях українських та зарубіжних дослідників, таких як: О. Дубас, О.В. Зернецька, Б.М. Калініченко, В.А. Коляденко, Т.Г. Комарова, В.Г. Королько, І.О. Кресіна, Г.Г. Почепцов, В.А. Ромашенко, Н.О. Стеблина, О.М. Стойко, В.М. Тарасюк, В.І. Терещук, Дж. Бьюкенен, Е.Л. Вартанова, М.С. Вершинін, М. Кастельс, Н. Луман та ін.

Мета і завдання. Мета статті полягає в аналізі впливу медіафактора на політичний процес, формування політичного ринку та діяльність політичних еліт. Відповідно, основні завдання передбачають визначення основних видів і проявів медіафактора у політичній сфері та розкриття механізму впливу цих чинників на діяльність політичних еліт і стан суспільної свідомості.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові (системний, індукція, дедукція, аналіз,

синтез, порівняння, аналогії, абстрагування, узагальнення, конкретизування, формалізація) й спеціальні (контент-аналіз, історико-політологічний, порівняльно-історичний, порівняльний, структурно-функціональний, соціологічний тощо) методи, а також системний метод.

Результати. Вплив медіа на політичну сферу та політизацію медіасфери можна розглядати, на нашу думку, як двосторонній процес, де обидва напрями взаємозумовлені та взаємно підсилюють свій потенціал у взаємодії, створюючи феномен медіафактора політики. Одним із проявів цього фактора є комерціалізація політичного процесу, виникнення політичного ринку, коли політичне життя і зміни у політичній системі зумовлюються ринково-економічними мотиваціями, а політичні рішення перетворюються на своєрідний товар, розрахований на попит електорату. В певному сенсі це прагматична поведінка як політиків, так і електорату, які націлені на забезпечення права на інформацію [5], задоволення своїх матеріальних і нематеріальних потреб медіазасобами.

На політичному ринку в умовах пропорційної системи виборів до органів державної влади сучасні політичні партії виступають своєрідними брендами. Дослідження цих процесів у політичній науці й виявлення певних тенденцій і закономірностей у діяльності політичних спільнот виявляються методологічно евристичними при застосу-

ванні концепції політичного ринку. Як зазначає Т.Г. Комарова, застосування логіки цього підходу дає можливість визначити специфіку сучасного партогенезу: перетворення партій на партійні бренди, партійний бізнес, пов'язаний із появою партій-підприємств, орієнтованих на отримання прибутку та накопичення політичного капіталу; успіх у боротьбі визначається переважно фінансовими можливостями претендентів, які забезпечують просування товару на ринку, відкривають шлях до рекламних можливостей та маніпулювання суспільною свідомістю завдяки ЗМІ та ЗМК; виборці виступають споживачами значною мірою віртуального товару; на тлі розчарування у партіях як агентах артикуляції інтересів широкого загалу громадян спостерігається «друге дихання», реінкарнація феномена партій за рахунок зміни свого обличчя, поведінки та стратегій впливу на політику й прийняття рішень; партії демонструють надзвичайну гнучкість поведінки, способі мімікрії насамперед завдяки можливостям, що надає інформаційна епоха, засобам політтехнологів та PR-агенцій...» [4, с. 21–22].

Сучасне значення поняття медіафактора охоплює комплекс чинників впливу медіасфери на політику і навпаки, політичних інтересів і цілей – на розвиток (у тому числі фінансове забезпечення ЗМІ) і змістове наповнення медіаконтенту.

Розглянемо деякі із цих чинників, які одночасно виступають і причиною, і наслідком такого впливу. По-перше, це **комерціалізація** медіа і політичного простору. За панування комерційних форм діяльності ЗМІ замість своїх основних ролей і функцій (комунікативної, організаторсько-мобілізаційної, ідеологічно-виховної, культурно-просвітницької, соціалізації) прагнуть до максимальних прибутків. Інформативна й просвітницька функції відходять на другий план. Засоби масової інформації стають підприємствами, основною метою яких є залучення коштів, а ефективність вимірюється не якістю поданої інформації, а отриманим доходом.

Тенденція до комерціалізації спричинила у пострадянських реаліях перехідного суспільства появу такого феномена, як **олігархізація** медіа і всієї медіасфери. У результаті отриманий прибуток вимірюється не тільки і навіть не стільки фінансовими показниками, скільки одиницями політичного капіталу – електоральними перемогами, рейтингами політичних партій та їх лідерів, прийнятими політичними рішеннями (в тому числі нормативно-правовими актами). Останні, у свою чергу, нерідко позначені так званим конфліктом інтересів, коли суб'єкт прийняття політичного рішення, користаючись своїм статусом посадової особи чи державного, політичного діяча, має від нього певний зиск (так звані «відкати», корупційні схеми отримання нелегітимних доходів тощо).

По-друге, це **популізація і маніпулювання свідомістю**, тобто заміщення серйозної аналітичної проблематики легкими для сприйняття споживачем і близькими за соціально-побутовою й масовістю, подекуди розважальною тематикою продукцією (товаром). Засоби масової інформації динамічно підлаштовуються під запити споживачів (читачів, глядачів, інтернеткористувачів), що призводить до свідомого спрощення та прогнозованої адаптації інформації. Остання примітивізується, якість медіаповідомлень знижується, а при випуску такої інформації використовуються маркетингові прийоми із сфери рекламного бізнесу. Відтак інформація стає своєрідним товаром, який має низку споживчих властивостей і який ЗМІ намагаються вигідно продати. При цьому ступінь політичної і економічної вигоди вимірюється рейтингом телеканалів, відвідуваністю інтернетсайтів тощо. Нерідко популістські виступи політиків чи скандальні світлини стають основним способом самоідентифікації, потужним інструментом маніпулювання суспільною свідомістю.

Маніпулятивні впливи ЗМІ активно використовуються в інформаційній гібридній війні. Як зазначає Б.М. Калініченко, інформаційний чинник «допомагає ефективно використовувати ресурси у військових операціях, забезпечувати оперативне інформування збройних сил, військового керівництва, міжнародного співтовариства, власних громадян... Завданнями ЗМІ за цих умов є розвідування неправдивої інформації, інформування громадськості про наявність латентних груп політичного впливу в соціальних мережах, пояснення механізмів дії таких новітніх технологій інформаційної війни, як періодичні медійні кампанії, «підтасовка карт», мінус-мобілізація, залучення неправдивих експертів, культурний імперіалізм та ін.» [2, с. 22–23].

По-третє, **соціально-політична мобілізація** (в тому числі державне управління, регулювання). Із допомогою цього ефективного медіачинника органи публічної влади (зокрема, державної) впливають на процес пошуку, обробки та передання інформації, здійснюють організаційно-мобілізаційну функцію. Це і дає підстави вважати медіа четвертою владою. Державне регулювання ЗМІ залишається однією з вагомих тенденцій у розвитку сучасної медіасфери. Пошук нових і вдосконалення старих форм управління, котрі сприяли б як вирішенню інформаційних завдань, так і забезпеченню фінансової і економічної безпеки ЗМІ, – це одне з найважливіших напрямів у розвитку медіасфери.

Медіасфера слугує комунікативним майданчиком для взаємозв'язку центральної і регіональної влади, для сприйняття і формування в регіонах актуальної інформації загальнодержавного значення. «Політичні актори для боротьби за владу,

застосування влади та впливу на владу вимушені здійснювати політичні інтеракції у цифровому середовищі, що постійно модифікується» [8, с. 22], – зазначає Н.О. Стеблина.

Відтак медіауправління дає можливість державі здійснювати свою інформаційну політику, спрямовану на консолідацію суспільства і політичних еліт [7]. В Україні це набуло особливого значення в умовах гібридної війни і збройної та інформаційної агресії з боку Росії. Водночас деякі «вільні» й олігархізовані медіа внаслідок неефективного державного регулювання медіасфери здійснюють антидержавну, злочинну політику сепаратизму й ізоляціонізму.

Медіа відіграють важливу роль у взаємовідносинах влади й електорату. Соціальні відносини мають комунікативну природу, влада є комунікативною й, виходячи з концепції Н. Лумана, ЗМІ в державі виконують свою функцію: «Медіа повинні задовольняти, захищати інтереси держави, влади тією мірою, якою держава, влада захищають інтереси громадянського суспільства, кожної особистості» [6, с. 9].

Запровадження нових технологій забезпечує появу таких медіафакторів, як інтернетизація, цифровізація і конвергенція. Під медіафактором **інтернетизації, цифровізації** можна розуміти зміщення сегмента ЗМІ в бік інтернет-технологій, появу онлайнпроектів. Як писав М. Кастельс, «оскільки комунікація є суттю людської діяльності, всепроникне використання Інтернету видозмінює всі сфери соціального життя... Нова соціальна форма – мережеве суспільство – набуває обрисів на всій планеті, хоча й різниться конкретними виявами і має значні відмінності щодо свого впливу на життя людей, залежно від історії, культури та інституцій. Як і з попередніми випадками структурної зміни, ця трансформація пропонує стільки ж можливостей, скільки і створює проблем» [3, с. 275].

Якщо раніше терміни «медіа» і «друковані ЗМІ» були майже синонімами, то нині доцільно говорити про інтернетпортали як про найбільш активні гравці на ринку ЗМІ. Практично всі видання мають інтернет-версії своїх паперових аналогів, більше того, чимало медіа запускаються лише в онлайн форматі. Більше того, суцільна інтернетизація, цифровізація – це проникнення у всі сфери діяльності ЗМІ, від отримання до обробки та передання відомостей. Адже діяльність будь-якої журналістської організації становлять отримання, аналіз, обробка і випуск інформації. Перший і найважливіший етап – отримання – передбачає наявність джерела інформації (бажано ексклюзивного). І якщо раніше кореспонденти добували інформацію переважно в процесі спілкування з реальними ньюсмейкерами або з офіційних документів, то тепер дедалі частіше фігурують інтернет-джерела. Це не лише сайти державних установ, а й попу-

лярні спільноти, блоги, повідомлення на форумах тощо. На думку О.П. Дубаса, «Інтернет вносить такі зміни у варіанти розв'язання тих чи інших завдань: руйнує монополію мас-медіа, в результаті чого ЗМІ позбавляються можливості для політичних угруповань поширювати відеокліпи з метою зміцнення підтримки своїх поглядів; активно використовуються урядами; відіграє зростаючу роль у міжнародних конфліктах, впливаючи на політичні й журналістські еліти світу» [1, с. 232].

Ще один медіачинник, який пов'язаний з новітніми інформаційними технологіями, – **конвергенція**. Остання означає зближення та взаємоуподібнення. У сфері медіа це злиття різних типів передання інформації в рамках одного медіахолдингу, різних комунікаційних платформ: друкованих ЗМІ, радіо, телебачення, інтернет-середовища тощо. Це суттєво змінює уявлення про канали комунікацій, про майбутнє традиційних медіа.

Як формується і діє механізм впливу зазначених медіачинників? З огляду на виникнення політичного ринку діяльність медіа призводить до зміни мислення і поведінки електорату в потрібному для замовника напрямі й до формування прагматичних критеріїв у оцінці політичних діячів і відповідно до зменшення попиту на ідеологічну, аналітичну складову їхньої діяльності. У свою чергу, прагматизація мислення споживачів медіаринку зумовлює відповідні зміни у медіасфері. ЗМІ адаптуються до споживацького попиту на «дешевий» товар, позбавлений необхідності його довго «перетравлювати», включаючи критичне мислення, аналітичні розумові операції. У новинах починають домінувати «гарячі» факти (вбивства, кримінальна хроніка, аварії, тощо) та розважальні сюжети (про скандальні світлини зірок шоубізнесу, про котиків і екзотичних тварин). «Серйозні» матеріали в ефір не потрапляють, адже вважаються нерейтинговими, натомість його заповнює реклама й різноманітні шоупрограми, інтерв'ю з політиками-популістами, котрі пропонують прості й примітивні рішення складних соціальних проблем. Так формується взаємозалежність: ЗМІ стимулюють певні якості глядачів (читачів), останні ж формують споживчий попит, що формує певну політику ЗМІ. Прагматизація і примітивізація зростає, ідейно-аналітична складова зникає, медіапродукт відтак дешевшає, адже для його створення не потрібні дорогі ресурси (високопрофесійні журналісти, які самі створюють інтелектуальний продукт, що потребує освіти, фахової підготовки, громадянської мужності тощо, натомість домінують інтерв'ю та коментарі дилетантів). Це супроводжується появою численних фейків, спотвореної інформації тощо.

В умовах гібридної війни в інформаційній сфері ця тенденція набуває небезпечних проявів. Адже дешевим інформаційним фастфудом отруюється

суспільна свідомість, дешево розпродаються засадничі для національної гідності цінності. А це обертається дорогою ціною людського життя тих, хто захищає ці цінності зі зброєю в руках, зброєю не інформаційною. Як зазначає В.М. Тарасюк, інформаційні технології є не тільки інструментом демократизації, а й засобом руйнування та деформації демократичних цінностей внаслідок відсутності належного правового регулювання цього явища. «Технологічне звуження свідомості особи витісняє дві родові якості людини – спроможність до вольового самоконтролю та раціональне мислення» [9, с. 182].

Тут йдеться не тільки про політичний ринок, а й про інформаційну безпеку держави і суспільства. «Деструктивна чи конструктивна орієнтації ЗМІ залежать від характеру інформаційної політики, рівня демократизації конкретно взятого суспільства, – вважає Б.М. Калініченко. Остання має включати залучення ЗМІ до процесів посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, вироблення ефективних механізмів забезпечення українського суспільства від інформаційних атак та гібридних загроз» [2, с. 21].

Медіачинник соціально-політичної мобілізації (управління) спрацьовує на користь залежності ЗМІ від органів влади – як центральних, загальнодержавних, так і регіональних та олігархізованих. При цьому висвітлення подій відбувається в одному тренді – замовника, інформування суспільства, громадськості про його суто позитивні ініціативи, успішні проекти, гуманітарні акції, «добročинні» внески олігарха, «патріотичні» програми. Відповідно, політична еліта створює собі позитивний імідж і прогнозовані рейтинги на майбутніх виборах до органів публічної влади. Така однобічність подачі інформації не залишається поза увагою споживача. Електорат сприймає політиків як своєрідні рекламні об'єкти, котрі демонструють свої кращі якості й ставиться до них як до надавачів певних благ і послуг, переважно споживчого характеру – дешевої комуналки й палива (один кандидат в президенти обіцяє знизити ціни на газ вдвічі, другий – втричі тощо).

Медіачинник інтернетизації, цифровізації пришвидшує передання інформації, що знижує цінність аналітики. Новинний і рекламний потоки йдуть цілодобово, в режимі нон-стоп. Постійно збільшується медійне охоплення через численні сайти у соціальних мережах. Аудиторія постійно збільшується, адже інформація зберігається постійно, швидко видається за пошуком. У цьому потоці більш ефективними у маніпулятивному впливі виявляються популістські короткі матеріали з візуальним наповненням і відповідними заголовками та анонсами. Читачу не треба себе змушувати замислюватися над змістом інформації,

критично її оцінювати. Треба тільки встигати за кількістю нових матеріалів. «Внаслідок глобальної цифровізації сьогодні політичні актори функціонують в умовах перманентної зміни цифрової інфраструктури, де є можливою поява нових цифрових політичних суб'єктів, які внаслідок миттєвої інтеграції мережових спільнот ставатимуть центрами ухвалення рішень» [8, с. 22].

Усе це розвиває антикультуру інформаційного споживання, призводить до примітивізації мислення й електоральної поведінки (кращий із кандидатів той, хто пообіцяє швидко підняти пенсії і зарплати). Суспільство стає дедалі більше керованим, маніпулятивно вразливим і політично прогнозованим.

Медіачинник комерціалізації призводить до того, що ЗМІ ставлять своїм основним завданням збільшення прибутків через задоволення глядацького попиту на дешевий популярний товар. Цей товар всемірно рекламується, реклама ж дає колосальну вигоду. В якості рекламних матеріалів сприймаються і програми політиків і тексти про них. А це створює передумови для споживчого сприйняття будь-якої політичної інформації.

Медіачинник конвергенції спричиняє багатоканальність донесення інформації та керівного й маніпулятивного впливу. Адже людина сприймає одну й ту саму інформацію декілька разів, у різних аспектах візуального оформлення і деталізації. В результаті така інформація краще сприймається і найдовше запам'ятовується. А позаяк інформації, як правило, надлишок, то людина змушена вибрати найяскравішу та найлегшу для розуміння. Таке ставлення до медіаінформації екстраполюється і на всю політичну сферу, котра виглядає більшою мірою як спектакль, видовищне дійство, політичні перегони, лицарські бої, змагання капітанів команд КВН.

ЗМІ підлаштовують імідж політиків під запит цільової аудиторії. Він стає більш ринковим, тобто задовольняє інтереси споживачів – виборців. Засобом масової інформації простіше просувати політиків як товар, і почасти внаслідок зазначеної комерціалізації. А претендентам на високі посади в державі в цілому чи в певному регіоні такий підхід видається цілком прийнятним та зручним. Як зазначає Н.О. Стеблина, новий тип політичного лідера – «це цифровий політичний суб'єкт, який не може здійснювати політику без використання наявних у цифровому просторі мереж користувачів... ключові характеристики цифрового політичного суб'єкта: способи використання цифрової інфраструктури, способи взаємодії із фрагментованими мережевими спільнотами користувачів, а також способи освоєння цифрового простору» [8, с. 6].

А оскільки одним із таких способів стає рекламно-розважальний, то в результаті політичний процес нерідко виглядає у дзеркалі медіа як

шоу. З метою подальшого розширення аудиторії ЗМІ приносять у медіасферу закони і тенденції шоубізнесу. Можна вважати не випадковим явищем і появу на політичній арені деяких країн президентів, парламентаріїв із сфери медіашоу. До цієї гри залучаються і глядачі (читачі), і політики, і громадські діячі й навіть учені, які дедалі частіше «піаряться» як коментатори, експерти, просуваючи насправді не завжди державницькі позиції, а «замовні» тези й псевдоаналітичні, рекламні матеріали під виглядом експертних оцінок чи даних соціологічних опитувань.

Висновки. Постійне розширення медіасфери сприяє появі нових жанрів, зокрема блогів. Більшість політичної еліти вважає за необхідне ведення свого блогу, своєї сторінки в Інтернеті, створюючи комунікаційне поле і «вдячну» аудиторію для просування своїх ідей, позицій, для самореклами. Усе це свідчить про дієвість і ефективність таких медіа-агентів, як інтернетизація, цифровізація та конвергенція.

Проналізовані медіа-агентів взаємозв'язані й взаємозалежні, підсилюючи свою дію в політичній сфері, і зокрема діяльності політичних еліт. Вони у своїй єдності й становлять медіафактор як системний вплив на політичну діяльність і перебіг політичних процесів.

Відтак медіа одночасно стає і чинником, і наслідком політичної діяльності, метою і засобом політики, невід'ємною складовою частиною політичного процесу. Дієвість медіафактора зумовлена впливом на обидві сторони владних відносин – керівну й керовану. Оцінювати цей феномен не можна в традиційних координатах – позитивного й негативного. Це об'єктивна реальність сучасного політичного життя. Досліджувати тенденції і закономірності його розвитку – завдання політичної науки. Визначати правові засади регулювання цих процесів – предмет правознавчих студій. Головне – не відокремлювати ці сфери, а розглядати в системній єдності й взаємозумовленості, в координатах ціннісно-змістової наповненості й суспільної значущості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубас О.П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти : монографія. Київ : Генеза, 2011. 256 с.
2. Калініченко Б.М. Роль засобів масової інформації в інформаційній війні: політичні детермінанти впливу та протидії : автореф. дис. ... докт. політ. н. Київ, 2021. 36 с.

3. Кастельс М. Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ : Ваклер, 2007. С. 275.

4. Комарова Т.Г. Трансформації влади в інформаційну епоху : автореф. дис. ... докт. політ. н. Харків, 2020. 40 с.

5. Кресіна І.О., Стойко О.М. Право людини на інформацію. *Зовнішні справи*. 2014. № 11. С. 30–33.

6. Луман Н. Власть / пер. с нем. А.Ю. Антоновського. Москва : Праксис, 2001. 256 с.

7. Правовий вимір інформаційної політики України в умовах глобальних викликів: монографія / за ред. І.О. Кресіної. Київ : Логос, 2018. 240 с.

8. Стеблина Н.О. Цифровізація державної політики як дискурс сучасності : автореф. дис. ... докт. політ. н. Вінниця, 2021. 36 с.

9. Тарасюк В.М. Застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни: монографія. Norderstedt : GlobeEdit, 2020. 226 с.

REFERENCES:

1. Dubas, O.P. (2011) Informatsiio-komunikatsiinyi prostir: kulturno-politychni determinant [Informational and communication space: cultural and political determinants]. Kyiv: Heneza, 2011. [in Ukrainian]

2. Kalinichenko, B.M. (2021) Rol zasobiv masovoi informatsiiv v informatsiivni viini: politychni determinanty vplyvu ta protydii [The role of mass media in the information war: political determinants of influence and reaction] : avtoref. dys... dokt. polit. n. Kyiv. [in Ukrainian]

3. Kastels, M. (2007) Internet-halaktyka: mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva [Internet galaxy: thoughts on Internet, business and society]. Kyiv: Vakler. [in Ukrainian]

4. Komarova, T.H. (2020) Transformatsii vlady v informatsiivnu epokhu [Transformation of power in the information age]: avtoref. dys... dokt. polit. n. Kharkiv. [in Ukrainian]

5. Kresina, I.O., Stoiko, O.M. (2014) Pravo liudyny na informatsiiv [Right on information]. *Zovnishni spravy*. 2014. №11. S. 30-33. [in Ukrainian]

6. Luman N. Vlast/ per. s nem. A. Yu. Antonovskoho. Moscow: Praksys, 2001. 256 s. [in Ukrainian]

7. Kresina, I.O (Ed.) (2018) Pravovyi vymir informatsiivnoi polityky Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv [Legal dimension of information politics of Ukraine in the context of global challenges. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]

8. Steblyna, N.O. (2021) Tsyfrovizatsiia derzhavnoi polityky yak dyskurs suchasnosti [Digitalization of state politics as discourse of modernity] : avtoref. dys. ... dokt. polit. n. Vinnytsya. [in Ukrainian]

9. Tarasiuk, V.M. (2020) Zastosuvannia informatsiivnykh tekhnolohii v umovakh hibrydnoi viiny: monohrafiia [The usage of information technologies in the context of hybrid war]. Norderstedt: GlobeEdit. [in Ukrainian]

Media factor in the activities of political elites

Drobotun Dmytro Sergiiovich

Postgraduate Student at the Department
of Legal Problems of Political Science
Institute of State and Law
of V. M. Koretsky National Academy
of Sciences of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4,
Kyiv, Ukraine

The article shows the influence of the media factor on the political process, the formation of the political market, the activities of political elites. The main types and manifestations of the media factor in the political sphere are determined – socio-political mobilization, commercialization, internetization, digitalization, convergence, popularization and consciousness manipulation, oligarchization. The mechanism of influence of these factors on the activities of political elites and the state of public consciousness is revealed.

The modern meaning of the concept of media factor covers a set of factors influencing the media sphere on politics and vice versa, political interests and goals – on the development (including financial support of the media) and the media content. The author considers the influence of the media on the political sphere and the politicization of the media sphere as a two-way process, where both directions are mutually conditioned and mutually strengthen their potential in interaction, creating the phenomenon of the media factor of politics. The article shows the influence of such a manifestation of the media factor as the commercialization of the media and political space. Under the dominance of commercial forms of activity, the media instead of their main roles and functions (communicative, organizational-mobilizing, ideological-educational, cultural-educational, socialization) strive for maximum profits.

The tendency to commercialize led to the emergence of such a phenomenon in the post-Soviet realities of transitional society as the oligarchization of the media and the entire media sphere. Populization and consciousness manipulation is the replacement of serious analytical issues that are easy for consumers to perceive as entertainment products (goods). With the assistance of such an effective media factor as socio-political mobilization (public administration, regulation) public authorities influence the process of search, processing and transmission of information, perform organizational and mobilization function.

The introduction of new technologies provides the emergence of such media factors as internetization, digitalization and convergence. The latter mean the shift of the media segment towards Internet technologies, the emergence of online projects.

Key words: media factor, political market, commercialization, socio-political mobilization, manipulation, convergence, internetization.

Кундельський Дмитро Валерійович

Перспективи мирної трансформації конфлікту на Донбасі в руслі теорії Й. Гальтунга

УДК 327.56

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.6>

Кундельський Дмитро Валерійович
аспірант кафедри політології
та національної безпеки
Національного університету «Острозька
академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Рівненська область, Україна

У фокусі статті – концепція мирної трансформації конфліктів Й. Гальтунга та її складники: співчуття, ненасилля, творчість та діалог сторін. Показано, що метод «перенесення» («трансценду») в теорії Й. Гальтунга, який змінює несумісні цілі учасників, є оптимальним, але й водночас найскладнішим шляхом трансформації конфліктів другої половини ХХ ст. Розглянуто підходи Й. Гальтунга до сутності двох різновидів миру: негативного, який передбачає відсутність організованого колективного насилля, і позитивного, що означає співпрацю та інтеграцію між людськими спільнотами. Розвиток ідей Й. Гальтунга набуває особливого значення у контексті війни на Донбасі і подолання наслідків російської агресії проти України. Зокрема, проаналізовано перспективи двох моделей розв'язання конфлікту на Донбасі в руслі теорії Й. Гальтунга – введення миротворчого контингенту ООН (негативний мир) та «німецької моделі», що передбачає реінтеграцію тимчасово окупованих територій Донбасу (позитивний мир). Обидві моделі є теоретично можливими, але їхня практична реалізація суттєво ускладнена позицією Заходу щодо ролі Росії у розв'язанні конфлікту. Крім того, для успіху німецької моделі Україна повинна розбудувати ефективну економічну, політичну та правову модель держави, заручившись підтримкою західних партнерів. Авторитарний політичний режим Росії також має бути змінений на демократичний, адже наразі він унеможливує мирну трансформацію цього конфлікту. Вагомими перешкодами на шляху оптимальної трансформації конфлікту на Донбасі є домінування дискурсу внутрішнього конфлікту (громадянської війни) на сутність цього протистояння в середовищі західних науковців та відсутність дієвої підтримки і допомоги з боку західних політичних партнерів, які демонструють зміну орієнтації щодо подій на сході України за російським сценарієм.

Ключові слова: Й. Гальтунг, конфлікт, трансформація конфлікту, позитивний мир, негативний мир, війна на сході України, конфлікт на Донбасі, гібридна війна.

Вступ. Війна на сході України, яка триває вже понад 7 років, є болючою проблемою нашої держави і потребує конструктивного вирішення.

Відомо, що Україна за умов прямого російського вторгнення, загострення економічного стану та тиску ззовні змушена була в лютому 2015 р. підписати Мінські угоди. Ці угоди покликані були встановити радше негативний мир (тобто припинення прямого насилля), проте позитивний мир (тобто подолання саме первинних чинників конфлікту) досі не встановлений. Тому нагальним питанням є пошук альтернативних моделей завершення війни на Донбасі.

Метою та завданнями статті є аналіз концепції мирної трансформації конфліктів норвезького вченого Й. Гальтунга як однієї з альтернатив оптимального та ненасильницького шляху вирішення збройного протистояння на сході України.

Методи дослідження. У статті використані загальнонаукові методи дослідження, зокрема порівняльний, інституційні методи, а також метод аналізу.

Результати. Конфлікти як соціальне явище є невід'ємною частиною суспільного життя. Сама ж історія людського розвитку засвідчує, що безконфліктного суспільства не існує, адже соціум під впливом людських потреб постійно змінюється та розвивається, і цей процес неминуче супроводжується конфліктами.

Слід зауважити, що у наукових колах визначились загалом два головних підходи до аналізу суспільного життя: структурно-функціональний (Т. Парсонс, Р. Мертон) та конфліктний (Р. Дарендорф, Л. Козер). Перший підхід акцентує увагу на тому, що конфлікти є негативним явищем у суспільстві, тоді як другий звертає увагу на функціональний характер цього явища, тобто на те, що конфлікт виконує роль індикатора наявних суперечностей між різними суспільними групами [1, с. 1].

На думку німецького соціолога Р. Дарендорфа, конфлікти виникають через соціальну нерівність та неоднаковий розподіл владних ресурсів у суспільстві і зумовлюють його структурні зміни [2].

Американський психолог М. Дойч стверджує, що конфлікт виникає завжди там, де з'являються суперечні прагнення або дії. Ці суперечності можуть проявлятися у вигляді внутрішніх напружень (боротьби мотивів) або ж у формі ворожих дій між особами чи групами осіб за обмежені цінності чи ресурси [1, с. 2].

Український політолог Ю. Мацієвський визначає конфлікт як деструктивну взаємодію щонайменше двох сторін, що виникає через різні ціннісні орієнтації, несумісність інтересів або ж нестачу ресурсів, метою якої є збереження або зміна наявних у системі відносин [1, с. 2].

Проте важливо, щоб конфлікти були інституціоаналізовані, тобто вирішувались у правовому полі

та не переходили у форму прямого насилля (війн, терактів, революцій). Однак війна як екстремальна форма конфлікту залишається інструментом політики і в XXI ст. Так, лише з початку 2000 р. по 2014 р. у світі трапилось понад 30 збройних конфліктів [3].

Ю. Мацієвський стверджує, що тривалий час у західному суспільстві панувало упереджене ставлення до конфлікту як до виключно негативного соціального явища, а в Радянському Союзі на його вивчення було взагалі накладено табу, оскільки вважалось, що у суспільстві, яке прямує до комунізму, не може бути конфліктів. Посилення кризових явищ у другій половині 80-х рр. XX ст. у СРСР спричинило відновлення інтересу до питань виникнення, попередження і регулювання конфліктів та появу нового терміна – конфліктології, який швидко поширився на пострадянському просторі [4]. На Заході, однак, поширення набув інший підхід – вивчення миру (*peace studies*), який спрямований на збереження миру й уникнення насилля у відносинах між країнами. Останній підхід став основою теорії і практики культури миру, яка формує ненасильницький підхід до вирішення конфліктів у найрізноманітніших сферах суспільного життя [5, с. 46].

За теоретичну основу дослідження взято концепцію мирної трансформації конфліктів Й. Гальтунга – норвезького соціолога, спеціаліста з аналізу та врегулювання конфліктів, засновника і керівника руху «Transcend International» – всесвітньої мережі, що пропагує ідею досягнення миру в усьому світі через активне використання освітніх методів та тренінгів, поширення досліджень, що спрямовані на ненасильницьку трансформацію конфліктів за допомогою емпатії та творчості для досягнення прийнятних і стабільних результатів [6]. Фактично все своє життя Й. Гальтунг бореться за краще майбутнє та ефективне розв'язання конфліктів у всьому світі. Й. Гальтунг є консультантом ООН, ОБСЄ та Ради Європи з проблем регулювання конфліктів, а міжнародна організація «Transcend International», яку він заснував, сьогодні налічує більше 400 науковців і практиків з понад 60 країн світу [6].

Вчений розпочинав свою діяльність як медіатор у 1958 р., коли виступав за расову десеґрагацію у школах Шарлотсвіллу (штат Вірджинія, США). З того часу в ролі миротворця брав участь у понад 100 різноманітних персональних, соціальних та макроконфліктах [7].

Саме поняття конфлікту він визначає як соціальну систему суб'єктів, що мають несумісні цільові стани. Конфлікт, як наголошує Й. Гальтунг, – це умова, за якої існують суб'єкти в переслідуванні чи захисті несумісних цілей [8]. В основі фундаментальних конфліктів, на думку науковця, лежать основні потреби людини – виживання, добробут, ідентичність та свобода, які загострюються саме

тоді, коли їхніми основними цілями є задоволення цих потреб [9, с. 84–85].

У праці «Трансформація конфлікту мирними засобами» Й. Гальтунг розглядає п'ять шляхів розв'язання конфлікту: перемога однієї сторони, перемога іншої, уникнення, компроміс та «вихід за межі», або «трансценд». Головна ж теза науковця звучить так: що більше існує альтернатив, то менш імовірним є застосування насилля [9, с. 21–22]. У першому випадку одна зі сторін перемагає за рахунок іншої, у другому – навпаки. Уникнення означає, що обидві сторони відмовляються від своїх цілей на певний час. Компроміс передбачає, що сторони від чогось відмовляються, але щось здобувають. І нарешті у випадку «перенесення» («трансценду») конфліктна ситуація визначається по-новому: обидві сторони здобувають більше, ніж втрачають [9, с. 86]. «Перенесення» – це переформування ситуації для того, щоб розімкнути те, що виглядало як несумісне, заблоковане, і відкрити нові перспективи для трансформації конфлікту, а ключем для цього є творче мислення [10, с. 183].

Творчість подібна до наукового процесу і передбачає зміну парадигми, описаної запропонованою схемою, – вважає Й. Гальтунг. Вчений наводить приклад про щура, який шукає вихід з лабіринту і раптом, підстрибнувши, виявляє, що лабіринт не має стелі. Цей випадок нагадує те, що соціологи називають «третьою змінною» у множинному аналізі. Коли, наприклад, між «X» та «Y» немає жодного зв'язку, але третя змінна «Z» його виявляє. Творчий акт полягає у визначенні цієї третьої (четвертої, п'ятої) змінної, якої раніше у цьому випадку не було (наприклад, тріщинки на яйці перед тим, як поставити його вертикально) [10, с. 183].

Отже, трансформація конфлікту – це перенесення його в нову реальність, змінюючи цілі учасників протистояння, визначивши для них інші цілі, знявши суперечку з ґрунту, який учасники підготували для цього конфлікту включно з дискурсами, що обстоюють нездоланність цієї несумісності (неможливість трансцендувати суперечності), і зрештою перенесення його у більш перспективне місце [10, с. 183].

Співчуття, ненасилля та творчість, як наголошує Гальтунг, – це головні підходи до успішного розв'язання та трансформування конфлікту, що можуть стати альтернативою таким традиційним підходам, як «ставлення – поведінка – суперечність». Діалог є тим засобом, який дозволяє зрушити конфліктну ситуацію. Співчуття (емпатія) проявляється як здатність до глибокого емоційного та пізнавального розуміння сторін конфлікту, логіки, яка керує ними. Ненасилля – це здатність опиратись насиллю і водночас пропонувати конкретні ненасильницькі заходи щодо подолання конфлікту. І нарешті творчість – це здатність виходити за межі уявлень сторін конфлікту, виявляти

нові способи осягнення його соціальної природи [10, с. 183].

Слід зауважити, що теоретичні ідеї Й. Гальтунга щодо трансформації конфліктів та миру знаходять втілення в конкретних пропозиціях вченого із розв'язання різних міжнародних конфліктів, що мали місце в минулому. Деякі з них і досі є актуальними. Праця Й. Гальтунга «Трансформація конфліктів мирними засобами» видана у 2000 р., тож у ній переважно подані найбільш відомі міжнародні конфлікти 50–90-х рр. ХХ ст. Використовуючи його методику «Діагноз – прогноз – терапія» (тобто виявлення конфліктної ситуації, її розвиток та шляхи мирної трансформації) з понад 40-річного досвіду роботи в організації «Transcend International», наведемо деякі приклади можливого розв'язання конфліктних ситуацій (табл. 1).

Як бачимо, спільними рисами оптимальних шляхів розв'язання наведених вище міжнародних конфліктів є ненасилля, багатосторонній діалог, рівноправність сторін.

Наочним прикладом того, як практично втілити це в життя, є ідея, котру запропонував Й. Гальтунг при вирішенні територіального конфлікту між Перу та Еквадором під час конференції у Гватемалі, в якій вчений брав участь у 1995 р. Науковця запросили на зустріч із головним представником переговорів Еквадору, який поскаржився йому на негнучкість та впертість керівництва Перу, проте учасник переговорів ніколи не говорив, що кожен із квадратів спірної території повинен належати одній державі, оскільки вважав, що це очевидно. Й. Гальтунг запитав представника Еквадору, що він думає про ідею перетворення спірної прикордонної території на спільно керовану «двонаціональну зону з природним парком» із залученням туристів

для отримання додаткових доходів обом країнам. Екс-президент Еквадору був вражений цією пропозицією і сказав: «За 30 років переговорів я ніколи не чув такої пропозиції. Це дуже креативно, але я боюся, що це занадто креативно для того, щоб звикнути до такої цілком нової ідеї, та потрібно буде ще 30 років для її реалізації. Зараз це нам не допоможе». Але з цікавості він запропонував такий варіант вирішення конфлікту керівництву Перу під час наступного раунду мирних переговорів, і, на його подив, Перу прийняла цю пропозицію з деякими незначними змінами. Завдяки цьому 27 жовтня 1998 р. було підписано мирний договір у Бразилії. З того часу ця зона була визначена для спільного користування, були додані зони вільної торгівлі, де покупці з обох країн можуть обмінювати товари без мита [11].

Цей приклад є яскравим свідченням того, яким чином можна використовувати в реальному житті метод «трансценду» і наскільки він може бути дієвим та прогресивним.

Метою ж трансформації конфлікту є досягнення миру між сторонами, що конфліктують. Й. Гальтунг розглядає мир як здатність справлятися з конфліктами самостійно, творчо і ненасильницькими засобами, залучаючи до цього процесу кожного. Мир, у розумінні вченого, є відсутністю або зменшенням будь-якого виду насилля та прийняттям творчої і ненасильницької трансформації конфлікту [10, с. 183].

У праці «Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking» науковець виділяє три підходи до розуміння сутності миру в людському суспільстві. Перший підхід – це традиційне уявлення про мир як синонім стабільності та рівноваги. Це стосується і внутрішнього стану людини, яка перебуває

Таблиця 1

Пропозиції з розв'язання міжнародних конфліктів від «Transcend International»

Назва та рік конфлікту	Діагноз	Прогноз	Терапія
«Схід – Захід», холодна війна, 1953 р.	Поляризований конфлікт за участю двох сторін, що переслідують одну мету; сталінізм, ядерна зброя	Продовження, війна в третьому світі, ядерна війна/взаємний геноцид	Конференція з безпеки та співпраці в Європі; оборонні стратегії, народна дипломатія, ненасилля
«Північ – Південь», «Криза розвитку», 1962 р.	Імперіалізм, економізм, асиметричність	Масове зuboжіння, насилля, міграції з Півдня, безробіття Півночі	Альтернативна економіка, виробництво власними силами; торгівля з іншими країнами, що перебувають на тому ж рівні
Ізраїль – Палестина, 1964 р.	Колоніалізм поселенців, травмований обраний народ проти тубільців	Продовження структурного та прямого насилля, ескалація	Ненасилля (інтіфада), автономія – дві держави – конфедерація
Північна Ірландія – Лондон – Дублін, 1970 р.	Інституціоналізація понад 300-річного завоювання	Взаємне відчуження, поляризація, продовження насилля	Англо-ірландський кондомініум, широка автономія Ольстера – незалежність
Югославія (Північний Захід), 1991 р.	Поляризований конфлікт за участю кількох сторін, що переслідують одну мету	Геноцид (через санкції також), масштабна ескалація	Рівні права на самовизначення, конфедерація; конференція з безпеки і співпраці в Європі/ Південно-Східній Європі

Джерело: Galtung Johan. *Conflict Transformation by Peaceful Means*. Geneva, 2000. P. 154.

у згоді з собою, а також охоплює поняття «закону і порядку». Інакше кажучи, це передбачуваний соціальний порядок, навіть якщо він наведений за допомогою сили. Й. Гальтунг зауважує, що таке розуміння миру не виключає насилля, наводячи приклад, що «солдат на полі бою може теж перебувати у згоді з собою». [12, с. 12].

Друга ідея миру пов'язана з відсутністю організованого колективного насилля між основними групами людей, такими як нації, класи, расові та етнічні групи. Такий тип миру Й. Гальтунг називає негативним. Третій підхід миру наголошує на співпраці та інтеграції між людськими групами. Такий вид миру Й. Гальтунг називає позитивним. Цей підхід не просто передбачає відсутність колективного насилля, але й містить елемент рівності та відсутність експлуатації [12, с. 12–14].

Й. Гальтунг наводить конкретні критерії, які, на його думку, можуть виступати показниками саме позитивного миру:

1. Співробітництво (взаємодія між націями з обміну цінностями, товарами, послугами, знаннями тощо).

2. Свобода від страху (такий стан, коли індивіди та нації можуть бути підготовлені до певної негативної події в майбутньому та оперативно на неї реагувати).

3. Свобода від бажань (означає те, що в житті ані індивідів, ані націй базові життєві потреби не можуть бути незадовільними чи незадоволеними).

4. Економічне зростання та розвиток (така організація структури націй та відносин між ними, за якої зростає кількість ресурсів на душу населення і вони краще розподілені).

5. Відсутність експлуатації (обмін цінностями між індивідами та націями відбувається приблизно на одному рівні).

6. Рівність (всі люди і народи розцінюються як рівноправні).

7. Справедливість (як забезпечення основних фундаментальних прав).

8. Свобода дій (широкий спектр можливих дій для людини).

9. Плюралізм (нації повинні зберігати широку соціально-культурну різноманітність як форму взаємного співіснування у світі).

10. Динамізм (гнучкість і пристосованість до змін структури націй за певних умов [12, с. 12–16].

Звісно ж, наведені вище критерії не є вичерпними для опису гармонійного суспільства, але є певними векторами, завдяки яким можуть бути знівелювані до мінімуму жорсткі форми нерівності, відчуження, репресії чи експлуатації.

Якщо використовувати пояснення Й. Гальтунга, то оптимальним рішенням був би варіант конфедерації ДНР/ЛНР з Україною і взаємна реконструкція Донбасу Україною та Російською Феде-

рацією (а також зовнішніми донорами). В цьому ж руслі – створення на Донбасі вільної економічної зони. Проблема полягає в тому, що цього не хоче президент Росії В. Путін, який і надалі прагне дестабілізації ситуації на Донбасі для контролю над Україною та перешкодження європейській інтеграції нашої держави. Такий шлях можливий лише в тому випадку, якщо влада в РФ опиниться в руках реформаторів, а не ФСБ чи спадкоємців В. Путіна.

Експерти з Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) на основі попередніх міжнародних конфліктів запропонували чотири моделі врегулювання конфлікту на Донбасі: боснійську модель (федералізація регіону), хорватську модель (силове вирішення конфлікту), пакистанську модель (відокремлення регіону) та німецьку модель (реінтеграція Донбасу) як найбільш привабливий, але довготривалий варіант вирішення територіальної проблеми [13, с. 4–15].

Саме німецька модель є найближчою до теорії мирної трансформації конфліктів Й. Гальтунга, адже передбачає повернення відторгнених територій на довоєнних умовах за допомогою мирних переговорів із залученням зовнішніх гравців. Її привабливість визначається тим, що повернення втрачених територій відбувається через застосування не воєнної сили, а «м'якої сили», що означає визнання іншою стороною переваг політичної та економічної систем ініціатора об'єднання [13, с. 18].

Водночас експерти зазначають, що реінтеграція відторгненої території на власних умовах можлива лише у довгостроковій перспективі. Мова йде про успішний прецедент возз'єднання Німеччини – країни, яка була штучно розділена впродовж майже пів століття. Україна має врахувати, що повернення окремих районів Донецької і Луганської областей (далі – ОРДЛО) за прикладом Східної Німеччини – це тривалий процес, який можливий лише за умови прогресивних перетворень всередині країни та революційних змін у міжнародному середовищі [13, с. 18].

Вчені проводять аналогію між утвореною у 1949 р. НДР та сучасними ЛНР/ДНР, які виникли з 2014 р. НДР також перебувала під сильним контролем зовнішнього гравця – Радянського Союзу, без згоди якого не було можливе повернення цих територій до складу ФРН. Так і ЛНР/ДНР сьогодні, відповідно, перебувають під контролем Росії. Однак протистояння на Донбасі має свою специфіку, що створює перешкоди на шляху мирної трансформації конфлікту. По-перше, на відміну від України та ОРДЛО, між ФРН та НДР ніколи не велися бойові дії, що звільнило німецьке суспільство від чутливої дилеми між амністією та справедливістю. По-друге, НДР та ДНР/ЛНР мали зовсім різну міжнародну суб'єктність. Якщо перша держава була визнана юридично на міжнародному рівні, то

жодна держава світу, включаючи Росію, не визнає незалежність ЛНР/ДНР. Саме ж об'єднання Німеччини стало можливим завдяки тому, що її прогресивні досягнення та європейська інтеграція були визнані мешканцями Східної Німеччини, а низька конкурентоспроможність та відсталість країн соціалістичного табору порівняно з Заходом призвела до кризи політичного режиму в Східній Німеччині та розпаду соціалістичного табору [13, с. 18].

Експерти зауважують, що передумови для повернення ОРДЛО до складу України за німецькою моделлю можуть з'явитися лише у віддаленій перспективі. В найближчому майбутньому немає сприятливих обставин ні всередині України, ні в міжнародному середовищі для реінтеграції непідконтрольного Донбасу за таким сценарієм. Шанси на повернення ОРДЛО за прикладом поглинання НДР суттєво зростуть, якщо Україна впродовж кількох десятиліть зможе побудувати ефективну політичну, економічну та правову модель держави. Успіх України на шляху побудови ефективної держави неодмінно сприятиме збільшенню політичних та економічних контрастів між станом контрольованих та неконтрольованих територій [13, с. 26].

Не менш важливою є зміна дискурсу щодо ролі Росії у війні на Донбасі. Ю. Мацієвський зважає 7 чинників, які найчастіше з'являлися в наукових поясненнях конфлікту: результат спрямованих дій РФ; фрагментація держави; раптова зміна влади в Києві; наслідки радянської політики русифікації; деструктивний вплив регіональних еліт; слабкість організованих проукраїнських груп і втрата легітимності нової центральної влади на Донбасі [14, с. 55].

Аналіз опитувань, виконаний за допомогою попарних порівнянь у 2015 і 2016 рр. Ю. Мацієвським, показує, що більшість українських експертів бачать у конфлікті на сході України саме приховану агресію з боку РФ (15,2% серед інших чинників), однак у поясненнях західних науковців досі домінує дискурс внутрішнього конфлікту [14, с. 61]. Росія ж зможе відмовитися від втручання у конфлікт лише тоді, коли на Заході буде визнана учасником протистояння. Тоді, ймовірно, нове російське керівництво усвідомить, що зможе досягти набагато більшого за допомогою самоусунення з Донбасу, ніж за допомогою продовження дестабілізації України.

Певні шляхи подолання деструктивного впливу вищенаведених внутрішніх і зовнішніх чинників пропонує інший український дослідник, Г. Ковальський, у статті «Концепція миру у світлі війни на Сході України». Вчений надає низку рекомендацій, які більш ефективно можуть забезпечити мирне врегулювання подій на Донбасі. Зокрема, він відзначає, що важливе значення для забезпечення миру має ефективна комунікаційна діяльність

владних структур, яка не повинна обмежуватися реакцією на пропаганду противника, а має бути спрямована на делегітимацію пропаганди війни противником через набуття підтримки й визнання з боку місцевого населення. Важливим, на думку науковця, є формулювання концепції культурно-ідеологічного розвитку українського суспільства, що дасть філософські пояснення мети, заради якої український народ проходить такі важкі випробування війною, та напрями післявоєнного мирного розвитку держави. Вагому роль Г. Ковальський надає й економічному чиннику, вважаючи, що «війна на сході з сусідньою державою (Росією) є війною за право залишити неефективні сировинні економічні моделі та громіздкі політичні системи, які забезпечують функціонування тіншового корупційного авторитарного владного порядку в державі, а європейський вибір України цілком обґрунтований історичною практикою та усвідомленням європейської приналежності українського народу в культурній і ментальній площинах» [15, с. 109].

Більш реалістичною моделлю припинення війни на сході України (забезпечення негативного миру за Й. Гальтунгом) є міжнародна миротворча операція під егідою ООН, ідея якої вперше на офіційному рівні була запропонована Президентом України П. Порошенком у березні 2015 р. Проте реалізація цієї ідеї на практиці викликає чимало труднощів.

Так, автори аналітичної доповіді «Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання» відзначають, що ключова проблема реалізації ідеї запровадження миротворчої місії ООН полягає у відсутності політичного рішення, що ґрунтується на прагненні обох сторін конфлікту його врегулювати. Ускладнює ситуацію категоричне заперечення Росією своєї ролі як сторони міждержавного конфлікту. В ситуації російсько-українського протистояння додатковою перешкодою є право вето, яким володіє одна зі сторін, а також неспроможність міжнародної системи безпеки примусити постійного члена РБ ООН до конструктивного співробітництва (запровадження санкцій на рівні ООН або позбавлення права вето). Перспектива ухвалення рішення РБ ООН про розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі виглядає сьогодні проблемною, але завданням України спільно з державами-партнерами є створення передумов, які спонукатимуть Москву до компромісу [13].

В цьому контексті важливо також звернути увагу на результати зустрічі президента США Дж. Байдена та президента Росії В. Путіна, яка відбулась 16 червня 2021 р. у Женеві. Ця зустріч була проаналізована на YouTube-каналі «Фейгин Live» старшим науковим співробітником Центру політики безпеки у Вашингтоні (The Center for Security Policy) А. Ілларіоновим. Експерт дійшов висновку, що в ключових питаннях лідери держав досягнули

консенсусу, зокрема і в питанні щодо України. А. Ілларіонов звернув увагу, що В. Путін висловився категорично проти вступу України до НАТО, а в червні 2021 р. Дж. Байден відмовив у наданні Україні плану дій щодо членства в НАТО, посилюючи на високий рівень корупції в країні. Також між сторонами було досягнуто згоди, що протистояння на сході України має вирішуватися на основі російської інтерпретації Мінських домовленостей, що аж ніяк не сприятиме вирішенню конфлікту в інтересах України [17].

Варто відзначити і домовленість, якої було досягнуто між канцлером Німеччини А. Меркель та Дж. Байденом у червні 2021 р., про добудову газопроводу «Північний потік-2» в обхід України, що може мати як вкрай негативні економічні наслідки для України, так і посилити політичний тиск з боку Росії [18].

Ці факти свідчать про зміну орієнтації Заходу щодо України: повернення до завершення війни на Донбасі за російським сценарієм. Це є прикладом того, як політичні інтереси великих гравців переважають над декларованими цінностями.

У світлі останніх подій важливим є рішення Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р., згідно з яким було затверджено проєкт Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», що безпосередньо стосується вирішення конфлікту на Донбасі. Закон має визначати порядок вирішення конфлікту (встановлення негативного миру за Й. Гальтунгом), зокрема, здійснення низки заходів щодо деокупації захопленої території Донбасу Російською Федерацією і протидії її збройній агресії, і постконфліктний період (встановлення позитивного миру за Й. Гальтунгом), що передбачає заходи, спрямовані на реінтеграцію захоплених територій до складу України [19].

Позитивним моментом законопроєкту є те, що Російська Федерація визнана агресором, який має нести першочергову відповідальність за спричинені ним негативні наслідки. Окрім того, законопроєктом не передбачено жодних територіальних поступок країні-агресору [20]. З іншого боку, в документі зазначено, що вся відповідальність на забезпечення протидії збройній агресії Російської Федерації фактично покладається на Президента України, а більшість статей, які присвячені діям керівництва України саме у конфліктний період протистояння, мають декларативний характер [20].

Висновки. Розвиток ідей Й. Гальтунга і впровадження їх в політичну практику України набуває особливої уваги в контексті припинення війни на Донбасі і подолання наслідків російської агресії проти України. У зв'язку з цим проаналізовано перспективи запровадження двох мирних моделей розв'язання конфлікту на Донбасі в руслі теорії Й. Гальтунга – введення миротворчого контингенту

ООН (негативний мир) та запровадження «німецької моделі», що передбачає реінтеграцію тимчасово окупованих територій Донбасу (позитивний мир). Обидві моделі є теоретично можливими, але на практиці передбачають суттєві труднощі в їхній реалізації. Для цього Україна повинна розбудувати ефективну економічну, політичну та правову модель держави, заручившись підтримкою західних партнерів, окрім цього, політична система Росії потребує реформації з авторитарної на демократичну.

Вагомою перешкодою для перспективи мирної трансформації конфлікту на Донбасі є також різні погляди на це явище, які домінують в українських та західних наукових колах і ЗМІ. На Заході та в офіційних російських ЗМІ переважає дискурс внутрішнього конфлікту, і тому сучасний конфлікт на Донбасі розглядається як «громадянська війна», а в Україні, навпаки, поширений дискурс «гібридної війни», який поділяє меншість західних авторів.

Суттєвим чинником, що також перешкоджає перспективі мирної трансформації конфлікту на Донбасі, є зміна орієнтації Заходу щодо подій на сході України за російським сценарієм та відсутність дієвої підтримки і допомоги з боку західних політичних партнерів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів. *Людина і політика*. 2004. № 3. С. 2–6.
2. Dahrendorf R. Class and class conflict in industrial society. Stanford, CA : Stanford University Press, 1959. 336 p.
3. HistoryWars.info. Хронологія війн XXI века. URL: http://historywars.info/Hronologija_vojn_5_XXI_veka.html (дата звернення: 7.08.2021).
4. Мацієвський Ю. Конфліктологія: що та як вивчати? *Людина і політика*. 2000. № 1. С. 25–29.
5. Мацієвський Ю. Вивчення миру та регулювання конфліктів: новий напрям соціогуманітарних дисциплін. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2000. Т. I. С. 46–50.
6. TRANSCEND International. A Peace Development Environment Network. Our mission statement. URL: <https://www.transcend.org/#about> (дата звернення: 10.07.2021).
7. TRANSCEND University Press. 50 Years – 100 Peace & Conflict Perspectives. URL: <https://www.transcend.org/tup/index.php?book=1> (дата звернення: 10.07.2021).
8. Galtung Johan. Theories of Conflict. Definitions, Dimensions, Negotiations, Formations. URL: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf (дата звернення: 10.07.2021).
9. Galtung Johan. Conflict Transformation by Peaceful Means. Geneva, 2000. P. 84–85.
10. Кундельський Д. Теорія мирної трансформації конфліктів Й. Гальтунга та її потенціал. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. Вип. 3 (43). С. 181–185.

11. TRANSCEND International. A Brief History of TRANSCEND. URL: <https://www.transcend.org/history> (дата звернення: 11.07.2021).

12. Galtung, Johan. Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo : International Peace Research Institute, 1967 ; 2005. 238 p.

13. Моделі та ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії / В. Філіпчук та ін. Міжнародний фонд «Відродження», 2016. 28 с.

14. Мацієвський Ю. Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія й експертні оцінки війни на Донбасі. «Політичне життя». 2019. № 2. С. 55–68. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.2.9.

15. Ковальський Г. Концепція миру в світлі війни на Сході України. СХІД. 2018. № 2 (154). С. 109.

16. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (дата звернення: 12.07.2021).

17. ФЕЙГИН LIVE. Пакт Путіна-Байдена. Беседа с Андреем Илларионовым. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0MnXtRVxubE> (дата звернення: 10.08.2021).

18. DW.com «Північний потік-2»: газопровід таки добудують, чим ризикує Україна. URL: <https://minre.gov.ua/news/kabmin-shvalyv-proyekt-zakonu-pro-perehidnyu-period> (дата звернення: 10.08.2021).

19. Кабмін схвалив проєкт закону про перехідний період, 4 серпня 2021 р. URL: <https://minre.gov.ua/news/kabmin-shvalyv-proyekt-zakonu-pro-perehidnyu-period> (дата звернення: 10.08.2021).

20. Про засади державної політики перехідного періоду : проєкт Закону України. URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1._zakonoprojekt_pro_zasady_dppp.pdf (дата звернення: 10.08.2021).

REFERENCES:

1. Matsiyevsky Yu. (2004) Teoretychni aspekty analizu suspilnykh konfliktiv: mnozhynnist kontseptualnykh pidkhodiv [Theoretical aspects of the analysis of social conflicts: variety of conceptual approaches]. *Liudyna i polityka*, vol. 3, pp. 1–6.

2. Dahrendorf R. Class and class conflict in industrial society. Stanford, CA : Stanford University Press, 1959. 336 p.

3. HistoryWars.info. Khronolohyia vojn XXI veka [Chronology of wars of the XXI century]. URL: http://historywars.info/Hronologija_vojn_5_XXI_veka.html (Last accessed: 7.08.2021).

4. Matsiyevsky Yu. (2000) Konfliktologiya, shczo i yak vyvchaty? [Conflictology: What is it and how to study it?]. *Liudyna i polityka*, vol. 1, pp. 25–29.

5. Matsiyevsky Yu. (2000) Vychennia myru ta rehuliuвання konfliktiv: novyi napriamok sotsiohumanitarnykh dystsyplin [Peace and conflict studies: a new field in social sciences and humanities]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, vol. 1, pp. 46–50.

6. TRANSCEND International. A Peace Development Environment Network. Our mission statement. URL: <https://www.transcend.org/#about> (accessed: 10 July 2021).

7. TRANSCEND University Press. 50 Years – 100 Peace & Conflict Perspectives. URL: <https://www.transcend.org/tup/index.php?book=1> (accessed: 10 July 2021).

8. Galtung J. (1973) Theories of Conflict. Definitions, Dimensions, Negations, Formations. University of Hawai'i. 167 p. URL: https://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf (accessed: 10 July 2021).

9. Galtung J. (2000) Conflict Transformation by Peaceful Means. Geneva, pp. 84–85.

10. Kundelskyi D. (2019) Teoriia myrnoi transformatsii konfliktiv Y. Haltunha ta yii potentsial [J. Galtung's theory of peaceful transformation of conflicts and its potential]. *Visnyk NTUU "KPI". Politology, Sociology, Law*, vol. 3, no. (43) 2, pp. 181–185.

11. TRANSCEND International. A Brief History of TRANSCEND. URL: <https://www.transcend.org/history> (accessed: 11 July 2021).

12. Galtung J. (2005) Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking. Oslo : International Peace Research Institute. 238 p.

13. Filipchuk V., Oktysiuk A., Povoroznyk V., Yaroshenko Ye. (2016) Modeli i tsina vrehuliuвання konfliktu na Donbasi: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii [Models and price of conflict resolution in Donbass: international experience and Ukrainian realities]. *Mizhnarodnyi fond "Vidrodzhennia"*. 28 p. [In Ukrainian].

14. Matsiievskyi Yu. (2019) Vnutrishnii konflikt chy prykhovana ahresiiia: akademichna dyskusiiia i ekspertni otsinky viiny na Donbasi [Internal conflict or hided aggression: academic discussion and expert assessments of the war in Donbass]. *"Political Life"*, vol. 2, pp. 55–68. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.2.9.

15. Kovalskyi H. (2018) Kontsepsiia myru v svitli viiny na Skhodi Ukrainy [The concept of peace in the light of the war in eastern Ukraine]. *"EAST"*, vol. 2, no. 154, P. 109.

16. Viina na Donbasi: realii i perspektyvy vrehuliuвання (2019) [The war in Donbass: realities and prospects for settlement]. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (accessed: 12 July 2021).

17. FEIHYN LIVE. Pakt Putyna Baidena. Beseda s A. Yllarionovym (2021) [Putin Biden Pact. Conversation with Andrey Illarionov]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0MnXtRVxubE> (accessed: 10 August 2021).

18. DW.com «Pivnichnyi potik-2»: hazoprovod taky dobuduiut, chym ryzykuie Ukraina (2021) [Nord Stream-2: the gas pipeline will be completed, which is what Ukraine risks]. URL: <https://minre.gov.ua/news/kabmin-shvalyv-proyekt-zakonu-pro-perehidnyu-period> (accessed: 10 August 2021).

19. Kabmin skhvalyv proiekt zakonu pro perekhidnyi period (2021) [The Cabinet of Ministers approved a draft law on the transition period]. URL: <https://minre.gov.ua/news/kabmin-shvalyv-proyekt-zakonu-pro-perehidnyu-period> (accessed: 10 August 2021).

20. Proiekt Zakony Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky perekhidnoho periodu» (2021) [Project. Law of Ukraine On the Principles of State Policy in Transition]. URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/1._zakonoprojekt_pro_zasady_dppp.pdf (accessed: 10 August 2021).

Prospects for peaceful transformation of the conflict in Donbass in line with the theory of J. Galtung

Kundelskyi Dmytro Valeriiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science and National Security National University of "Ostroh Academy" Seminarska str., 2, Ostroh, Rivne region, Ukraine

The article analyzes various approaches to the analysis of conflicts as a social phenomenon, as well as the concept of peaceful transformation of conflicts by J. Galtung, including the main approaches that the scientist identifies for their successful resolution: compassion, non-violence, creativity and dialogue between the parties. It was found that the "transcendence" method of J. Galtung, which changes the incompatible goals of the parties to the conflict and transfers them to a new reality is the most optimal, but also the most difficult way to transform conflicts.

The scientist makes specific proposals for resolving the well-known international conflicts of the second half of the twentieth century, some of which are still ongoing. J. Galtung's approaches to the essence of peace are analyzed: negative approach, which implies the absence of organized collective violence and positive, which means cooperation and integration between human communities.

The development of J. Galtung's ideas and their implementation in the political practice of Ukraine receives special attention in the context of ending the war in Donbass and overcoming the consequences of Russian aggression against Ukraine. In this regard, the prospects for the introduction of two peaceful models for resolving the conflict in Donbass in line with the theory of J. Galtung – the introduction of UN peacekeeping contingent (negative peace) and the "German model", which provides for the reintegration of the temporarily occupied territories of Donbass (positive peace). Both models are theoretically possible, but in practice involve significant difficulties in their implementation. To do this, Ukraine must build an effective economic, political and legal model of the state, enlisting the support of Western partners. Russia's political regime must also be reformed from authoritarian to democratic, as it currently prevents the peaceful transformation of this conflict. Significant obstacles to the optimal transformation of the conflict in Donbas are the dominance of the discourse of internal conflict (civil war) on the essence of this confrontation among Western scholars and the lack of effective support and assistance from Western political partners.

Key words: J. Galtung, conflict, conflict transformation, positive peace, negative peace, war in eastern Ukraine, war in Donbas, hybrid war.

Пуйда Роман Богданович

Державно-церковні відносини в західних областях Української РСР: загальні тенденції, локальні особливості (кінець 1970-х – початок 1980-х рр.)

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.7>

Пуйда Роман Богданович
кандидат історичних наук, доцент,
директор науково-технічної бібліотеки
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу
вул. Карпатська, 15,
Івано-Франківськ, Україна

Набуття Україною статусу асоційованого та в перспективі повноправного члена Європейського Союзу потребує, з одного боку, створення ефективної нормативно-правової бази співробітництва України та Європейського Союзу, а з іншого – інтенсифікації процесу формування відповідних внутрішніх передумов шляхом проведення системних реформ в усіх сферах суспільного життя, утілення ефективної моделі забезпечення національної безпеки, зміцнення демократичних інституцій.

Метою статті визначено дослідження специфіки реалізації євроінтеграційних практик України та Європейського Союзу. Метою розкрито через виконання низки завдань: характеристика основних етапів розвитку євроінтеграційних практик України, визначення досягнень і ризиків на кожному з них, аналіз сучасних проблем реалізації євроінтеграційних практик України. Для досягнення окресленої мети було застосовано систему методів, зокрема нормативного, структурно-функціонального, компаративного, соціологічного, статистичного тощо.

Запропоновано періодизацію формування та реалізації євроінтеграційних практик України на основі аналізу політико-нормативного складника відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991–1998 рр.), етап співпраці та партнерства (1998–2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (2014 р.). Особливістю підготовчого етапу визначено активний процес налагодження взаємовідносин з ЄС, початок формування сталої нормативної бази взаємовідносин Україна – ЄС під час збереження інтересів впливових еліт щодо збереження статусу-кво.

Дослідження другого етапу продемонструвало інтенсифікацію процесів унормування співпраці Україна – ЄС, адаптації українського законодавства до європейських стандартів, започаткування переговорів щодо створення умов для інтеграції ринку України у спільний ринок ЄС. Водночас серед проблемних аспектів періоду виділено, з одного боку, декларативність реформ, відставання у приведенні нормативної бази до європейських стандартів, низьку ефективність інституціональних структур, з іншого – занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці.

Акцентується на здобутках сучасного етапу асоціації та інтеграції, що підтверджується результатами звіту як уряду, так і громадськості. Водночас сформульовано низку ризиків: корупція, неефективна політика інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу в політикумі та соціально-економічні проблеми, російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, посилення відцентрових процесів усередині ЄС.

Ключові слова: політика євроінтеграції, євроінтеграційні практики, Європейський Союз.

Вступ. На зламі 70-х – 80-х рр. ХХ ст. відбулися помітні зміни у сфері державно-церковних відносин в Українській РСР, адже застійні процеси зачепили не лише соціально-економічну сферу, а й, безумовно, церковно-релігійну, що стало яскраво помітним у західноукраїнських областях – регіоні зі стійкими релігійними традиціями, викоринити які, як показали подальші події, радянській владі так і не вдалося. Зростання релігійної свідомості населення, посилення активності греко-католицьких вірян та духівництва, спроби реєстрації знятих з обліку релігійних громад, самовільні відкриття закритих культових споруд, зменшення впливу атеїстичної пропаганди на місцеве населення – базові чинники, які характеризують державно-церковні відносини у західноукраїнських областях досліджуваного періоду.

Історіографічний огляд. Державно-церковні відносини в Українській РСР уже не перший рік пере-

бувають в полі зору українських істориків, релігієзнавців, філософів, політологів, які упродовж останніх 30 років розкрили окремі аспекти проблеми. Узагальнювальні наукові студії учених відображають основну картину політики Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) у релігійній сфері, що, зокрема, помітно в дослідженнях О. Бажана, Ю. Данилюка [1], П. Бондарчука [2], В. Войналовича [3], В. Марчука [8], В. Пащенко [9] та інших, проте в них не досить уваги приділено локальним особливостям певних регіонів. Натомість в наукових статтях релігійної тематики, які хронологічно стосуються періоду 1950-х – 1980-х рр., сконцентровано увагу на певних подіях або ж специфіці внутрішньоцерковного життя окремих конфесій. Вищезазначене актуалізує розвідку, яка присвячена церковно-релігійним процесам в західноукраїнських областях і з методологічної точки зору вписується у модерний напрям регіоналізму.

Основу статті становлять матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України), а також архівні документи місцевих архівів – Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) тощо.

Метою статті є всебічний аналіз церковно-релігійних процесів у західних областях Української РСР на зламі 1970-х – 1980-х рр.

Методологічною основою статті стали загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція та дедукція) й спеціально-наукові (науковий опис, кількісний аналіз, критичний аналіз, порівняння аналогій, класифікація, типологічний аналіз, концептуалізація тощо) методи.

Результати. Скрупульозний аналіз документів показує, що для радянсько-партійних органів влади пріоритети державно-церковних відносин у західноукраїнських областях наприкінці 70-х – на початку 1980-х рр. залишилися практично без змін із 40-х рр. ХХ ст. У своїй роботі Рада у справах релігій при Раді Міністрів Української РСР, місцеві уповноважені ради, компартійні чиновники обласного та районного рівнів, силові структури використовували перевірені десятиліттями методи – залякування вірян, репресії над духовництвом, руйнування храмів, поширення атеїстичного світогляду тощо.

Однак суспільно-політичні реалії кінця 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. змушували коригувати політику влади у церковно-релігійній сфері. Один із визначальних чинників – зростання активності «залишків уніатства» у регіоні. Особливе занепокоєння Компартії викликала ситуація у трьох областях – Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській. Серйозність проблеми стала очевидною після проведення 14 травня 1976 р. у Львові так званої «кущової наради» уповноважених Ради у справах релігій за участю уповноваженого Ради у Львівській області Б. Іншина, уповноваженого Ради в Тернопільській області В. Старовойта, уповноваженого Ради в Івано-Франківській області С. Гамженка, старшого інспектора уповноваженого Ради у Закарпатській області Е. Юровського та інших [5, с. 86]. Із політико-ідеологічною доповіддю виступив заступник голови Ради у справах релігій Ради Міністрів Української РСР П. Пилипенко, який відзначив, що станом на середину 1970-х рр. в Українській РСР нараховувалося 290 невоzz'єднаних греко-католицьких священнослужителів та 445 ченців (у Львівській області – 149 священників, в Івано-Франківській – 48, у Тернопільській – 22, у Закарпатській – 71) [5, с. 86].

Враховавши усі обставини, Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР вважала за необхідне: продовжити роботу щодо уточнення населених пунктів, в яких ще збереглися впливи греко-католиків; вдосконалити стиль і методи роботи

з невоzz'єднаним духовенством, чернецтвом і церковним активом; впливати на підвищення рівня громадських комісій для сприяння виконкомам щодо дотримання законодавства про культу; звернути увагу на недопущення на місцях прогалин у роботі з вірянами з боку певних високопосадовців; детальніше вивчати зміст, форми і методи ідеологічного впливу буржуазної пропаганди на прихильників уніатства; підвищити відповідальність і вимоги до підготовки працівників, які відповідають за церковно-релігійну сферу тощо [5, с. 98].

Для нейтралізації «уніатських залишків» на зламі 70-х – 80-х рр. ХХ ст. основні акценти місцевих радянсько-партійних органів влади було перенесено на «особистий діалог» і тотальний контроль за переміщенням духовництва та активних вірян. Зокрема, для протидії поширенню уніатства місцеві органи влади проводили перевірки законності купівлі житла та прописки священнослужителів і вірян. Так, відповідна комісія у Коломиї в 1979 р. виявила, що у місті проживають: 2 вдови «колишніх» греко-католицьких священників пенсійного віку; 6 сиріт «колишніх» греко-католицьких священників, п'ять із яких – пенсіонери, й одна домогосподарка; 12 вдів і 2 сиріт православних священників – пенсіонери; 8 греко-католицьких священників пенсійного віку, які не перейшли на православ'я. Також комісією встановлено, що у Коломиї проживають 17 православних священників. Фактів незаконної прописки комісією виявлено не було [10, с. 43].

Прокурор Івано-Франківської області рекомендував своїм підлеглим: не залишати без уваги жодного порушення «уніатськими вожаками» законодавства про релігійні культу; організувати постійний контроль за священнослужителями ГКЦ; у разі встановлення порушень законодавства уніатами запрошувати їх «на розмову» і відкривати проти священнослужителів кримінальні справи; спільно з правоохоронними органами уважно з'ясовувати кожен факт продажу, дарунку житлових будівель; рішуче протидіяти спробам уніатів виготовляти і поширювати речі/предмети релігійного спрямування [4, с. 72].

Щодо Закарпаття, окрім перелічених засобів боротьби із греко-католицькими вірянами, радянсько-партійні органи влади широко використовували потенціал Російської православної церкви (РПЦ). У цьому контексті відзначимо, що Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР була незадоволена роботою єпископа Мукачівсько-Ужгородської єпархії РПЦ Сави (О. Бабинець). У 1982 р. він, посилаючись на погане самопочуття, де-факто самоусунувся від керівництва єпархією. В результаті в області активізували свою діяльність віряни Греко-католицької церкви [11, с. 14].

23 листопада 1982 р. відбулася нарада за участю першого заступника голови Ради у спра-

вах релігій при Раді Міністрів УРСР П. Пилипенка, уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області І. Ващинця, старшого інспектора апарату уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області О. Панова, заступника голови виконкому Мукачівської міської ради народних депутатів М. Поповича та єпископа Сави [11, с. 20]. П. Пилипенко зауважив, що у вересні 1981 р. з єпископом Савою обговорювалися два важливих питання. Перше з них стосувалося того, що у Мукачівсько-Ужгородській єпархії «на низькому рівні ведеться боротьба із залишками уніатства у православних приходах», наводилися конкретні приклади церкви у с. Драгово Хустського району, де із хоругв був знятий православний хрест і пришитий греко-католицький, та церкви у с. Воловець, де священник Іваницький проводив хресну ходу на Великдень з елементами греко-католицького культу. Друге питання стосувалося того, що в єпархії не працевлаштовані 16 випускників духовних семінарій [11, с. 21].

Не досягнувши згоди у питанні працевлаштування випускників духовних семінарій у Закарпатській області, П. Пилипенко порушив іншу, не менш важливу, проблему – протидії поширенню уніатства. «У Києві ми з вами багато говорили про боротьбу із залишками уніатства і водночас маємо чимало фактів, які свідчать про те, що у низці приходів використовуються білі уніатські свічки..., зберігається уніатська атрибутика, – відзначав представник Ради. – Ви не вжили заходів щодо Минайла, Іванця та інших..., наводжу свіжі факти: сьогодні заїхали до церкви у с. Нове Давидково. Там уніатські ікони, хоругви і служебники. Тих служителів потрібно забирати і замінювати іншими священнослужителями під контролем досвідчених православних священників». У відповідь єпископ Сава констатував: «Якщо я всіх православних священників звільню, з ким залишусь? З самими уніатами?». «Ми подивимось, якусь перестановку будемо робити, – відповів представник Ради у справах релігій. – Ми узгодимо з уповноваженим...» [11, с. 24].

П. Пилипенко поставив риторичне питання: «Глобальна проблема для Закарпаття – боротьба з уніатством. Хто повинен займатися цим питанням?», і почув однозначну відповідь єпископа Сави: «Я!». Останній також зазначив, що не може підібрати «знаючого справу православного священника» замість священнослужителя Минайла і, коли такого знайде, проведе заміну. Завершуючи розмову, єпископ Сава резюмував: «Чому б вам не провести таку розмову з екзархом України. Ми відрізані від православ'я уніатством: сусідством Львівської, Івано-Франківської областей з одного боку та Румунією і Польщею – з іншого» [11, с. 27].

Зрештою, якщо оцінювати ефективність вжитих владою заходів щодо нейтралізації активних

вірян ГКЦ, виникає чимало запитань. Так, у довідці Львівського обкому Компартії України «Про серйозні недоліки в протидії спробам активізувати католицьку церкву і відновити уніатство в селах Мшана Городоцького, Завадів Стрийського, Мужилівичі Яворівського районів» йшлося про те, що під впливом екстремістів-уніатів деякі віряни с. Мшана Городоцького району з 1978 р. зачіпають питання про реєстрацію так званої Католицької церкви східного обряду, постійно організовують зборище вірян біля закритої культової споруди, порушують громадський порядок у селі. Партійна організація, правління колгоспу «Заповіт Леніна», виконком сільради не вживали рішучих заходів із припинення незаконних дій прихильників уніатства, не домагались освоєння культової споруди для потреб господарства. Атеїстичну роботу нерідко підміняли епізодичними виховними заходами. У селах Завадів і Мужилівичі релігійні об'єднання фактично припинили свою діяльність, але місцеві органи влади своєчасно не подбали про зняття з реєстрації культових споруд і не використовували їх для потреб господарства. Скористалися цим «залишки уніатства», які почали самовільно відкривати церкви і проводити в селах богослужіння за участю екстремістських уніатських священників. Відновлення діяльності православної громади в с. Завадів не призвело до обмеження діяльності в уніатів [7, с. 7–8].

Справді, якщо подивитися на географію поширення греко-католицького руху у Львівській області, підстави для паніки в партійного керівництва області справді були. Так, серед населених пунктів Львівської області, де проявляли активність греко-католицькі віряни, Львівський обком Компартії України виокремив такі села: у Бродівському районі – Пеняки, Маркопіль, Стиборівка тощо; у Буському районі – Олесько, Утішків, Кудрявці; у Городоцькому районі – Кліцько, Добряни, Березець, Путятичі, Зелений Гай, Нове Село, Градівка, Мости тощо; у Дрогобицькому районі – Верхні Гаї, Смільне, Биків, Снятинка тощо; у Золочівському районі – Поморяни, Зозулі, Вороняки тощо; у Кам'янко-Бузькому районі – Колоденці, Жовтанці, Желдець тощо; у Миколаївському районі – Старий Розділ, Бродки, Новий Розділ, Пісочне, Вербіж тощо; у Мостиському районі – Зав'язанці, Хоросниця, Заріччя, Судова Вишня тощо; у Жовківському (в 1981 р. – Нестерівському) районі – Боянець, Деревня, Зашків, В'язова, Забір'я, Зарудці тощо; у Перемишлянському районі – Ладанці, Тучне, Вовків, Бібрка тощо; у Пустомитівському районі – Давидів, Водяне, Соکیلники, Старе Село тощо; у Радехівському районі – Криве, Поздимир, Нестаничі тощо; у Самбірському районі – Подільці, Підгайчики, Вістовичі, Бісковичі, Задністрияни тощо; у Сколівському районі – Верхнє Синевидне, Труханів, Ямельниця тощо; у Сокальському районі –

Бендюга, Воловин, Добрячин тощо; у Стрийському районі – Завадів, Грибівці, Дідушичі, Воля, Монастирець тощо; у Турківському районі – Мохнате, Матків; в Яворівському районі – Мужилівичі, Добровиця, Калинівка, Рясне тощо [7, с. 12–14].

На тлі боротьби партійно-радянських органів влади з ГКЦ домінувальну позицію в західноукраїнському регіоні займала РПЦ. В інтерв'ю Радіо Київ митрополит Львівський і Тернопільський Миколай (1980 р.), описуючи стан православ'я в західноукраїнських землях, зазначав, що церкви і парафії обслуговуються православним духовенством, яке складається зі священників, котрі здобули освіту в духовних семінаріях та академіях Москви, Ленінграда, Одеси. «Багато молодих священників єпархії здобули ступені кандидатів богослов'я, – стверджував митрополит. – До послуг духовенства і вірян – література, що видається Московською патріархією та екзархатом України («Богословські труди», журнал «Православний вісник», книжкові, настінні календарі російською, українською мовами)» [13, с. 43]. Митрополит Миколай констатував, що в єпархії діє кількасот православних церков, які обслуговують 663 священники. Церкви у неділю та свята відвідують віряни, котрі вислуховують богослужіння, проповіді та здійснюють релігійні треби [13, с. 43].

Загалом у доповідній записці Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР Російська православна церква повідомляла, що на початку 1981 р. в Україні функціонували 4163 зареєстровані релігійні громади цієї церкви [10, с. 54]. Щодо фінансового стану церкви відзначено поступове зростання грошових надходжень. Так, якщо у 1972 р. РПЦ акумулювала 27 млн 967 тис. рублів, то у 1976 р. – 30 млн 568 тис. рублів, а в 1980 р. – уже 36 млн 872 тис. рублів. Основним джерелом доходів релігійних громад РПЦ стали: реалізація предметів культу і релігійної літератури (62%), виконання обрядів (19%), добровільні пожертви (17%) [10, с. 54]. Зокрема, якщо у 1978 р. від реалізації предметів культу та релігійної літератури РПЦ отримала 20 млн рублів, то у 1980 р. – уже 23 млн рублів. У 1980 р. вагоме зростання добровільних пожертв спостерігалось у Львівській області, а також на Волині [10, с. 54]. У 1981 р. найзаможніші громади РПЦ функціонували у Донецькій області (3 млн рублів), а також в Одеській та Львівській областях (по 2 млн рублів). Із розрахунку на одну релігійну громаду найменш заможними були релігійні громади в західноукраїнських областях: Закарпатській, Тернопільській, Львівській та Івано-Франківській (2-3 тис. рублів). Загалом у 1980 р. надходження однієї православної громади в середньому у республіці становили 8 тис. рублів [10, с. 55].

Важлива тенденція досліджуваного періоду – зростання релігійної активності вірян. Наприклад,

в Івано-Франківській області у 1971–1976 рр. на обрядах хрещення, вінчання, поховання зафіксовано близько 420 тис. осіб молодшої і середньої вікових груп. У 1975 р. охрещено 42,6% від загальної кількості новонароджених, обряд вінчання взяли 12,6% подружніх пар від загального числа укладених шлюбів, поховання з відспівуванням у церкві практикували у 64,8% випадків від загальної кількості померлих [5, с. 126].

Однак релігійність була неоднаковою серед різних вікових та соціальних груп. Зокрема, невіруюча молодь віком 18–29 років в Івано-Франківській області складала 96,3–97,5%, віряни серед робітників – 29,5%, колгоспників – 44,1%, службовців – 3,2%. Церкву відвідували 94,2% вірян, однак щонеділі бували на богослужіннях близько 16%, причащалися 35%, дотримувалися посту 20,2% населення. Згідно з офіційними документами порівняно з 1971 р. здійснення обряду хрещення знизилося на 12,6%, вінчання – на 8,8% [5, с. 137].

Незважаючи на вищезазначене, на початку 1980-х рр. у західноукраїнських областях зберігалася стійка тенденція до проведення релігійних обрядів. У тій же Івано-Франківській області у 1982 р. із загальної кількості новонароджених 1340 осіб було охрещено 633 дитини (47%). Водночас вінчалися 108 пар (17%), а поховання за участю священнослужителів відбулись у 88% випадків. Апарат місцевого уповноваженого Ради у справах релігій відзначав наявність факту участі в обрядах хрещення і вінчання членів Всесоюзної лєнінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ) [12, с. 160].

Результат закономірний, якщо поглянути на роботу радянських пропагандистських органів влади. Власне, у досліджуваний період ефективність роботи атеїстичних бригад, лекторів-агітаторів, місцевих радянсько-партійних органів влади залишалася вкрай низькою. Так, у с. Пороги (Івано-Франківська область) комісія за контролем щодо дотримання законодавства про культу (голова – В. Дроздик), відповідно до звітних документів, «займалася постійною атеїстичною роботою». Про ефективність такої роботи красномовно свідчать факти: у 1982 р. із 69 новонароджених дітей 67 були хрещені, а з 28 зареєстрованих шлюбів 21 подружня пара вінчалася в церкві. У с. Марків (Івано-Франківська область) із 53 новонароджених 29 – хрещені (54%), із 17 зареєстрованих шлюбів 8 подружніх пар вінчалися у церкві с. Манява. Із 19 померлих у 1982 р. тільки два члени КПРС М. Мундяк і М. Кріца були поховані відповідно до радянської обрядовості, хоча й у цих випадках згодом на їхніх могилах обеліски були замінені на хрести [12, с. 162].

За такої ситуації віряни не тільки проводили релігійні обряди, а й почали вимагати реєстрації релігійних громад. Рада у справах релігій при Раді

Міністрів Української РСР стурбовано відзначала, що «останнім часом збільшилася кількість заяв і скарг щодо питань реєстрації нових католицьких громад, повернення вірянам раніше закритих костелів та уніатських церков, 981 із яких у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській і Закарпатській областях дотепер не використовуються» [6, с. 228]. Зокрема, у першій половині 1980 р. Рада у справах релігій отримала в 1,3 рази більше листів, ніж за відповідний період 1979 р. Як і раніше, більшість листів надходила із західноукраїнських областей: Львівської – 109 (24%), Тернопільської – 98 (22%), Рівненської – 49 (11%) [6, с. 228].

Зокрема, у лютому 1981 р. віряни РПЦ с. Тарасівка Збаразького району Тернопільської області звернулися до Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР з вимогою дозволити їм хоча б раз на рік проводити на Великдень богослужіння в місцевій сільській церкві. Ще у 1980 р. мешканці села розпочали ремонт у церкві, хоча голова виконкому сільської ради О. Шмигельська запропонувала припинити ремонт. Додамо, що релігійна громада не функціонувала із 60-х рр. ХХ ст., а місцева церква не використовувалась, зважаючи на відсутність священника [10, с. 46].

На початку 1980-х рр. уповноважений ради у справах релігій у Львівській області повідомляв, що віряни РПЦ із таких населених пунктів, як Кулява, Забір'я Нестерівського району, Підлісся Золочівського району, Дусанів Перемишлянського району, Риньяна Старосамбірського району, Моринці Яворівського району, і деяких інших стали направляти в різноманітні інстанції колективні та окремі листи з проханням відновити діяльність їхніх релігійних громад [10, с. 43]. Подібна картина характерна практично для всіх західноукраїнських областей.

Висновки. На зламі 70-х – 80-х рр. ХХ ст. стан державно-церковних відносин у західноукраїнських областях відзначався зростанням конфронтації між місцевими органами влади з одного боку та вірянами і духовенством – з іншого. Помітна яскрава тенденція до зростання активності греко-католицьких вірян, а також зменшення впливу РПЦ на місцеве населення. За такої ситуації Рада у справах релігій при Раді Міністрів Української РСР зробила основний акцент на індивідуальну «виховну профілактичну роботу» з вірянами та посилення атеїстичної пропаганди, яка повинна була б відштовхнути від церков вірян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бажан О., Данилюк В. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні у другій половині 1950–1980-х рр. Київ, 2000. 329 с.

2. Бондарчук П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-ті рр.): повсякденні прояви, трансформації. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 321 с.

3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х рр.: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

4. ДАІФО, ф. Р-338, оп. 1, спр. 48, 94 с.

5. ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 39, 165 с.

6. ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 44, 256 с.

7. ДАЛО, ф. П-3, оп. 58, спр. 63, 78 с.

8. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.

9. Пашченко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава: ТОВ «Асмі», 2002. 616 с.

10. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 6, спр. 162, 145 с.

11. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 7, спр. 217, 142 с.

12. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 8, спр. 207, 215 с.

13. ЦДАВО України. Ф. 4648. оп. 7. спр. 25, 102 с.

REFERENCES:

1. Bazhan O., Danyliuk V. Vyprobuvannia viroiu: borotba za realizatsiiu prav i svobod viruiuchykh v Ukraini v druhii polovyni 1950–1980-kh rr. [The Test of Faith: The Struggle for the Realization of the Rights and Freedoms of Believers in Ukraine in the Second Half of the 1950s and 1980s], K., 2000, 329 s. (in Ukrainian)

2. Bondarchuk P. Relihiina svidomist viruiuchykh URSR (1940–1980-i roky): povsiakdenni proiavy, transformatsii [Religious consciousness of the believers of the USSR (1940-1980s): everyday manifestations, transformations]. K., 2012, 321 s. (in Ukrainian)

3. DAIFO, f. R-338, op. 1, spr. 48, 94 s.

4. DAIFO, f. R-388, op. 1, spr. 39, 65 s.

5. DAIFO, f. R-388, op. 1, spr. 44, 56 s.

6. DALO, f. P-3, op. 58, spr. 63, 78 s.

7. Marchuk V. Tserkva, dukhovnist, natsiia. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st. [Church, spirituality, nation. Ukrainian Greek Catholic Church in the public life of Ukraine in the twentieth century], Ivano-Frankivsk, 2004, 464 s. (in Ukrainian)

8. Pashchenko V. Hreko-katolyky v Ukraini. Vid 40-kh rr. XX st. do nashykh dnev [Greek Catholics in Ukraine. From the 40s of the twentieth century. to this day], Poltava, 2002, 616 s. (in Ukrainian)

9. TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 6, spr. 162, 145 s.

10. TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 7, spr. 217, 142 s.

11. TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 8, spr. 207, 215 s.

12. TsDAVO Ukrainy. F. 4648. op. 7. spr. 25, 102 s.

13. Voinalovych V. Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytuttsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichni dyskurs [Party-State Policy on Religion and Religious Institutions in Ukraine in the 1940s and 1960s: Political Science Discourse], K., 2005, 741 s. (in Ukrainian)

State-church relations in the western regions of the Ukrainian SSR: general trends, local features (late 1970s – early 1980s)

Puyda Roman Bohdanovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Director of the Scientific and Technical
Library
Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas
Karpatska str., 15,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article is devoted to the analysis of state-church relations in the western Ukrainian regions in the final stages of developed socialism (late 70's – early 80's of the twentieth century), in particular reveals: features of the process of revival of the Greek Catholic Church in the region; condition, tendencies among believers of the Russian Orthodox Church (ROC); the specifics of atheistic and propagandistic activities of the Soviet party authorities; activity of believers in the conditions of the Soviet totalitarian system; means of struggle of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR against the religiosity of the population and its effectiveness. The purpose of the article is to comprehensively characterize the general trends and local features of state-church relations in the Ukrainian SSR in the context of socio-political and socio-cultural processes because of the analysis of archival documents. It is shown that the main difference between the western Ukrainian region and other regions of the USSR is the high religiosity of the population, most of which belonged to the Greek Catholic Church before the Lviv Pseudo-Council (1946). It is noted that the struggle against believers of all denominations in the period under study did not bring the expected results for local Commissioners for Religions under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, Soviet party authorities, primarily due to "superficiality" and a certain liberalization of all spheres of socio-political life in the republic and reducing the impact of the repressive and punitive system on the population of the region. It is noted that in the western Ukrainian regions the Communist Party of Ukraine recorded a significant percentage of the population, which was marked by religiosity (visiting religious buildings, observance of rituals), which shows the unsuccessful policy of eradicating religious consciousness in the population. It was established that in order to counteract the intensification of religious influence on the population of the western regions of the USSR of the Russian Orthodox Church, as well as to prevent negative anti-social manifestations of "remnants of Uniatism", local Soviet state and party authorities carried out a number of propaganda and mass political in particular, "the reactionary role of the Uniate Church in the history of the Ukrainian people".

Key words: state-church relations, western regions of the Ukrainian SSR, religion, believers, Communist Party of Ukraine, Council for Religions.

Смірнова Софія Ігорівна
Рослонь Домініка-Анна Томашівна

Характеристика трансформаційних змін СОТ та їхній вплив на країни-учасниці

УДК [327.7:339.52/54-043.7СОТ:341.1](100)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.8>

Смірнова Софія Ігорівна
студентка магістратури кафедри
політології та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Рослонь Домініка-Анна Томашівна
orcid.org/0000-0002-8805-3099
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Трансформаційні зміни – форми істотних властивостей чого-небудь. В період модернізації принципи і прецеденти міжнародного права, міжнародних договорів набувають особливої ролі під впливом їхнього зростаючого значення. В процесі правової глобалізації активізуються впровадження й реалізація міжнародних та європейських правових стандартів у правотворчій, правореалізаційній й правозастосовній діяльності. Глобалізація, зачіпаючи практично всі підсистеми й елементи правової системи, викликає зміни у правовій політиці і правовій ідеології, правовій культурі і правосвідомості, які своєю чергою відіграють значну роль у функціонуванні і розвитку правової системи. Суттєві зміни в межах цієї важливої галузі – прав і свобод людини та громадянина, викликають процеси трансформації національної правової системи, які отримують можливості для існування в умовах глобалізації. Правова політика – породження модернізації, результат пошуку сьогоденною державою нових схем управління правового життя, які зазнають осучаснення з метою реалізації принципів законності, правової рівності та справедливості. Правова політика може виступати в якості потужного чинника розвитку національної правової системи, оптимізації відносин громадянського суспільства і держави, вона пов'язана з трансформацією реалізації національної правової ідеології. За умов модернізації правової системи відбувається реформування діяльності країн-членів Світової організації торгівлі. Світова організація торгівлі – єдина міжнародна організація, що опікується глобальними правилами торгівлі між країнами. На сьогоднішній день Світова організація торгівлі є однією з найефективніших міжнародних міжурядових організацій.

У статті проаналізовано трансформаційні зміни Світової організації торгівлі та їхній вплив на країни-учасниці, основні напрями модернізації реформування діяльності країн-членів Світової організації торгівлі, а також основні етапи трансформаційного циклу інтоформації: трансформація, інтерформація та інтоформація.

Ключові слова: трансформація, інтерформація, інтоформація, Світова організація торгівлі, посттрансформаційний стан, правова політика.

Вступ. Багатьох дослідників непокоїть проблема модернізації правової системи, яка передбачає всебічну структурну трансформацію всього конгломерату суспільних відносин, регульованих правом. Трансформація – зміна виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. Загальна трансформація полягає в тому, що держава встановлює в національному праві загальну норму, яка надає нормам міжнародного права силу внутрішньодержавної дії. Особлива трансформація полягає у зміцненні державою певних норм міжнародного права за допомогою відтворення в законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, або завдяки законодавчому узгодженню їх застосування іншими способами.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз трансформаційних змін Світової організації торгівлі (далі – СОТ) та їхній вплив на країни-учасниці. Цій меті підпорядковано низку дослідницьких завдань, а саме: проаналізувати трансформаційні зміни в юридичній літературі, дослідити правову політику як важливий компонент демократичного перетворення та розглянути демократичні перетворення у країнах СОТ.

Методи дослідження. Досягти зазначеної мети вдалось за допомогою загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Зокрема, у статті використані методи індукції, дедукції, аналіз. За

допомогою індуктивного та дедуктивного методів вдалось комплексно дослідити трансформаційні зміни СОТ та деяких країн-учасниць. Також варто виокремити історичний та системний методи, які також використовувались у дослідженні.

Результати. Варто зазначити, що в юридичній літературі відзначаються й опосередковані перетворення, відповідно до яких для визнання міжнародного права необхідне видання або ухвалення відповідного правового акта в межах національної правової системи. Ця практика реалізується, наприклад, у Франції і стосується основних міжнародних договорів [1, с. 248].

Конституція Французької Республіки передбачає, що «торговельні та фінансові договори, що відносяться до міжнародної організації, можуть бути ратифіковані або затверджені тільки на підставі закону і набирають чинності лише після їх ратифікації або прийняття». Таким чином, якщо пряме перетворення міжнародного права автоматично тягне за собою ті ж зміни в національній правовій системі, то ухвалення відповідного нормативного правового акта в разі опосередкованого перетворення необхідне для зміни внутрішньодержавної правової системи. Пряма і непряма трансформації національної правової системи, відповідно до досвіду національних правових систем, є необхідними для ефективного перетворення

національного права, яке відбувається внаслідок впливу на нього процесів глобалізації. Цей шлях досить складний і суперечливий. Трансформація може вплинути на зміну найрізноманітніших компонентів правової системи. Наразі для показника цих перетворень характерна залежність від низки чинників, які впливають на визначення особливостей цих складників, різних за своєю природою і змістом. Якщо деякі компоненти адаптовані до змін, інші більш консервативні і, відповідно, менш гнучкі [2, с. 72].

За сучасних умов існування України її правова система, перебуваючи не в найкращому стані, змушена переживати перехід до набуття повноцінності, протистояння глобальним загрозам та кризам, цілісності, стійкості, під якими розуміємо зміст поняття «інтоформація». Цей процес своєю чергою утворює цикл та характеризується основними трансформаційними етапами: безпосередньої трансформації, інтерформації, інтоформації, пост-трансформаційного стану.

У процесі правової глобалізації активізуються впровадження й реалізація міжнародних та європейських правових стандартів у правотворчій, правореалізаційній й правозастосовній діяльності. Норми, принципи і прецеденти міжнародного права, міжнародних договорів набувають особливої ролі під впливом їхнього зростаючого значення. Окрім цього, міжнародні та європейські правові інститути також суттєво посилюють вплив на правозастосовну практику. В національній правовій системі провідну роль у трансформації правозастосовної діяльності відіграють такі організації, як: Венеціанська комісія, ОБСЄ, ЄС, Генеральна дирекція з прав людини та верховенства права, ПАРЄ, Рада Європи, які насправді є ключовими елементами трансформації правозахисної діяльності. В контексті видозміни особливостей та об'ємів соціальної бази, перебуваючи під впливом глобалізаційних процесів, зазнає трансформаційних змін і нормотворчість. Так, все більша кількість суб'єктів бере безпосередню найактивнішу участь у цьому процесі. Така трансформація теж зазнає змін, які виникають на фоні нових проблем, вирішення яких вимагає обов'язкового правового врегулювання на національному і наднаціональному рівнях. Проблеми, які тісно пов'язані з демографією, екологією, інформаційною безпекою, є найбільш вагомими, тому потребують поєднання всіх сфер правового регулювання в контексті нового підходу й нового осмислення. Тож з огляду на це процес нормотворчості вимагає іншого висвітлення за умов глобалізації, а відповідно до цього – й інших принципів регулювання сучасних соціальних процесів. Наразі міжнародні відносини перебувають на межі етичного перевороту, який ґрунтується на консенсусі, справедливості, плюралізмі, рів-

ноправності, свободі. В правовому полі традиції та ментальність народів не повинні піддаватись ігноруванню, а, навпаки, мають нав'язувати єдині юридичні норми. Для будь-якого юридичного закону, визнаного народом (тобто легітимного), характерне ефективне функціонування. Інакше, не маючи юридичної сили, він буде втілюватися за допомогою насилля [3, с. 13–14].

В подальшому в межах здійснюваного аналізу уваги потребує інституційний складник суб'єктів права. Реальними елементами правової системи, характерними для людини та різних об'єднань, є власні права і відповідні юридичні обов'язки. Такі особливості спостерігаємо з огляду на те, що значні зміни, які почали відбуватись у другій половині ХХ ст. і на початку ХХІ ст., тривають і дотепер та значною мірою бентежать правове та соціальне буття людини, впливаючи на їхні властивості як суб'єктів правової системи. Сьогодні для сучасного, трансформаційного етапу розвитку українського суспільства і держави характерне прагнення до становлення громадянського суспільства та забезпечення максимальної реалізації прав людини. Суттєві зміни в межах цієї важливої галузі – прав і свобод людини та громадянина, викликають процеси трансформації національної правової системи, які отримують можливості для існування в умовах глобалізації [4, с. 75–87]. Таким чином, аналіз дає привід стверджувати, що в умовах глобалізації зміни в її інституційній підсистемі відбуваються через активацію людини як індивідуального суб'єкта правової системи, а саме:

1) підвищується інтенсивність ділової активності окремих суб'єктів правової системи, що сприяє збільшенню сфер дії права, розширенню меж правового простору;

2) актуалізуються різні види правового статусу особи: громадяни, іноземці, особи без громадянства; ускладнюються і загострюються проблеми, що виникають у колі конституційно-правового статусу особи (політико-правові, соціально-економічні, соціально-правові, культурно-правові тощо);

3) з розвитком міжнародного права і міждержавних відносин збільшується кількість прав та обов'язків індивіда, зростає роль індивіда на міжнародній арені;

4) існує тенденція до розширення прав людини і поглиблення їхнього змісту.

Ці тенденції не є вичерпними, і класичні права та свободи людини набудуть нових аспектів і нового виміру в глобальному просторі у найближчому майбутньому. Зміни в колі прав та свобод людей і громадян стосуються не лише інституційної, а й інших підсистем та національної правової системи загалом. Забезпечення і захист основних прав людини є центральним, фундаментальним пріоритетом і водночас критерієм розвитку національної правової системи. Соціальні організації

та спільноти перебувають під впливом глобалізації, зокрема, до групи таких суб'єктів правової системи ми відносимо: етноси, народи, нації, держави, суспільні та соціальні установи, організації з діяльності громадськості, територіальні спільноти. Ці суб'єкти здійснюють вплив на подальше функціонування і розвиток правової системи, значення якого полягає у важливості для національного громадянського суспільства, що виступає в якості активних суб'єктів національної правової системи.

Зачіпаючи практично всі підсистеми та елементи правової системи, глобалізація відіграє значну роль у функціонуванні і розвитку правової системи, зумовлюючи зміни у політиці, ідеології, культурі, правосвідомості. Якщо ж говорити про значення ідеологічних факторів правового розвитку, то, перш за все, необхідно вказати, що їх значення під впливом глобалізаційних процесів переживає зростання. Це своєю чергою сприяє трансформації національних правових ідеологій, формуванню загальних основ правової ідеології міжнародних та міждержавних правових систем. Саме за умов глобалізації виникає гостра необхідність формування національної правової ідеології, яка є гарантом та захисником прав людини, відповідає нормі підпорядкованості згідно з принципом верховенства права, є підзвітною за захист національних інтересів, спостерігає за ефективністю законодавства та виконує регуляторну функцію щодо нього, впливає на процес модернізації правової системи, а також країни загалом.

Правова політика може бути потужним чинником розвитку національної правової системи, оптимізації відносин громадянського суспільства і держави, вона пов'язана з трансформацією реалізації національної правової ідеології. Зазначимо, що правова політика – сучасний важливий компонент процесів демократичного перетворення суспільних відносин в цілому і формування та функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації [4, с. 65–68]. У процесі визначення основних напрямів формування і розвитку правової політики на етапі розбудови державності та її правової системи варто враховувати низку завдань, реалізація яких набула актуального значення для країни. Так, особливої уваги заслуговують здобутки у сфері розвитку правової системи, задоволення потреб щодо захисту та контролю за охороною прав і свобод людини та громадянина, втілення в життя ключових завдань, які тісно пов'язані з питаннями адаптації законодавства країни-учасниці до вимог законодавства ЄС. Адаптація законодавства передбачає: двохаспектність адаптації, яка полягає у необхідності погодження національного законодавства з *aquis communautaire* (формальна адаптація) та створенні умов, потрібних

для застосування адаптованого законодавства (практична адаптація) [5, с. 37]; урахування принципу історизму у формуванні правової бази нашої державності [7, с. 511]; сприяння підвищенню рівня правосвідомості і правової культури особистості, посадових осіб державних органів та суспільства загалом, подолання правового нігілізму й інших проявів деформації правової свідомості [6, с. 30–31].

З огляду на вищевикладене зазначаємо, що правова політика – породження модернізації, результат пошуку осучасненою державою нових схем управління правовим життям, які зазнають перетворень з метою реалізації принципів законності, правової рівності та справедливості. До основних напрямів реформування діяльності країн-членів СОТ відносимо наступні:

Вихід на багатосторонні угоди для здійснення операцій національних експортерів та імпортерів.

Міжнародно-правовий захист, принципи і норми СОТ, включаючи таке важливе положення, як пільгове лікування, захист від можливого застосування іноземними державами дискримінаційних внутрішніх податків, акцизів, митних зборів.

Можливість легалізації системи захисту національної економіки країн-членів СОТ в межах організації.

Захист від використання так званих технічних бар'єрів у торгівлі (технічні та інші норми і стандарти, правила сертифікації тощо).

Кращі, порівняно з наявними, і недискримінаційні умови доступу вітчизняної продукції на зовнішні ринки.

Доступ до міжнародного механізму вирішення торговельних спорів.

Створення більш сприятливого клімату для іноземних інвестицій внаслідок реалізації законодавчої системи відповідно до норм СОТ.

Зміцнення можливостей для інвесторів у країнах – членах СОТ, особливо в банківському секторі.

Створення умов для підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної продукції внаслідок збільшення потоку іноземних товарів, послуг та інвестицій на вітчизняний ринок.

Участь в розробці правил міжнародної торгівлі з урахуванням національних інтересів країн – членів СОТ.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, варто сказати, що складність перетворювальних процесів полягає в необхідності врахування старих і нових моделей соціального розвитку, перш за все, вдосконалення політичної системи і реорганізації політичної влади, основних механізмів її функціонування, формування нової політичної еліти та ефективних способів взаємодії влади з громадськістю.

Хоча ефективні соціальні основи демократичних перетворень (точніше, вони декларуються, але не

реалізуються) були створені не в усіх країнах-учасницях СОТ, наразі триває узагальнення досвіду соціальних перетворень в постсоціалістичних країнах і його врахування під час розробки ефективної національної політики демократичних перетворень. При цьому необхідно враховувати попередній (здебільшого негативний) досвід проєктів модернізації в галузі внутрішньополітичної, правової, економічної системи тощо. Водночас всі демократичні зміни не будуть успішними, якщо здійснюватимуться всупереч процесам глобалізації, що охоплює практично всі сфери суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бирюков М.Р. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрями трансформації) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 205 с.
2. Ониськів М.М. Глобалізація і правотворення. *Право України*. 2002. № 9. С. 10–15.
3. Петришин О.В., Руднева О.М. Основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : збірник. Київ : НІСД, 2013. 160 с.
4. Соколов В.М. Новый философский словарь. Москва : Логос, 2002. Т. 4. 967 с.
5. Степанов Е.А. Внешняя торговля как фактор экономического роста в транзитивной экономике. *Экономика, управление и инвестиции*. 2013. № 1 (1). С. 45–61.
6. Хаустова М.Г. Правова трансформація: теоретичний аспект. С. 75–87. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11887/1/Haustova.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
7. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.

REFERENCES:

1. Byriukov M.R. (2011) *Natsionalna pravova systema v umovakh hlobalizatsii (osnovni napriamky transformatsii)* [National legal system in the context of globalization (main directions of transformation)] : dys. kand. yuryd. Nauk : 12.00.01. Odesa. 205 s. (in Ukraine)
2. Onyskiv M.M. (2002) *Hlobalizatsiia i pravotvorennia*. [Globalization and lawmaking]. Kyiv : Pravo Ukrainy. № 9. S. 10–15. (in Ukraine)
3. Petryshyn O.V., Rudnieva O.M. (2013) *Osnovni napriamy formuvannia i rozvytku pravovoi polityky. Pravova polityka Ukrainy: kontseptualni zasady ta mekhanizmy formuvannia* : zbirnyk. [The main directions of formation and development of legal policy. Legal policy of Ukraine: conceptual principles and mechanisms of formation: collection of materials of sciences]. Kyiv : NISD, 2013. 160 s. (in Ukraine)
4. Sokolov V.M. (2002) *Novyy filosofskiy slovar'* [New Philosophical Dictionary]. Moscow : Logos. T. 4. 967 s. (in Russia)
5. Stepanov E.A. (2013) *Vneshniaia torhoviia kak faktor ekonomycheskoho rosta v tranzitivnoi ekonomyke. Ekonomika, upravlenye u ynvestytsyy*. [Vneshnyaya torgovlya kak faktor ekonomicheskogo rosta v tranzitivnoy ekonomike. Ekonomika, upravlenie i investitsii]. № 1 (1). S. 45–61. (in Russia)
6. Khaustova M.H. *Pravova transformatsiia: teoretychnyi aspekt*. [Legal transformation: theoretical aspect] S. 75–87. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11887/1/Haustova.pdf> (data zvernennia: 21.07.2021).
7. Shemshuchenko U.S. (2003) *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. T. 5. 736 s. (in Ukraine)

Characteristics of WTO transformation changes and their influence on the participant countries

Smirnova Sofiia Ihorivna

Master's Student at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Roslon Dominika-Anna Tomashivna

orcid.org/0000-0002-8805-3099
Candidate of Political Science,
Assistant Professor at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Transformational changes – forms of essential properties of something. In the period of modernization, the principles and precedents of international law, international treaties acquire special significance, under the influence of their growing importance. In the process of legal globalization, the introduction and implementation of international and European legal standards in law-making, law-enforcement and law enforcement activities is intensifying. Globalization, affecting almost all subsystems and elements of the legal system, causes changes in legal policy and legal ideology, legal culture and legal awareness, which, in turn, play a significant role in the functioning and development of the legal system. Significant changes within this important area – human and civil rights and freedoms are caused by the processes of transformation of the national legal system, which receive opportunities for existence in the context of globalization. Legal policy is a product of modernization, the result of the modern state's search for new schemes of governing legal life, which are being modernized in order to implement the principles of legality, legal equality and justice. Legal policy can act as a powerful factor in the development of the national legal system, the optimization of relations between civil society and the state, it is associated with the transformation of the implementation of national legal ideology. In the context of modernization of the legal system, the activities of WTO members are being reformed. The World Trade Organization is the only international organization that oversees the global rules of trade between countries. Today, the World Trade Organization is one of the most effective international intergovernmental organizations.

The article analyzes the transformational changes of the WTO and their impact on member countries, the main directions of modernization of reforming the activities of WTO member countries, as well as the main stages of the transformational cycle of information: transformation, information and intoformation.

Key words: transformation, information, intoformation, World trade organization, post-transformation state, legal policy.

Процесуальна модель політичної комунікації в умовах інтернет-простору

УДК 323.2:316.77]:004.738.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.9>

Тесфайє Лада Абуніївна
аспірантка кафедри політології,
соціології і культурології
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
вул. Алчевських, 29,
Харків, Україна

Процеси політичної комунікації є одним із найбільш актуальних та активно досліджуваних предметів політології вже впродовж сторіччя. Насамперед це пов'язано з вирішальним впливом політичної комунікації на безліч соціальних процесів. Політична комунікація лежить в основі взаємодії політичних еліт та громадян, тому доречно припустити, що цій темі присвячена велика кількість досліджень. На сьогоднішній день існує вичерпна кількість процесуальних моделей політичної комунікації, які детально відображають взаємозв'язки між її елементами. Проте природа політичної комунікації впродовж останнього десятиріччя кардинально змінилася через активну імплементацію інтернет-технологій та створення суттєвого нового політичного онлайн-простору.

Виникнення інтернету як ресурсу для збереження, накопичення та передачі інформації сприяло поширенню його впливу на комунікацію між користувачами мережі, які водночас є активними учасниками політичних процесів (наприклад, виборцями). Широкое розповсюдження інформаційних технологій та інтернету, зокрема, спричинило появу нового виду комунікації. Інтернет-комунікація вважається одним із найпопулярніших засобів взаємодії між людьми та активно продовжує розвиватися, тому потребує детального дослідження, зокрема, як середовище для політичної комунікації.

Актуальність дослідження полягає у доповненні та розширенні розуміння процесуальних моделей політичної комунікації за допомогою врахування актуальних умов онлайн-середовища. Стрімке зростання впливу інтернет-простору на процеси політичної комунікації, виникнення нових елементів, взаємозв'язків між ними та інших факторів, роль яких ще не повністю вивчена, вимагає детального дослідження. Метою статті було створення інноваційної процесуальної моделі політичної комунікації в онлайн-просторі. Для досягнення поставленої мети були визначені завдання, а саме: проаналізувати наявні процесуальні моделі політичної комунікації; вивчити особливості онлайн-середовища як простору для процесів політичної комунікації. Своєю чергою для виконання цих завдань була використана низка методів наукового дослідження, зокрема, аналіз, синтез, систематизація даних, абстрагування та порівняння.

Ключові слова: політична комунікація, інтернет, онлайн-середовище, виборчий процес.

Вступ. Стрімкий розвиток інтернету за останнє десятиріччя не міг не вплинути на політичну сферу. По-перше, інтернет відчинив двері для глобальної комунікації, масштаби якої неможливо було уявити раніше. По-друге, інноваційні технології істотно розширили можливості зворотного зв'язку, що змусило представників політичних сил корегувати стратегії політичної комунікації. По-третє, спостерігається активне використання комп'ютерних технологій у політичному процесі, а імідж будь-якого сучасного політика, зокрема, будується і на його сторінках у соціальних мережах.

На сучасному етапі розвитку стають все більш очевидними процеси віртуалізації політики. Інтернет, представляючи собою продукт розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, стає вкрай актуальною формою політичної комунікації, що веде до виникнення принципово нових каналів і способів комунікаційної взаємодії між індивідами, інститутами та владою. Оскільки політична комунікація є фундаментом для будь-яких політичних процесів та взаємодії політичних суб'єктів загалом, переоцінити вплив інтернет-технологій на неї неможливо.

Результати. В середині ХХ ст. у західній політичній науці відбулося виокремлення предмета

політичної комунікації в окремий самостійний напрям досліджень. Це було пов'язано з появою і розвитком нового каналу масової комунікації – телебачення, а також з активною актуалізацією політичних процесів у суспільстві. В науковому середовищі сформувався думка, згідно з якою політична комунікація, що, зокрема, здійснює функцію зворотного зв'язку, є необхідним елементом стабілізації всієї політичної системи. Посилений інтерес до цього напрямку в академічному середовищі призвів до активізації значної кількості нових наукових пошуків та політичних досліджень.

На цьому етапі розвитку вирішальний вплив на розвиток концепцій політичної комунікації мав кібернетичний підхід відомого американського вченого і філософа Н. Вінера. У своїх дослідженнях він наполягав на тому, що практично всі явища навколишнього світу можуть бути пояснені з точки зору інформаційного обміну. Сучасна людина починає орієнтуватися вже не тільки на свої внутрішні відчуття, а й на інформацію, що надходить ззовні; таким чином, комунікація стає найважливішим механізмом, який дозволяє людині реагувати на зміни, що відбуваються в навколишньому світі. Те саме стосується і соціально-політичної

сфери. Н. Вінер зазначав, що рівень інформаційного забезпечення суспільства стає найважливішою характеристикою, яка впливає на всі процеси суспільного розвитку. Інформація може бути різних типів (соціально-економічна, політична, екологічна, науково-технічна), вона виступає найважливішим компонентом, який забезпечує повноцінну життєдіяльність як громадян, так і держав та світової спільноти в цілому [1].

Питання процесу розвитку та трансформації політичних комунікацій в традиційних суспільствах досліджував відомий американський політолог Л. Пай. Він зазначав, що в таких суспільствах система комунікацій не є повністю незалежною, як, наприклад, у більш розвинених суспільствах. Напрямок та характер комунікацій підпорядковуються жорсткій ієрархічній системі, в якій кожен реципієнт отримує виключно стільки інформації, скільки йому «призначається» залежно від займаної в суспільстві позиції. На відміну від цієї моделі, на думку Л. Пая, комунікаційні системи сучасних суспільств повинні включати розвинену систему незалежних масових комунікацій (ЗМІ), а сама комунікація має бути різноспрямованою та інтерактивною.

Л. Пай висунув ідею про те, що відхід від розуміння політичної комунікації як одностороннього спрямованого потоку сигналів від еліт до маси, є визначальною характеристикою нового типу політичних відносин. Необхідно враховувати широкий спектр різноспрямованих неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які мають різний вплив на політику [2]. Крім цього, дослідник виділяє перехідний тип комунікаційних систем, для яких характерна низька технічна розвиненість комунікаційних каналів, нерівномірність їх впливу в межах держави, а також відсутність механізму зворотного зв'язку між населенням, ЗМІ як посередником та елітами. Дослідник також дає рекомендації для модернізації соціальних відносин й успішного розвитку політичних комунікацій, причому ключовою є збільшення каналів комунікації, їх рівномірне поширення в межах всієї держави, а також налагодження механізмів зворотного зв'язку суспільства та еліти за допомогою ЗМІ.

Ідея двосторонньої політичної комунікації виникла задовго до епохи інтернету та була сформульована відомим американським соціологом П. Лазарсфельдом [3]. В ній на основі емпіричного матеріалу було обґрунтовано, що комунікативний вплив не є прямолінійним, як раніше вважали прихильники теорії масової комунікації. Інформація, яку транслюють ЗМІ, зовсім не обов'язково рівнозначна тій, що доходить до реципієнта, оскільки під час процесу свого проходження до кінцевого споживача вона трансформується через певні соціальні фільтри, які значним чином змінюють її первісний вигляд. Такими фільтрами, за твер-

дженням науковця, насамперед є лідери думок – ті люди (реальні або віртуальні), думка яких є релевантною для кінцевого реципієнта інформації, з якими він обговорює отриману новину та формує на основі цього обговорення своє розуміння інформації та її значущості.

Як зазначає дослідник Д. Белл [4], у той час, коли інформація починає займати центральне місце в житті суспільства, народжуються принципово нові проблеми. По-перше, це колосальний обсяг інформації, яку пропускає крізь себе людина внаслідок розширення різних сфер (економічної, політичної, соціальної), що призводить до стрімкого зростання витрат на її обробку. Проте більший обсяг доступної інформації не є рівнозначним її повноті, навпаки, як пише Д. Белл, збільшення кількості даних робить інформацію все менш і менш повною.

Із останнім висновком Д. Белла не зовсім погоджується дослідник теорії комунікації Торонтської школи Г. Інніс. На його думку [5], саме технологічний аспект комунікації, тобто еволюція комунікаційних технологій, виступає найважливішою причиною змін форми соціальної організації суспільства. Саме матеріальне втілення інформації, спосіб зберігання і передачі даних впливає на те, яким чином відбуваються процеси політичної комунікації.

Варто зазначити, що інформаційний бум в Україні пов'язують із активним розвитком інтернет-технологій. Інтернет в Україні з точки зору кількісних характеристик перестав бути прерогативою мегаполісів та прерогативою елітарних груп населення. Так, станом на червень 2012 р. (за даними ресурсу Рейтинг.bigmir.net) [6] денна аудиторія користувачів мережі інтернет в Україні становить понад 5 млн осіб. За іншими джерелами, максимальні показники аудиторії користувачів інтернету в Україні складають близько 12 млн. Найбільший приріст аудиторії спостерігається в містах з населенням 50–100 тис. мешканців, там зростання за рік становить 14–20%. Крім того, інтернет – чи не єдина інформаційна сфера, яка ще може допускати порівняно менший контроль щодо відповідальності за поширену інформацію.

За сучасних умов комунікаційний простір можна розглядати як одну з основних форм існування інформаційного суспільства. Виходячи з аналізу робіт соціологів і політологів, які підкреслюють віртуальний характер сучасних комунікацій, необхідно виділити підхід до розуміння новітньої політичної комунікації в інтернет-середовищі, відповідно до якого вона є специфічним медіасередовищем формування та існування віртуальної реальності для його учасників на всіх його рівнях, та виділити головні його особливості.

Структурованість аудиторії. Враховуючи особливості інтернету як політичного комунікаційного простору, необхідно виділити такий фактор, як

наявність істотних відмінностей між традиційною масовою аудиторією телебачення, преси і радіо та масовою аудиторією в інтернет-просторі.

В межах традиційних підходів до вивчення політичної комунікації маса представляє собою недиференційовану сукупність людей з відсутньою структурою та невизначеним, нестабільним складом. При цьому представники масової аудиторії в традиційному медіапросторі, як правило, споживають та сприймають інформацію індивідуально, ізольовано один від одного. Що ж стосується сучасних інтернет-спільнот, то вони мають досить виражену структуру, яка визначається насамперед наявністю активно розвинених горизонтальних комунікаційних зв'язків. Крім того, більшість інтернет-спільнот об'єднує онлайн-користувачів за різними соціальними параметрами, включаючи демографічні, релігійні, професійні, політичні та інші характеристики.

«Горизонтальність» комунікації є однією з найважливіших особливостей, які відрізняють сучасні онлайн-ресурси від традиційних ЗМІ. Класичні комунікаційні моделі припускають, як правило, здійснення вертикальної асинхронної комунікації «зверху донизу» для доведення необхідного змісту до представників цільових аудиторій. Такий формат комунікацій передбачає залежність та нерівноправність суб'єктів комунікації, коли деякі суб'єкти генерують і транслюють інформацію, а інші лише отримують її.

На відміну від традиційного медіапростору в інтернеті переважна кількість інформаційно-комунікаційних ресурсів функціонує в режимі ініціативної горизонтальної комунікації між користувачами, коли кожен мережевий користувач є повноправним і незалежним ініціатором взаємодії, інформаційним джерелом, транслятором власної думки, учасником дискусій та обговорень, а також рецепієнтом інформації від інших користувачів.

Генерація контенту користувачами. На відміну від простору традиційних медіа, в межах якого споживачі лише отримують інформацію, що транслюється каналами масової комунікації, в інтернеті сформувався окремий клас медіаресурсів, функціонування яких засноване на участі самих користувачів у генерації інформаційного контенту – consumer-generated media. Більшість наявних на сьогоднішній день інформаційно-комунікаційних ресурсів в інтернет-просторі і соціальних медіа, включаючи блогосферу, форуми, соціальні мережі, функціонують саме в форматі consumer-generated media з огляду на те, що контент у блогах, мережевих групах, на форумних гілках обговорень самостійно генерується безпосередньо онлайн-користувачами. Переважна кількість сучасних соціальних медіа орієнтовані на функціонування в якості майданчиків, в межах яких за допомогою участі формується соціально-політичний інформаційний контент.

Вплив оцінок користувачів на сприйняття повідомлень. Ведучи мову про мережеві інформаційні ресурси та насамперед про соціальні медіа, необхідно виділити таку їхню характеристику, як домінація коментарів, думок, ідей, оцінок повідомлення, що генеруються інтернет-користувачами. Сприйняття як самого повідомлення, так і подій, явищ чи процесів, які в ньому описані, переважає над змістовними складниками повідомлень щодо впливу на оцінку повідомлення учасниками комунікації.

Контент повідомлення стає не таким важливим, як у традиційних медіа. Ставлення до повідомлення, його емоційне «забарвлення» здебільшого залежить від того, як самі користувачі оцінили повідомлення. Якщо класичні моделі політичної комунікації в своїй більшості не припускають можливості інтерактивного включення споживачів інформації до комунікаційного процесу, а також не розглядають призначені для користувача коментарі в якості значущого фактору, що впливає на формування ставлення інших користувачів до змісту повідомлення, то в інтернет-просторі як якісні, так і кількісні характеристики реакцій користувачів на контент розміщеного повідомлення набувають найважливішого значення.

Високий мобілізаційний потенціал. Зважаючи на специфіку мережевих спільнот, які мають розвинені актуальні комунікаційні зв'язки між користувачами, ми можемо стверджувати, що в інтернет-просторі є більший мобілізаційний потенціал порівняно з традиційними ЗМІ. Це демонструє сучасна політична практика на прикладах організації масових політичних акцій у багатьох країнах за допомогою використання таких комунікаційних майданчиків, як «Twitter», «Facebook», «Telegram», «LiveJournal», де між користувачами існує тісна горизонтальна інформаційно-комунікаційна взаємодія. Слід зауважити, що можливості ефективної мобілізації мас в інтернет-просторі визначаються також оперативністю таких комунікацій та їхнім всеосяжним характером з огляду на виникнення сучасних мобільних пристроїв, що дозволяють здійснювати інформаційно-комунікаційну взаємодію в будь-який час та в будь-якій точці світу.

Нелімітованість. Важливим є і те, що традиційні засоби масової інформації обмежені в обсязі контенту, що розміщується. Так, обсяг інформації в газеті визначається кількістю друкованих шпальт, а опублікувати матеріалів більше, ніж вони фізично вміщують, неможливо. Розміщення інформації на телебаченні і радіо обмежене 24 годинами ефіру на добу та можливостями сітки мовлення.

Інформаційна ємність онлайн-ресурсів обмежена тільки здатностями серверів, які в будь-який момент за потреби можуть бути збільшені. На відеопорталі можуть знаходитися мільйони відеороликів, а електронне видання може роз-

містити необмежений обсяг текстової інформації і фотоматеріалів, що, зокрема, дозволяє онлайн-ресурсу займати домінуюче становище, порівняно з традиційними ЗМІ, при проведенні політичних кампаній. Так, наприклад, використання штабом Барака Обами відеохостингу «YouTube» дозволило забезпечити масштабний перегляд рекламних роликів кандидата у президенти інтернет-користувачами. Згідно зі статистичними даними Pew Research Center for the People & the Press у жовтні 2008 р близько 39% виборців США переглядали онлайн-відеоролики, пов'язані з президентською кампанією.

Таргетованість. Онлайн-ресурси мають можливість надавати різну інформацію залежно від характеристик, якими володіє користувач, у такий спосіб оптимізуючи зміст наданого контенту для різних цільових аудиторій. Найбільш поширені такі методи роботи, як територіальний і поведінковий таргетинг. Так, кожен користувач інтернету, що зайшов на ресурс «Google» або в будь-яку соціальну мережу, крім універсального інформаційного контенту, отримує ще й унікальний для території знаходження користувача контент (починаючи від температури повітря і рівня завантаженості доріг та закінчуючи афішою заходів). Також контент, що виводиться на сторінках ресурсу, може змінюватися залежно від «поведінки користувача»: які пошукові запити він здійснював, які сайти відвідав до цього тощо.

Таким чином, навіть найбільші онлайн-ресурси можуть бути налаштовані на видачу оптимізованого таргет-контенту залежно від конкретних характеристик користувача. Очевидно, що інформація, яка відображається на сторінках ресурсу, враховуючи особливості тієї чи іншої цільової аудиторії, буде сприйматися більш ефективно. Ці переваги онлайн-ресурсів можуть успішно застосовуватися в політичному управлінні, підвищуючи ефективність інтернет-комунікації з різними цільовими аудиторіями.

Мультимедійність. Традиційні засоби масової інформації мають істотні обмеження за типами використовуюваного контенту. В пресі не може бути розміщена відео- або аудіоінформація, радіоканал не має можливості надання відеоінформації. Телевізійні канали – найбільш популярний і масовий інформаційний ресурс, володіють значно ширшим арсеналом медіаформатів (відео, аудіо, фотографії, текст), проте в межах телепередачі неможливо використовувати сучасніші формати, наприклад, гіпертекстові посилання або теги. Що стосується інтернет-ресурсів, то їхній контент може включати в себе практично всі доступні на сьогоднішній день медіаформати. Популярними стали такі ресурси, як відеохостинг «YouTube», соціальний сервіс фотоблогів «Instagram», сервіс коротких відео «Tik-Tok», а також різноманітні

сервіси обміну фото- і відеоматеріалами. Будь-яка успішна соціальна мережа або платформа блогів сьогодні надає користувачам широкі можливості з розміщення різноманітних мультимедійних матеріалів. Переважна кількість традиційних ЗМІ не має таких можливостей, що змушує власників багатьох традиційних медіа створювати більш конвергентні ЗМІ.

Оперативність. Якщо традиційні ЗМІ виходять з певною періодичністю (газети – щодня або щотижня, телевізійні і радіоновини – щогодини), то онлайн-ресурси дозволяють розміщувати необхідну для роботи інформацію в будь-який момент. Більше того, якщо в матеріалах виявлена помилка або неточність, то на онлайн-ресурсі інформація може бути оперативно відкоригована впродовж декількох секунд. Оперативність традиційних засобів масової інформації невисока і за умов висвітлення подій, які стрімко розвиваються.

Таким чином, можна стверджувати, що політична комунікація з використанням інтернет-технологій – це суттєво новий процес, а класичні моделі політичної комунікації потребують доопрацювання, що і було головним завданням нашого дослідження. Враховуючи особливості політичної комунікації в онлайн-просторі, нами була створена наступна модель (рис. 1).

Процес політичної комунікації в онлайн-просторі класично починається з виникнення певного стимулу. Це може бути політична ситуація, яка є актуальною для громадян та ініціює активізацію процесів політичної комунікації. Наприклад, гучний випадок за участю відомого політика, який, залежно від контексту, підвищить або знизить його рейтинг; вибори, задовго до яких починає з'являтися політична реклама (що також є елементом політичної комунікації); економічні, соціальні та інші зміни в суспільстві, які несуть політичний характер для громадян. Інформація проходить крізь безліч каналів онлайн-комунікації, причому деякі з них можуть бути заангажованими та підпорядковуватися представникам політичних партій, а деякі – відображати ситуацію цілком прозоро.

На наступному етапі з'являється вкрай важливий елемент, який відрізняє політичну комунікацію в онлайн-просторі від звичного формату. Це інфлюенсер суспільної думки, який має власну онлайн-сторінку (блог, youtube-канал, telegram-чат тощо) та цільову аудиторію, на яку поширює свої думки. Отримавши інформацію від популярного блогера, його аудиторія починає процес активного обговорення на різних онлайн-платформах. Цей процес є безперервним та відбувається не тільки всередині аудиторії одного інфлюенсера, а й поширюється на інші аудиторії, створюючи таким чином систему горизонтальної політичної комунікації. Представники політичних

Рис. 1. Модель політичної комунікації в інтернет-просторі

сил одержують інформацію про діапазон думок та оцінок громадян, в подальшому використовуючи її у плануванні політичної комунікації.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що політична комунікація в умовах онлайнсередовища дійсно набуває специфічних характеристик та нових елементів. Так, важливими стають інфлюенсери суспільних думок, процеси горизонтальної комунікації між громадянами та онлайн-платформи, на яких і відбуваються процеси політичної комунікації. На основі вивчених джерел нами була створена модель політичної комунікації в онлайн-просторі, яка буде розширюватися в подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Wiener N. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris ; Cambridge ; Mass., 1948. 194 p.
2. Pye L. Political Communication : The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions. Oxford ; N.Y., 1987.
3. Lazarsfeld P., Merton R. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. The Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. N.Y., 1948. P. 95–118.
4. Bell D. Die dritte technologische Revolution und ihre mglichen sociokonomischen Konsequenzen. Merkur. 1990. Jg. 44. Hft. 1. S. 28–47.
5. Innis H. The Bias of Communication. 2 ed. Toronto, 2008.
6. Українська аудиторія : Рейтинг.bigmir.net [Електронний ресурс]. URL: <http://top.bigmir.net/global/uanet>.

REFERENCES:

1. Wiener N. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine, Paris ; Cambridge ; Mass., 1948. 194 p.
2. Pye L. Political Communication : The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions. Oxford ; N.Y., 1987.
3. Lazarsfeld P., Merton R. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. The Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. N.Y., 1948. P. 95–118.
4. Bell D. Die dritte technologische Revolution und ihre mglichen sociokonomischen Konsequenzen. Merkur. 1990. Jg. 44. Hft. 1. S. 28–47.
5. Innis H. The Bias of Communication. 2 ed. Toronto, 2008.
6. Ukrains'ka auditoriya : Reiting.bigmir.net [Online-Resource]. URL: <http://top.bigmir.net/global/uanet>.

Procedural model of political communication in the internet environment

Tesfaye Lada Abuniivna

Postgraduate Student at the Department
of Political Science, Sociology
and Cultural Studies
H.S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University
Alchevskyh str., 29, Kharkiv, Ukraine
Akhmerov Oleksandr Oleksandrovych

The political communication processes have been one of the most relevant and actively researched subjects of political science for a century. This is primarily connected with the crucial importance of political communication and its the decisive influence on many social processes. Political communication is the basis of interaction between political elites and citizens, so there is a large amount of researches devoted to this topic. Today there are a number of procedural models of political communication that highlights the relationships between its elements. However, the nature of political communication has changed dramatically over the last decade due to the active implementation of internet technologies and the creation of a significant innovative online political space.

The emergence of the internet as a resource for storing, accumulating and transmitting information has contributed to the spread of its influence on communication between network users, who are also active participants in political processes (for example, voters). The widespread use of information technology and the internet in particular has led to the emergence of a new type of communication. Internet communication is considered one of the most popular means of interaction between people and is actively developing, so it needs detailed research, including an environment for political communication.

The relevance of the study is to supplement and expand the understanding of procedural models of political communication by taking into account the current conditions of the online environment. The rapid growth of the influence of the internet on the processes of political communication, the emergence of new elements, the relationships between them and other factors, the role of which is not yet fully understood, requires detailed study. The aim of the study was to create an innovative procedural model of political communication in the online space. To achieve this goal, the tasks were set, namely: to analyze the existing procedural models of political communication; to study the features of the online environment as a space for political communication processes. Also a number of research methods were used to perform the tasks, namely analysis, synthesis, systematization of data, abstraction and comparison.

Key words: *political communication, internet, online environment, election process.*

Хлівнюк Тетяна Петрівна

Вплив пандемії Covid-19 на перспективу інституту соціальної держави

УДК 321.01:578.834.1
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.10>

Хлівнюк Тетяна Петрівна
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних теорій
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2,
Одеса, Україна

Охарактеризовано вплив чинника пандемії Covid-19 на модернізацію інституту соціальної держави. Констатовано, що Covid-19 прискорив трансформацію національних систем соціального забезпечення. Висловлено гіпотезу, що цей вплив може призвести до таких наслідків: 1) ще більшого ослаблення і подальшого «відмирання» соціальної держави; 2) посилення стійкості соціальної держави, появи нових інструментів захисту громадян. Відзначено, що за час пандемії Covid-19 змінився вектор дискусії про інститут соціальної держави: з його критики риторика перетворилася на обговорення впливу коронакризи та визначення перспективи інституційної модернізації, зміни конфігурації соціальної держави. Соціальні наслідки пандемії Covid-19 визначені спонукальним чинником для урядів щодо необхідності перегляду підходів до національних систем соціального забезпечення, щоб посилити їхню ефективність в управлінні різноманітними ризиками та кризами. Наголошено, що нинішнє розширення функцій соціальної держави є найбільшим за останні десятиліття, що може стати новим етапом в еволюції інституту соціальної держави. Підкреслено видозміну класичних моделей соціальної держави під впливом пандемії, однак питання збереження цих змін після завершення Covid-19 ще відкрите. Відзначено актуалізацію підходу щодо запобігання різним формам дискримінації за умови функціонування соціальної держави, переосмислення відносин між державою, ринком та суспільством в управлінні соціальними питаннями. Підкреслено потребу нового соціального консенсусу щодо конструювання моделі соціальної держави майбутнього, визначення меж її щедрості або ж, навпаки, ощадливості. Авторка доводить, що нова (пандемічна) ера потребує нового соціального контракту, зокрема в частині розподілу ризиків між громадянами, роботодавцями та державою. Наголошено, що без стійкого та постійного економічного зростання уряди не можуть належно фінансувати сферу соціального забезпечення, а почастішання кризових явищ в економіці не сприяє стійкості соціальної держави. Припущено, що пандемія Covid-19 не дає підстав очікувати безумовної зміни соціальної держави в напрямі щедрих соціальних програм, але інститут соціальної держави пройде випробування на стійкість і набуде нових навичок протидії наслідкам соціально-економічних криз.

Ключові слова: інститут соціальної держави, пандемія Covid-19, коронакриза, національні системи соціального забезпечення.

Вступ. Пандемія Covid-19 викликала велике почуття вразливості і невизначеності в спільнотах навіть найбільш розвинених держав. Це зумовило новий сплеск дискусій щодо соціальної справедливості: чи здатне державне втручання запобігти, мінімізувати зниження життєвих шансів для більшості соціальних груп в умовах Covid-19?

Пандемію Covid-19 образно називають «рентгеном, що виявив переломи в тендітному скелеті сучасних спільнот» [15, с. 7]. Вона не схожа за своїми наслідками на жодну досі кризу. Це комплексне деструктивне явище, яке позначилося на широкому спектрі економічних, соціальних, культурних та інших питань життєдіяльності. Фактично комплекс проблем, зумовлених Covid-19, став глобальною атакою на підвалини сучасних держав та їхніх спільнот, що потребує відповідних соціальній ситуації інституційних реакцій.

Одним із генераторів таких реакцій (ініціативи, унормування, практичного впровадження, контролю за виконанням тощо) на пандемію є інститут соціальної держави. Однак чи спроможний він проявити себе як актор справді ефективної протидії пандемії та її наслідкам? Це питання виникає з огляду на те, що інститут соціальної держави

сам уже тривалий час перебуває у кризі [13, с. 269]. Отже, потребує з'ясування: як коронакриза впливає сьогодні та впливатиме в довгостроковій перспективі на інститут соціальної держави – посилить, послабить чи, можливо, взагалі ліквідує його?

Увага до цього питання зумовлена тим, що глобальна рецесія, спричинена ризиками масового інфікування коронавірусом, є найглибшою з часів завершення Другої світової війни. Загальне зниження економічної активності одразу позначилося на здатності інституту соціальної держави фінансувати соціальні проекти, однак при цьому витрати на соціальну сферу потребували нагального збільшення, найперше – в частині охорони здоров'я. Спад більш виражений у найбільш розвинутих країнах світу, тобто там, де інститут соціальної держави і так є слабким. Окрім цього, тривогу щодо перспектив соціальної держави посилюють затяжний характер кризи та поява щоразу нових штамів вірусу, що не дозволяє стабілізувати ситуацію, вийти на економічне зростання. Вочевидь, поточна економічна рецесія буде тривалою. Натомість для зміцнення інституту соціальної держави важливе стійке економічне зростання, завдяки чому наповнюва-

тимуться бюджети та стане можливим належне фінансування соціальних програм.

Мета та завдання. Робоча гіпотеза дослідження полягає в тому, що Covid-19 може назавжди видозмінити інститут соціальної держави, стати тим чинником, який виведе його зі стану багаторічної стагнації. Однак постає питання, якими будуть зміни: стане соціальна держава остаточно ослабленою та відіме як нежиттєздатний соціально-правовий інститут або ж, навпаки, коронакриза буде поштовхом до нового (висхідного) етапу її еволюції? Проаналізувати пов'язані з проблематикою соціальні процеси з метою підтвердження/спростування робочої гіпотези і є метою дослідження. З цієї мети впливають завдання: 1) з'ясувати, як змінилась останнім часом конфігурація соціальної держави у відповідь на наслідки пандемії Covid-19; 2) спрогнозувати, які зміни можуть відбутися з інститутом соціальної держави під впливом пандемії.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено методологію неоінституціоналізму, спрямовану на аналіз динамічних процесів у межах інституту соціальної держави під впливом чинника Covid-19. Неоінституційний аналіз доповнений методологією кейс-стаді.

Результати дослідження. Інститут соціальної держави упродовж останніх десятиліть незмінно критикують за слабкість, неспроможність адекватно реагувати на щоразу нові соціальні виклики. Під час пандемії Covid-19 особливо гостро постала потреба у нових універсальних системах соціального захисту, які пом'якшують вплив бідності та нерівності.

Наслідки затяжної пандемії коронавірусу можуть в той чи інший спосіб вплинути на інститут соціальної держави: як сприяти появі більш щедрого та стійкого інституту соціальної держави, так і зумовити його занепад. Підставами для таких міркувань стали значне зростання соціальних виплат через ризики, пов'язані з Covid-19, та поява нових інструментів соціального захисту громадян. Склалося враження, що на деякий час соціальна держава стала більш помітним фактором. Однак незрозуміло, чи призведе пандемія до постійних змін у зміцненні стійкості соціальної держави, чи зможуть економічно ослаблені пандемією країни виконувати соціальні функції на рівні соціального запиту, який незмінно зростає.

Після початку пандемії Covid-19 населення навіть найрозвиненіших країн зустрілося з небаченими досі масштабами соціальних викликів. Це активізувало вимоги до державних інститутів посилити мережі соціальної безпеки. Так, в останні 1,5 роки уряди держав, де інститут соціальної держави здавна функціонує на реальному, а не на популістсько-декларативному рівні, реагуючи на Covid-19, переформатували цей інститут на багато щедріший. Історичні паралелі дозволяють

припустити, що такі процеси можуть зберегтися й у постпандемічний період. В якості прикладу можна навести ситуацію із соціальною державою після Другої світової війни. Тоді (і аж до середини 1970-х рр.) уряди збільшували чисельність громадян, охоплених інститутом соціальної держави [25], зростав розмір та каталог різноманітних соціальних виплат [19]. Водночас цей успішний для інституту соціальної держави етап функціонування показав, що такі процеси зумовлюють ще більше зростання вимог громадян щодо соціального забезпечення з боку держави [6]. Остання тенденція стала надто очевидною, коли закінчилася «золота ера» соціальної держави (кінець 1970-х рр.), а висхідний технологічний прогрес, демографічні зміни та глобалізація [10] посилили фінансовий тиск і згодом зменшили щедрість інституту соціальної держави. Структурний тиск поступово зробив соціальну державу економнішою.

В контексті цієї ситуації дослідники часто проводять паралелі щодо реагування на соціальні проблеми між двома останніми великими кризами – 2008 р. та 2020–2021 рр. [18]. Після глобальної фінансової кризи 2008 р. уряди не збільшували щедрість соціальної держави. Власне, витрати на виплати соціального страхування через збільшення звернень за соціальними виплатами справді зростали, однак розміри цих виплат не підвищувалися [22]. Можемо припустити, що уряди країн з розвиненим інститутом соціальної держави зробили певні висновки з наслідків глобальної фінансової кризи 2008 р., адже під час коронакризи 2020–2021 рр. увиразнилась спрямованість влади на пом'якшення наслідків державної політики (карантинні обмеження), включаючи заходи соціального захисту, зменшення боргів, фінансові стимули тощо [4; 20; 21].

Пандемія коронавірусу в 2020–2021 рр. зумовила: перегляд фінансової політики; зростання витрат на охорону здоров'я; надання кредитів, гарантій та податкових пільг корпораціям і фізичним особам-підприємцям; надання підтримки вразливим домогосподарствам; субсидування комунальних послуг; відстрочку виплат по кредитах тощо. Справді, додалися нові види виплат, нові соціальні послуги, пільги тощо. Але при цьому економіки більшості держав опинилися перед викликом реформування соціальної сфери в умовах пандемії, маючи і без того боргові зобов'язання, повільне економічне зростання, обмежені можливості для масштабного фінансування сфери охорони здоров'я тощо.

Уже перші місяці пандемії продемонстрували, що саме малозабезпечені категорії населення непропорційно потерпають від наслідків Covid-19 для здоров'я та рівня добробуту. Ще до пандемії Covid-19 вчені довели, що різноманітні кризи непропорційно вражатимуть саме найуразливіші

верстви населення [12]. Неможливість довгостроково перебувати на самоізоляції, проблеми з доступом до чистої води, нестача антисептичних засобів тощо характерні передусім для осіб з низькими доходами, маргінальних груп та їм подібних. Отже, вони непропорційно сильно потерпають від пандемії, яка накладається на наявні інтолерантні настрої, мову ворожнечі, соціальну ексклюзію, штучно звужені можливості працевлаштування тощо. Це робить актуальною роль інституту соціальної держави для цих категорій населення.

Наскільки сильними були та залишаються (з огляду на вже третю хвилю інфікування) соціально-економічні наслідки пандемії, свідчить те, що в розвинених соціальних державах близько 60% бенефіціарів різних соціальних допомог в часи пандемії ніколи раніше не зверталися за підтримкою до держави. Зростання економічної нерівності має потенційний ризик для соціальної згуртованості та політичної стабільності. Наприклад, в Іспанії у перші місяці кризи Covid-19 нерівність заробітної плати зросла майже на 30%. Це сталося передусім через втрату робочих місць низькооплачуваними категоріями працівників та скорочення їм заробітної плати [1]. Звісно ж, завдяки державним трансфертам нерівність у більшості розвинених країн стримувалась, але якщо різноманітні кризи частішатимуть, то виникає питання про те, чи витримають таке навантаження державні бюджети.

Соціальна нерівність у суспільствах, яка посилюється через пандемію коронавірусу, вже призвела у багатьох країнах до поляризації й високого ступеня соціальної депривації людей, а отже, до знищення довіри до урядів та навіть соціальних заворушень (попри заборону/обмеження масових заходів). Нерівність у доходах стрімко зростає давно, однак лише впродовж 2020 р. понад 95 млн осіб у світі, за даними МВФ, перетнули межу екстремальної бідності [17]. Це створює ризики для макроекономічної стабільності та функціонування сучасних спільнот, що має спонукати уряди до надання реальних (а не лише декларативних) рівних можливостей.

Соціальна держава у своїй реакції на пандемію Covid-19 має врахувати всілякі наслідки карантинних обмежень для різних професійних груп. Деструктивні наслідки виражені найперше серед працівників сфер, які призупинили/обмежили функціонування внаслідок урядових заходів соціального дистанціювання (індустрія гостинності, туризм, розважальна сфера, сфера обслуговування тощо). Саме тут до пандемії працювала велика частина осіб з вразливим соціально-економічним профілем: студенти, молодь, низькокваліфіковані працівники, самотні особи (з дітьми та без них), орендарі, працівники з гнучкими трудовими контрактами та самозайняті. У працівників таких постраждалих секторів заробітна плата і до того

була нижчою, що істотно позначилось на їхньому рівні життя та соціальних перспективах [5; 11]. Водночас висококваліфіковані кадри продемонстрували високу мобільність, здатність працювати віддалено, готовність постійно навчатись, опановувати нові сегменти можливого отримання доходів, технології віддаленої роботи тощо. Це поставило їх у значно вигідніший стан порівняно з менш освіченими, не досить кваліфікованими та мобільними кадрами. На такі процеси неодмінно має реагувати інститут соціальної держави.

Про те, як інститут соціальної держави реагує на деструктивні наслідки пандемії Covid-19, свідчить підтримка ним найбільш вразливих соціальних груп. Наприклад, під час першої та другої хвиль пандемії особлива увага була прикута до осіб похилого віку, які мають найвищий ризик смертності від інфікування з огляду на супутні хронічні захворювання. Так, в якості прикладу можна назвати пріоритетну вакцинацію, програми, які уможливають одержання необхідних послуг з дотриманням фізичного дистанціювання тощо. З огляду на те, що понад 80% померлих інфікованих були старшими за 60 років, це має надалі сприяти посиленню уваги державних інститутів до такої вікової групи.

У 2020–2021 рр. інститут соціальної держави в розвинених країнах продемонстрував найрізноманітніші підходи до реагування на Covid-19. Наприклад, соціальна політика Великої Британії під впливом коронавірусу запровадила нові механізми соціального захисту і водночас активізувала наявні стабілізатори для пом'якшення наслідків пандемії [2; 3]. Це мало важливе значення для зменшення стрімкого зростання бідності та маргіналізації серед британців. В Італії вплив соціальної держави щодо підтримки населення під час пандемії був дещо нерівномірним, що призвело до зростання бідності [7]. У Люксембурзі навіть в умовах пандемії функціонувала потужна система автоматичних стабілізаторів (податки та пільги), яка дієво реагувала на проблеми зайнятості та зниження доходів, мінімізувала наростання нерівностей [26]. Втім, слід враховувати, що населення Люксембургу становить лише 614 тис. осіб, а сама держава має фінансову «подушку безпеки» завдяки багаторічному наданню офшорних банківських (фінансових) послуг.

Зміни в моделі соціальної держави під впливом Covid-19 у багатьох країнах стосувалися охоплення соціальним захистом самозайнятих громадян, фрілансерів та інших груп нестандартно зайнятих працівників. Насправді соціальна підтримка таким групам працівників у більшості держав призначалась уперше і не завжди гарантована допомога надавалася фактично. Наприклад, у Великій Британії чимало самозайнятих працівників через різні формальні причини не змогли отримати соціальні

виплати від держави [8]. Навіть у найрозвиненіших державах наявні прогалини в мережах безпеки, правовому регулюванні питань соціального забезпечення.

Припускаємо, що деструктивні соціальні наслідки Covid-19 можуть спонукати держави звернутися до запровадження безумовного базового доходу, хоча цей інститут є контроверсійним, має скептичне ставлення на різних рівнях [14, с. 98]. Однак саме поточна пандемія та різке зростання витрат на соціальну сферу в 2020–2021 рр. змінили тон дискусій щодо ймовірності впровадження безумовного базового доходу в країнах, де інститут соціальної держави функціонує довготривало. Наприклад, жителі Гонконгу отримали виплати на суму близько 1 300 дол. США; в Японії виплати становили майже 930 дол. США; у Сінгапурі – 425 дол. США. Звісно, це аж ніяк не повноцінна модель безумовного базового доходу. В розвинених соціальних державах більшість програм надання грошової допомоги були одноразовими трансфертами, спрямованими на стимулювання споживання та захист від різкого зниження доходів. Натомість у бідних країнах ці трансферти більше нагадували безумовний базовий дохід, оскільки вони повторювалися, а не були одноразовими. Водночас ці виплати охоплювали не всіх, а лише бідні й вразливі верстви населення [16], як-от у Бразилії, де щомісячні виплати у 2020 р. надавалися третині населення. Ймовірно, соціальна допомога у період пандемії в більшості держав не переросте у постійну систему виплат безумовного базового доходу, але досвід, набутий окремими країнами під час карантинних обмежень, підвищує вірогідність подальшої інституціоналізації такого новітнього інституту соціальної підтримки громадян.

Аргументом на користь останньої тези може слугувати кейс Іспанії, яка сильно постраждала від коронавірусу та пов'язаних з його поширенням обмежень. Після тривалих дебатів (від 2016 р.) було ухвалено (травень 2020 р.) закон про мінімальний безумовний базовий дохід (програма *Ingreso Mínimo Vital*). Його розмір коливається від 461,5 до 1015 євро (залежно від кількості осіб у сім'ї, наявності дітей). Ця виплата передбачає, що кожен громадянин отримує від уряду гарантовану суму грошей, незважаючи на те, скільки заробляє і чи працює взагалі. Вже у червні 2020 р. близько 850 тис. іспанських сімей подали заявки на отримання виплат [9]. Метою запровадження безумовного базового доходу є зниження рівня бідності, насамперед дитячої. Саме економічна криза в Іспанії, спричинена пандемією, призвела до пришвидшення запровадження такого типу виплат. До Covid-19 це лише широко обговорювалося. Метою програми є виведення близько 1,6 млн осіб (це 12,4% населення, що значно більше, ніж у середньому по ЄС – 6,9%) зі стану крайньої бідності.

Хоча запровадження безумовного базового доходу в Іспанії було спрямоване саме на подолання коронавірусної кризи, уряд озвучив, що й у постпандемічний період це буде постійним структурним інструментом. Наразі складно передбачити, чи витримає бюджет Іспанії навантаження, викликане таким потужним соціально-економічним експериментом, та які соціальні наслідки він може мати.

Припускаємо, що пандемія коронавірусу сприятиме формуванню більш щедрої моделі соціальної держави лише за певних спонукальних чинників. Наприклад, якщо спільноти розвинених держав вважатимуть, що затяжна ситуація з Covid-19 створює стійкі ризики для життя, то голосуватимуть за партії (а отже, і уряди), які пропонуватимуть програми, потенційно спрямовані на потужніший соціальний захист. Також більш щедра модель соціальної держави можлива, якщо істотно посилиться тиск громадськості на владу з вимогами збільшення соціальних гарантій. Однак в межах таких сценаріїв очікувано відбудеться сплеск популізму, а електоральні соціальні меседжі залишаться нереалізованими. Існує ймовірність того, що найуразливіші категорії населення з огляду на рівень освіти, параметри політико-правової культури тощо ризикують потрапити до зони впливу всіляких маніпулятивних політичних акторів. Від популізму і маніпуляцій може убезпечити лише розвинена політико-правова культура населення демократичного типу, велика значущість цінності праці. Наприклад, якщо в державах Південної Європи значна частина громадян традиційно очікує від держави широких соціальних гарантій, то у державах з панівною протестантською етикою здавна домінує «філософія праці», а не утриманські настрої.

Під впливом Covid-19 вже відбулися зміни в архітектурі інституту соціальної держави. Наприклад, під час пандемії такі усталені принципи надання соціальної допомоги, як перевірка доходів особи (підтримка лише найбідніших), охоплення соціальним страхуванням (підтримка лише тих, хто робив внески), відповідність певним умовам (підтримка виключно тих, хто робить щось соціально корисне) тощо, у багатьох країнах були переглянуті, спрощені, виведені в онлайн. Однак інститут соціальної держави має рухатися в напрямі більшої гнучкості, зокрема, незмінно заохочувати працездатних працювати, і водночас бути здатним підтримати в ситуації соціально-економічних катаклізмів. Соціальній державі потрібно спрямовувати зусилля не лише на надання соціальних виплат, а інвестувати в людський капітал, формування культури здорового способу життя, розвиток соціально корисних навичок громадян (сортування сміття, готовності постійно навчатися, здорового способу життя тощо). Формування певних ціннісних установок громадян полегшить функ-

ціонування соціальної держави в умовах значних кліматичних змін, технологічних інновацій, демографічних зміщень тощо.

Пандемія Covid-19 поставила під сумнів баланс між роботою та сімейним життям. Під час карантинних обмежень піклування про дітей, людей похилого віку, людей з обмеженими можливостями відбувалося переважно в межах сімей. Це зумовило великий тиск на сімейне життя та можливість залишатись економічно активними. Тому системи батьківських відпусток були розширені в багатьох країнах, особливо з консервативною (континентальною) моделлю соціальної держави. Загалом саме соціальні держави Західної Європи найактивніше реагували на наслідки кризи Covid-19 посиленням наявних або розробкою нових схем соціальної підтримки громадян, серед яких: 1) допомога працівникам, доходи яких внаслідок пандемії істотно знизилися; 2) підтримка рівня доходів працівників під час карантинних обмежень, якщо їхня професійна діяльність не дозволяла дистанційно працювати; 3) допомога бізнес-структурам у коригуванні робочого часу та збереженні робочих місць; 4) фінансова підтримка бізнесу, який постраждав внаслідок падіння попиту на його послуги; 5) допомога економічно незахищеним працівникам для того, щоб вони могли перебувати на самоізоляції, тощо [27].

У глобальному вимірі тривожним є те, що масштаби соціальних проблем зростають передусім у країнах, які мають низькі показники соціально-економічного розвитку, а пандемія Covid-19 ще більше поглибила наявні проблеми. В такому сегменті країн соціальна держава є символічною, зазвичай формально інституціалізованою в конституції, але фактично недієздатною. Отже, країни, в яких інститут соціальної держави до пандемії не функціонував належно, сьогодні опинились у ще більшій кризі під впливом додаткових «ковідних» проблем. Таким чином, роль та значення, власне, інституту соціальної держави практично не змінюються під впливом нового пандемічного виклику.

Звіти міжнародних організацій (ЮНІСЕФ тощо) свідчать, що заходи соціальної ізоляції та інші антипандемічні обмеження особливо руйнівні вплинули на різні виміри життя дітей та підлітків [23], що включило їх до числа основних соціальних жертв коронакризи. Унеможливлення здобуття якісної освіти, а то й відсутність можливості навчатися загалом звужує подальші життєві перспективи молоді, посилює соціальну ізоляцію. Вочевидь, інститут соціальної держави, якщо оцінювати ефективність його функціонування загалом на планеті, неналежно справляється з таким новим викликом, як наслідки пандемії Covid-19, бо хоч оперативні розроблялися стратегії впровадження дистанційного навчання, але довготривале закриття закладів освіти вплинуло

на якість знань, соціальну інтеграцію мільйонів дітей та підлітків, їхнє психічне здоров'я, збільшило ризики різноманітного насильства щодо цих вікових груп. Окрім того, повністю або частково в період пандемії було призупинене надання медичних послуг в частині профілактичних оглядів, вакцинації, обстеження росту та розвитку, що важливо в дитячому та підлітковому віці. Це матиме середньо- та довгостроковий вплив на загальний розвиток молоді, якщо держави не вживатимуть більш рішучих заходів щодо захисту добробуту дітей та молоді в умовах появи нових викликів, зумовлених Covid-19. Також, якщо держави належно не реагуватимуть, це матиме середньо- та довгостроковий вплив на загальний розвиток у таких ключових сферах, як харчування та дитяча смертність [24]. Зростуть обсяги дитячої праці в родинях з низькими статками, доходи яких у 2020–2021 рр. відчутно впали. Очевидно, що деструктивний вплив Covid-19 ще більше посилив розриви між державами з різним рівнем розвитку, зокрема в тих сферах, якими опікується соціальна держава – охорона здоров'я, освіта, загальний розвиток тощо.

Потрібно враховувати, що напередодні пандемії Covid-19 системи соціального забезпечення в більшості розвинених держав ще до кінця не відновилися після глобальної фінансової кризи 2008 р. Системи соціального захисту після цієї кризи стали менш захищеними, а в умовах карантинних обмежень їхня вразливість виявилась ще більш очевидною. Важливо розуміти те, що без стійкого та постійного економічного зростання уряди не можуть належно підтримувати високий рівень видатків на соціальне забезпечення, а почастішання кризових явищ в економіці не сприяє цьому.

Висновки. Пандемія Covid-19 вкотре за останні пів століття засвідчила нагальність модернізації соціальної держави, зміни її архітектури. Масштаби коронавірусу та його наслідки змінили вектор дискусії з активної критики інституту соціальної держави через неадаптованість на сучасні глобальні процеси, зокрема окреслення можливостей соціальної держави діяти в умовах коронакризи та використати цю ситуацію як сприятливий для осучаснення інституту соціальної держави чинник.

Поточне розширення функцій, інструментів соціальної держави було найбільшим за останні десятиліття. Фактично під впливом пандемії відбувається зміна класичних моделей соціальної держави, однак питання, чи збережуться ці зміни після завершення пандемії, залишається відкритим. За нашими оцінками, очікувати видозміни соціальної держави в напрямі щедрих соціальних програм немає підстав, але Covid-19 став тим чинником, який пришвидшив трансформацію системи соціального забезпечення.

Соціальні наслідки цієї пандемії підвели уряди та спільноти в усьому світі до розуміння необхідності перегляду, переосмислення підходів до національних систем соціального забезпечення, щоб зробити їх відповідними реаліям сьогодення, більш ефективними в управлінні різноманітними ризиками та кризами. Актуалізувалося питання реальної демократизації, унеможливлення тих чи інших форм дискримінації за функціонування соціальної держави, переосмислення відносин між державою, ринком та суспільством під час управління соціальними ризиками.

Пандемія Covid-19 вивела на порядок денний важливість нового соціального консенсусу перспективної в майбутньому соціальної держави, особливостей її архітектури, меж щедрості або ж, навпаки, ощадливості. Нові (пандемічні) обставини потребують нового соціального контракту, зокрема в частині розподілу ризиків між громадянами, роботодавцями та державою.

ЛІТЕРАТУРА:

- Aspachs O., Durante R., García-Montalvo J. et al. Measuring income inequality and the impact of the welfare state during COVID-19: Evidence from bank data. URL: <https://voxeu.org/article/income-inequality-and-welfare-state-during-covid-19> (дата звернення: 22.07.2021).
- Brewer M., Gardiner L. The initial impact of COVID-19 and policy responses on household incomes. *Oxford Review of Economic Policy*. 2020. № 36 (Supplement 1). P. 187–199.
- Brewer M., Tasseva I.V. Did the UK policy response to Covid-19 protect household incomes? *EUROMOD at the Institute for Social and Economic Research*. 2020. № EM 12/20.
- Coffey C., Doorley K., O'Toole C., Roantree B. The effect of the COVID-19 pandemic on consumption and indirect tax in Ireland. *Budget Perspectives 2021*. Paper 3. Dublin : The Economic & Social Research Institute, 2020.
- Decoster A., Van Lancker W., Vanderkelen J., Van Heukelom T. Sociaal-economische kenmerken van werknemers en zelfstandigen in sectoren getroffen door de lockdown (COVIVAT Beleidsnota 3). Leuven/Antwerpen : Ook gepubliceerd als Leuvens Economisch Standpunt, 2020.
- Dryzek J., Goodin R.E. Risk-Sharing and Social Justice: The Motivational Foundations of the Post-War Welfare State. *British Journal of Political Science*. 1986. Vol. 16. Iss. 1. P. 1–34.
- Figari F., Fiorio C.V. Welfare resilience in the immediate aftermath of the covid19 outbreak in Italy. *EUROMOD Working Paper*. No 06/20. Essex : The Institute for Social and Economic Research, 2020.
- Frost G. Coronavirus: an essential guide for the self-employed. URL: <https://www.thetimes.co.uk/money-mentor/article/coronavirus-essential-guide-self-employed/> (дата звернення: 02.07.2021).
- Gomes M.V. Spain approves guaranteed minimum income scheme for vulnerable families. *El País*. 2020. 29 May.
- Goos M., Manning A., Salomons A. Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. *American Economic Review*. 2014. Vol. 104. Iss. 8. P. 2509–2526.
- Horemans J., Kuypers S., Marchal S., Marx I. De kwetsbare werkende. In *Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen (COVIVAT Beleidsnota 4)*. Leuven/Antwerpen : Covivat, 2020.
- Inglehart R., Norris P. Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-nots and Cultural Backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series RWP16-026*, 2016.
- Khoma N., Vdovychyn I. Deconstruction of the Welfare State: The Impact of Globalization and Technological Factors. *Revija za socijalnu politiku*. 2020. Vol. 27. Iss. 3. P. 269–285.
- Khoma N., Vdovychyn I. Universal basic income as a form of social contract: assessment of the prospects of institutionalization. *Przestrzeń Społeczna*. 2021. Vol. 1. Iss. 21. P. 97–115.
- Mandela N. Tackling the Inequality Pandemic: A New Social Contract for a New Era. New York : United Nations, 2020.
- Might the pandemic pave the way for a universal basic income? *The Economist*. 2020. 4 Marth.
- Monteiro A. IMF Warns of Social Unrest, Trust Erosion as Inequality Worsens. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-01/imf-warns-of-social-unrest-trust-erosion-as-inequality-worsens?srnd=premium-europe> (дата звернення: 06.08.2021).
- O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. Novel welfare state responses in times of crises: COVID-19 Crisis vs. the Great Recession. *ECINEQ Working Paper Series*. № 573. URL: <http://www.ecineq.org/milano/WP/ECINEQ2021-573.pdf> (дата звернення: 04.08.2021).
- Obinger H., Petersen K., Starke P. Warfare and Welfare: Military Conflict and Welfare State Development in Western Countries. Oxford : Oxford Scholarship, 2018.
- O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I., McHale J. Modelling the distributional impact of the COVID-19 Crisis. *Fiscal Studies*. 2020. Vol. 41. Iss. 2. P. 321–336.
- OECD. Evaluating the initial impact of COVID-19 containment measures on economic activity. A note from 10 June 2020. Paris : OECD, 2020.
- Ólafsson S., Daly M., Kangas O., Palme J. Welfare and the Great Recession: A Comparative Study. Oxford : Oxford Scholarship, 2019.
- Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Children (2020). New York : United Nations ; United Nations Children's Fund, 2020.
- Roberton T., Carter E.D., Chou V.B. et al. Early estimates of the indirect effects of the COVID-19 pandemic on maternal and child mortality in low-income and middle-income countries: a modelling study. *The Lancet Global Health*. 2020. Vol. 8. Iss. 7. P. 901–908.
- Scheidel W. The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2017.

26. Sologon D.M., O'Donoghue C., Kyzyma I., Li J., Linden J., Wagener R. The COVID-19 Resilience of a Continental Welfare Regime – Nowcasting the Distributional Impact of the Crisis. *LISER Working Paper*. 2020. No 14.

27. Weber, T., Hurley, J., Bisello, M. et al. COVID-19: Policy responses across Europe. Luxembourg : Office of the European Union, 2020.

REFERENCES:

1. Aspachs O., Durante R., García-Montalvo J. et al. (2020) Measuring income inequality and the impact of the welfare state during COVID-19: Evidence from bank data. URL: <https://voxeu.org/article/income-inequality-and-welfare-state-during-covid-19>. [in English]

2. Brewer M., Gardiner L. (2020) The initial impact of COVID-19 and policy responses on household incomes. *Oxford Review of Economic Policy*. № 36 (Supplement 1). P. 187–199. [in English]

3. Brewer M., Tasseva I.V. (2020) Did the UK policy response to Covid-19 protect household incomes? *EUROMOD at the Institute for Social and Economic Research*, No. EM12/20. [in English]

4. Coffey C., Doorley K., O'Toole C., Roantree B. (2020) The effect of the COVID-19 pandemic on consumption and indirect tax in Ireland. Budget Perspectives 2021. Paper 3. Dublin : The Economic & Social Research Institute. [in English]

5. Decoster A., Van Lancker W., Vanderkelen J., Van Heukelom T. (2020) Sociaal-economische kenmerken van werknemers en zelfstandigen in sectoren getroffen door de lockdown (COVIVAT Beleidsnota 3). Leuven/Antwerpen. Ook gepubliceerd als Leuvens Economisch Standpunt. [in Dutch]

6. Dryzek J., Goodin R.E. (1986). Risk-Sharing and Social Justice: The Motivational Foundations of the Post-War Welfare State. *British Journal of Political Science*. Vol. 16. Iss. 1. P. 1–34. [in English]

7. Figari F., Fiorio C.V. (2020). Welfare resilience in the immediate aftermath of the covid19 outbreak in Italy. *EUROMOD Working Paper*. No 06/20. Essex : The Institute for Social and Economic Research. [in English]

8. Frost G. (2021). Coronavirus: an essential guide for the self-employed. URL: <https://www.thetimes.co.uk/money-mentor/article/coronavirus-essential-guide-self-employed>. [in English]

9. Gomes M.V. (29 May 2020). Spain approves guaranteed minimum income scheme for vulnerable families. *El País*. [in English]

10. Goos M., Manning A., Salomons A. (2014). Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. *American Economic Review*. Vol. 104. Iss. 8. P. 2509–2526. [in English]

11. Horemans J., Kuypers S., Marchal S., Marx I. (2020). De kwetsbare werkende. In *Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen (COVIVAT Beleidsnota 4)*. Leuven/Antwerpen : Covivat. [in Dutch]

12. Inglehart R., Norris P. (2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-nots and Cultural

Backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series RWP16-026*. [in English]

13. Khoma N., Vdovychyn I. (2020). Deconstruction of the Welfare State: The Impact of Globalization and Technological Factors. *Revija za socijalnu politiku*. Vol. 27. Iss. 3. P. 269–285. [in English]

14. Khoma N., Vdovychyn I. (2021). Universal basic income as a form of social contract: assessment of the prospects of institutionalization. *Przestrzeń Społeczna*. Vol. 1. Iss. 21. P. 97–115. [in English]

15. Mandela N. (2020). Tackling the Inequality Pandemic: A New Social Contract for a New Era. New York : United Nations. [in English]

16. Might the pandemic pave the way for a universal basic income? (2020, 4 Marth). *The Economist*. [in English]

17. Monteiro A. (2021). IMF Warns of Social Unrest, Trust Erosion as Inequality Worsens. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-01/imf-warns-of-social-unrest-trust-erosion-as-inequality-worsens?srnd=premium-europe>. [in English]

18. O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. (2021). Novel welfare state responses in times of crises: COVID-19 Crisis vs. the Great Recession. *ECINEQ Working Paper Series*, № 573. URL: <http://www.ecineq.org/milano/WP/ECINEQ2021-573.pdf>. [in English]

19. Obinger H., Petersen K., Starke P. (2018). Warfare and Welfare: Military Conflict and Welfare State Development in Western Countries. Oxford : Oxford Scholarship. [in English]

20. O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I., McHale J. (2020). Modelling the distributional impact of the COVID-19 Crisis. *Fiscal Studies*. Vol. 41. Iss. 2. P. 321–336. [in English]

21. OECD (2020). Evaluating the initial impact of COVID-19 containment measures on economic activity. A note from 10 June 2020. Paris : OECD. [in English]

22. Ólafsson S., Daly M., Kangas O., Palme J. (2019). Welfare and the Great Recession: A Comparative Study. Oxford : Oxford Scholarship. [in English]

23. Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Children (2020). New York : United Nations ; United Nations Children's Fund. [in English]

24. Robertson T., Carter E.D., Chou V.B. et al. (2020). Early estimates of the indirect effects of the COVID-19 pandemic on maternal and child mortality in low-income and middle-income countries: a modelling study. *The Lancet Global Health*. Vol. 8. Iss. 7. P. 901–908. [in English]

25. Scheidel W. (2017). The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century. Princeton, NJ : Princeton University Press. [in English]

26. Sologon D.M., O'Donoghue C., Kyzyma I., Li J., Linden J., Wagener R. (2020). The COVID-19 Resilience of a Continental Welfare Regime – Nowcasting the Distributional Impact of the Crisis. *LISER Working Paper*. No 2020-14. [in English]

27. Weber T., Hurley J., Bisello M. et al. (2020). COVID-19: Policy responses across Europe. Luxembourg : Office of the European Union. [in English]

Institutional interaction for social development: the mission of political parties

Khlivniuk Tetiana Petrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Social
Theories
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska str., 2,
Odesa, Ukraine

The article reveals the institutional interaction that promotes social development and defines the mission of political parties in this process. First of all, political parties in a democratic political system become the centre of communication between society and government, institutional communication, etc.

The optimization of intra-party communication, which should combine the party organizations into a communication network with each other and with the central office, is of particular importance. The concept of "development", "social development" in the context of theories of modernization, mobilization, demodernization (P. Kutuev, M. Minakov) is considered. Ukraine needs not only to increase the efficiency of certain institutions. It is institutional interaction based on an extensive communication network that can ensure social development. This requires not only hopes for an "invisible hand" of the market, but also a systemic institutional intervention to restructure the existing and fairly extensive system of institutions following the requirements of political democracy and a social market economy. That is why the methodological basis of the study is the neo-institutional theory, which overcomes the limitations of transitology and classical institutionalism.

It has been determined that the peculiarities of institutional interaction in Ukraine are due to insurmountable social pathologies (E. Golovakha). They include the ambivalence of political consciousness, a combination of conformism and nihilism in the attitude of individuals to reality, deprofessionalization, blurring the criteria of status and prestige in social interaction, deactualization of values, etc. Regarding political parties, their personalization, ideological eclecticism of party programs (with some exceptions), insufficient legitimacy of the party system has been noted. Accordingly, the mission of political parties in institutional cooperation for social development is to ensure the two-way flow of information between social groups and political institutions (minimum program) and initiate and maintain a broad public dialogue (maximum program). The mission of political parties is to become the initiator and leader of the latest political discourse on the essence and directions of social development in modern conditions, the guarantor of political dialogue and institutional cooperation for social development.

Key words: *political institutions, institutional interaction, political development, modernization, political parties, intra-party communications.*

Гулиева Нушаба Явар гызы

Армянский вандализм против религиозных и культурных памятников в Карабахе

УДК 94(479.24)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.11>

Гулиева Нушаба Явар гызы
доктор философии по истории,
доцент, директор
Международного центра магистратуры
и докторантуры,
советник ректора
Азербайджанского университета

В статье рассматривается разрушение культурных и религиозных памятников, разграбление музейных экспонатов, поджоги школ и другие факты вандализма после оккупации Нагорного Карабаха и прилегающих территорий вооруженными силами Армении в 90-х годах XX века. Было отмечено, что во время оккупации армяне проводили незаконные археологические раскопки в древних и средневековых поселениях Карабаха, в том числе в крепости Шахбулаг XVIII века на территории Агдамского района, увозили образцы материальной культуры в Армению, представляли их как армянское историческое наследие. Все кладбища в Карабахе были разрушены, надгробные камни из мрамора и драгоценных камней были украдены. Со стороны головы покойных могилы были вырыты. Через это отверстие в могилу пропускали металлоискатели. Если прибор показывал, что в могиле есть металл, вскрывали могилу полностью, отрывали от трупов черепа, разбирали золотые зубы во рту. 103-тысячный экспонатный фонд из 31 музея, наглядно демонстрирующего материально-культурное наследие нашей страны, существовавшего на территории Карабаха, был разграблен армянскими вандалами и вывезен в Армению, продан различным музеям и частным коллекциям. Были отмечены конкретные факты об арменизации и фальсификации надписей, крестов на албанских христианских памятниках в Карабахе.

Вандализму подверглись дома коренных жителей этих мест и здания общественного назначения. От разрушенных домов остались только разрушенные стены. Точнее сказать, остатки стен из булыжника остались, а угловые камни из известняка разобраны до основания домов, перевезены. Кровля, двери и окна также были разобраны и проданы.

Армянские вандалы также жестоко обращались и с природой Карабаха: его лесами, реками. Проведенные после освобождения Зангилана проверки показали, что лесной покров здесь наполовину сократился, были уничтожены ценные породы деревьев – аразский дуб, восточный платан, дагдаган. Деревья были перевезены в Армению, где использовались для производства паркета. Армяне уничтожали срубленные ими 100-200-летние ценные деревья, сжигая их корни, пытались скрыть преступления. По предварительным оценкам комплексной судебной экспертизы, проведенной с целью определения в соответствии с международными стандартами размера материального ущерба, нанесенного Азербайджанскому государству и его гражданам в результате армянской оккупации, нанесенный материальный ущерб составляет 818 миллиардов 880 миллионов долларов США.

Ключевые слова: *Джума мечеть, хлев, разрушение надгробных памятников, арменизация монастыря Гянджасар, кража музейных экспонатов.*

Постановка проблемы. Карабахский регион – часть Азербайджана, очень богатая историческими, культурными и религиозными памятниками. Археологические, этнографические, антропологические и другие исследования, начатые в Карабахе с XIX века, а в советское время получившие широкий размах, выявили пещерные лагеря, сельскохозяйственные и ремесленные поселения, торговые центры и остатки древних городов, что доказывает постоянное проживание здесь людей с очень давних времен. Материальные и культурные образцы, найденные в пещерах Азых и Таглар, Наргизтепе, Гаракопектепе, Узерликтепе и десятках других поселений, являются очень ценными находками, проливающими свет на эволюцию человеческой цивилизации. Безупречная природа Карабаха, плодородные земли, многоводные реки, источники, обширные паст-

бища позволили в древности и средние века густо заселить этот регион, проходящие здесь торговые пути способствовали более быстрому развитию поселений, особенно городов.

Цель исследования является стремление довести до сведения мировой общественности о разрушении культурных и религиозных памятников, разграблении музейных экспонатов, поджогах школ и других фактах вандализма после оккупации Нагорного Карабаха и прилегающих территорий вооруженными силами Армении в 90-х годах XX века.

Изложение основного материала. Почти во всех населенных пунктах Карабаха, особенно в городах, было построено большое количество культурных, религиозных памятников, большинство из них уцелело, некоторые также были восстановлены до оккупации наших территорий

в результате агрессии Армении против Азербайджана. Мавзолей Гутлу Муса оглу, построенный в 1314 году в селе Хачындербетли Агдамского района, мавзолей XIV века в селе Кенгерли, мечеть, построенная архитектором Кербалаи Сафиханом Карабаги (1817–1910) в городе Агдам каменная скульптура в виде человека, молящегося в селе Бойахмедли, мавзолей Сейида Лазым Аги, одного из самых известных святых в селе Чеменли – наши национально-духовные богатства, демонстрирующие богатство историко-религиозных памятников региона [1].

Другие регионы Карабаха, подвергшиеся армянской оккупации, также были богаты культурно-религиозными памятниками. Например, восьмиугольный мавзолей Шейха Бабы Ягуба, построенный в XIII веке в селе Бабы Физулинского района, относящийся к XIV веку мавзолей Миралы в селе Ашагы Вейсаллы, мавзолей на надгробии в форме сундука на территории средневекового кладбища в селе Ахмедалылар, караван-сарай, построенный в 1681 году в селе Гаргабазар, и еще одна мечеть того же периода, мечеть Гаджи Алекпера, построенная в 1890 году в городе Физули [2], мавзолей XIII–XVI веков в селе Дагтумас Джебраильского района, мавзолей Шихбаба (XIV век) в селе Шихлар, относящийся к XVI веку восьмиугольный мавзолей в селе Хубярлы, мечеть XVI века в селе Челебилер [3], памятник Галалы V века в селе Мурадханлы Губадлинского района, Гейгала в селе Алигулушагы, мавзолей Джаваншир XIV века в поле Языдюзю, два мавзолея в селе Демирчилер, мавзолей XVII века в селе Гюрджулу, мавзолей XVIII века в селе Ходжамсахлы [4], восьмиугольный мавзолей Яхьи ибн Мухаммеда в селе Маммедбейли Зангиланского района (1304–1305 гг.), остатки города под названием Шахри-Шарифан (площадью 9 га), расположенного недалеко от села Шарифан, мечеть имама Гусейна XVII века в Зангилане, мечеть, построенная в XIX веке в селе Гыраг Мюшулан [5], мавзолей Мелика Аждара в Лачинском районе, албанский храм XV века в селе Мирик, храм XV века в Минкенде, Демировлу пир XI века в селе Гарыгышлаг, мечеть, построенная в том же селе в 1718 году, мавзолей Гарасагал XVI века в селе Арикли, мечеть-медресе 1780–1791 годов в селе Джиджимли [6] имеют большое значение как национально-духовное достояние всего Азербайджана.

Все эти и другие культурно-религиозные памятники, находящиеся в различных регионах Карабаха, сгруппированы на основе различных разделов, и каждый из них после определенного исследования, на основе принятых критериев, включен в книгу «Распределение по степени важности недвижимых памятников культуры, взятых под государственную охрану на территории Азер-

байджанской Республики». Постановлением Кабинета Министров Азербайджанской Республики от 02 августа 2001 года № 132 недвижимые памятники истории и культуры мирового и республиканского, а также местного значения были включены в перечень и инвентаризированы [7].

Все эти памятники, существующие в этих оккупированных районах в ходе Первой Карабахской войны, почти в течение 30 лет были разграблены и сожжены армянскими вандалами, всеми возможными способами были уничтожены тюркские, мусульманские, азербайджанские следы. В ходе предварительного мониторинга Министерство Культуры Азербайджана провело осмотр 314 памятников, зарегистрированных на освобожденных территориях Карабаха. Было установлено, что большинство этих памятников было разрушено, сожжено и пришло в негодность во время армянской оккупации. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, выступая 31 марта 2021 года на саммите Совета сотрудничества тюркских государств в формате видеоконференции, особо отметил, что на освобожденных землях все разрушено: «Сейчас туда приезжают журналисты, совершают визиты дипломаты. Они видят, что города разрушены, дома разрушены, деревни разрушены, исторические памятники разрушены. Местные и иностранные журналисты назвали Агдам «Хиросимой Кавказа». В Физули не осталось ни одного уцелевшего здания, чтобы мы водрузили на его крыше флаг Азербайджана после освобождения этого города от оккупации... Армяне уничтожили все наши города, все исторические памятники, перепахали кладбища, разрушили могилы, разрушили более 60 мечетей, а в полуразрушенных мечетях держали коров и свиней» [8].

Во время оккупации все религиозные памятники, в том числе наши мечети, стали жертвами армянского вандализма. Все мечети были разрушены, а между стенами, как в загонях, содержали скот и свиней. Агдамская Джума-мечеть, построенная в 1868–1870 годах в Агдаме зодчим Кербалаи Сафиханом Карабаги, как уже говорилось выше, включена в список памятников государственного значения. Эта мечеть принадлежит школе «Архитектура Карабахской мечети». В уничтоженной армянами Агдамской Джума-мечети минареты разрушены изнутри, потолок в нескольких местах обрушился, а дизайн и надписи намеренно испорчены до неузнаваемости. Здание мечети использовалось армянами в качестве хлева для содержания скота [9].

Мечеть, построенная в XVIII веке в селе Гияслы Агдамского района, своей уникальной архитектурой отличалась от других. В мечети в течение многих лет люди, живущие в Гияслы и прилегающих территориях, исповедовали свои религиозные

верования. После оккупации Азербайджана большевиками местное население не допустило сноса мечети, а ее здание использовалось для различных целей, в том числе как склад и магазин. В начале 1990-х годов жители деревни очистили мечеть и вновь превратили ее в место поклонения. Однако после оккупации армянами села Гияслы в 1993 году в мечети содержался скот, а второй этаж здания использовался как сеновал. Перед тем как покинуть район, армянские оккупанты подожгли мечеть Гияслы [9]. Тем самым они в очередной раз продемонстрировали свою ненависть к азербайджанцам и мусульманскому миру.

Израильский журналист Шмуэль Дан Эльмас, посетивший освобожденные районы после Второй Карабахской войны, с сожалением написал, что следы животных были четко видны во всех мечетях: у входа в мечети остаются экскременты животных, тюки соломы [10].

Армянские вандалы разрушили все здания, в том числе материальные и культурные памятники на всех оккупированных территориях. С особой жестокостью был разрушен комплекс Имарат в Агдаме, который являлся духовно значимым местом для Карабаха и карабахцев. Здесь находились дворец Панахали хана, заложившего основы Карабахского ханства, караван-сарай, а также мавзолеи на могилах правителей, находившихся у власти в ханстве в разные годы. На этом кладбище были похоронены также и другие выдающиеся потомки карабахских ханов. После оккупации города Агдама дворец Панахали хана и кладбище подверглись армянскому вандализму. Оккупанты также разрушили мавзолей Ибрагим-халил хана и надгробный памятник Хуршидбану Натаван, дочери последнего правителя Карабаха – Мехдигулу хана Джаваншира [11]. Подобно мечетям и кладбищам на оккупированных территориях, дворец Панахали хана тоже подвергся оскорблению со стороны армян. Коровы и свиньи содержались в ханском дворце, который использовался как хлев.

В Физулинском районе в период армянской оккупации памятники исторического значения подверглись дикому вандализму наших соседей, «имеющих древнюю культуру». В этом регионе находится ряд архитектурных памятников, построенных под влиянием Аджеминской архитектурной школы, в том числе мавзолеи Ахмедалылар и Бабы, а также построенный из гладкого камня башневидный мавзолей Миралы в селе Ашагы Вейсалли, мечеть Гаджигияседдин и караван-сарай в селе Гаргабазар, мечеть XVIII века в селе Гочахмедли, мечеть Гаджи Алекпера и баня «Мешади Габиб» в Физули, надгробные памятники с высеченными из камня фигурами коней, баранов рядом с селом Мердинли и др. наши ценные памятники, которые были разрушены и сожжены.

Армяне разрушали надгробные памятники, мавзолеи, целые кладбища, похищали и продавали изготовленные из мрамора надгробные памятники. Также были вскрыты могилы, осквернены останки захороненных там людей. Например, мавзолей Панахали хана – основателя Карабахского ханства в Агдаме, был оскорблен и превращен в свинарник. Могила его правнучки – выдающейся азербайджанской поэтессы Хуршидбану Натаван также была осквернена, выкопана, а кости извлечены и унесены. Информация об этом французского фотожурналиста Резы Дегати [11] была опубликована ведущими мировыми информационными агентствами.

На кладбищах в Зангиланском районе также были разрушены все могилы. На этих кладбищах армяне за 30 лет оккупации разобрали или продали иранцам все надгробия из мрамора. На кладбище в Зангилане они как гиены, также занимались зверством. Все кладбища в Карабахе были разрушены, надгробные камни из мрамора и драгоценных камней были украдены. Со стороны головы покойных могилы были вырыты. Через это отверстие в могилу пропускали металлоискатели. Если прибор показывал, что в могиле был металл, то зверюги-гиены вскрывали могилу полностью, отрывали от трупов черепа, разбирали золотые зубы во рту [12].

Один из самых известных памятников на территории Карабаха, крепость Шахбулаг XVIII века на территории Агдамского района, хотя и не разрушена, но стала жертвой армянских фальсификаторов. Этот архитектурный памятник хорошо сохранился до широкомасштабной агрессии Армении против Азербайджана. В период советской власти этот памятник посещали все иностранные гости Агдамского района. Поскольку монументальный комплекс всегда был в центре внимания, он стал своеобразным символом Агдамского района. Крепость Шахбулаг была вторым административным центром, построенным в период Карабахского ханства. Панахали хан Джаваншир, основатель ханства, построил крепость Баят в 1747 году, но позже понял, что этот центр ханства, построенный в низине, не имеет достаточных оборонительных возможностей, и построил еще более крепкую крепость Шахбулаг. Он также построил здесь жилые дома, баню, мечеть и рынок. Новый центр ханства был назван в честь близлежащего полноводного источника. Шахбулаг какое-то время играл роль политического и административного центра Карабахского ханства, а в последующий период эту миссию выполняла более крепкая и неприступная Шушинская крепость.

Чтобы присвоить крепость Шахбулаг, армянские «ученые» провели вокруг нее археологические раскопки, пытаясь найти следы своего мифического города «Тигранакерт». В результате часть

исторической и материальной культуры крепости была разрушена, а часть вывезена в Армению. Армянские оккупанты разобрали ханский дворец, мечеть, баню, жилые дома и некоторые другие здания внутри крепости, а материалы использовали. С 2005 года правительство Армении финансировало раскопки и ремонт крепости Шахбулаг за счет организации «Еркир», имеющей статус объединения общественных организаций в Ереване [13]. После ремонтных работ на стене Шахбулагской крепости появился армянский крест, и крепость использовалась армянами как церковь.

При советской власти во всех районных центрах были созданы историко-краеведческий музей, дом культуры, в большинстве населенных пунктов – школа, библиотека, клубы. Только в Агдамском районе накануне оккупации было 89 средних общеобразовательных школ, 4 школы рабочей молодежи; 1 средняя заочная школа, 2 школы крестьянской молодежи, 4 средних специальных учебных заведения, в том числе музыкальный техникум имени Узеира Гаджибекова, 54 медицинских учреждения, 34 детских сада и ясли. Функционировали Агдамский Государственный Драматический Театр имени А.Ахвердиева, 4 музея, 71 библиотека, 13 домов культуры, 27 клуба [14].

Накануне оккупации в Физулинском районе действовали Государственный Драматический Театр, историко-краеведческий музей, дом-музей Буньяда Сардарова, 79 средних общеобразовательных школ, 1 средняя специальная школа, две детские школы искусств и 5 детских музыкальных школ, 2 профессионально-технические школы, 52 дошкольных образовательных учреждения, 69 клубов и домов культуры, 77 библиотек, 43 медицинских учреждения, в том числе 13 больниц. Во время оккупации Физулинского района все эти очаги культуры и здравоохранения были уничтожены. Однако после успешной «Горадизской операции» Национальной Армии в январе 1994 года вдоль реки Араз были освобождены 23 населенных пункта, в том числе поселок Горадиз (с 2007 года получил статус города – Н.Г.), с того момента начались восстановительные и строительные работы. На освобожденной от оккупации территории района были построены 12 новых поселений и сюда временно были размещены семьи вынужденных переселенцев. На начало 2021 года в этих поселках и освобожденных деревнях обосновалась 51 тыс. вынужденных переселенцев. Филиал районного Историко-краеведческого музея в селе Бала Бахманлы, централизованная библиотечная система и 33 ее филиала, 14 сельских дома культуры, 7 клубных учреждений, 5 детских музыкальных школ возобновили свою деятельность на территории района [15]. Кроме того, в последние годы в городе Горадиз были построены и переданы

в пользование населению 3 полные средние общеобразовательные школы, 1 больница, ковроткацкий комбинат, 1 поликлиника, 2 детских сада, Музей Флага, Центр Мугама, Дом Молодежи, Центр Г.Алиева, Картинная галерея, Краеведческий музей [16].

До оккупации Вооруженными Силами Армении на территории Карабаха функционировал 31 музей, в целом наглядно демонстрирующий материально-культурное наследие нашей страны. 103-тысячный экспонатный фонд этих музеев остался на территориях, находящихся под контролем вооруженных сил Армении [17].

Среди этих музеев своими уникальными экспонатами выделялся Агдамский Музей Хлеба. Мельница, в которой размещался Музей Хлеба, была построена в конце XIX века и работала на жидком топливе. Он охранялся государством как памятник культуры местного значения. 25 ноября 1983 года после проведения ремонтно-восстановительных работ на мельнице Агдамский Музей хлеба, считающийся вторым в мире, принял первых посетителей. Первый в мире музей хлеба был создан в 1940 году в швейцарском городе Цюрихе. 12 августа 1992 года снарядом, выпущенным армянами из села Нахчываник Аскеранского района, был разрушен этот уникальный музей [17]. После оккупации Агдама были разрушены историко-краеведческий музей, мемориальный музей Гурбана Примова, а также музей воинской славы имени Рахиба Мамедова, экспонаты которых были разграблены или уничтожены.

Значительная часть экспонатов музеев в оккупированных районных центрах была похищена армянами и вывезена в Армению. Например, экспонаты из Шушинского музея были вывезены отсюда за несколько дней до того, как город перешел под контроль Азербайджанской Армии. Этой информацией поделилась депутат парламента Армении Наира Зохрабян. Она сообщила, что 1 ноября 2020 года эти экспонаты были доставлены в Ереванский Исторический Музей и Национальную Галерею. Депутат призналась, что из Шуши было вывезено 160 ковров, 30 глиняных сосудов и 50 картин [18].

На оккупированных территориях Армения систематически и преднамеренно уничтожала или изменяла характер культурно-исторического наследия. В том числе рукописи и другие ценные экспонаты, находящиеся в собственности музеев, были уничтожены или украдены и выставлены на продажу на черных рынках. Были разграблены ценные образцы коврового искусства Азербайджана. Жертвами армянского вандализма стали сотни учреждений культуры, 927 библиотек с книжным фондом в 4,6 миллиона, 4 картинных галереи, 8 парков культуры и отдыха, а также

одно из старейших поселений мира на территории Физулинского района – пещера Азых, Шушинский Государственный Историко-Архитектурный Заповедник [19].

Армяне в 30-летний период оккупации осуществляли террористические акции также против христианских памятников Карабаха. Надписи и кресты на албанских христианских памятниках в горных районах Карабаха подверглись фальсификации, была предпринята попытка создать образ армянского памятника. Большая часть албанских христианских памятников, расположенных на территории Карабаха, во время оккупации превратилась в руины, армянскими военными использовалась как боевой пункт, а оставшаяся небольшая часть была превращена в армяно-григорианские церкви. Активную роль в этом сыграл Эчмиадзинский католикосат. Именно в результате фальсификаций этой структуры была искажена реальная история албанских христианских церквей на территории Карабаха, эти наши памятники стали представляться как армянские церкви [20]. Албанский историк Муса Каланкатлы писал, что большинство христианских памятников на территории Карабаха были построены во время правления правителя албанского государства Вачагана III Благочестивого (487–510 гг.): в Албании он «построил столько церквей, сколько дней в году». Одним из них был сохранившийся до наших дней храм Святого Елисея близ села Суговушан в Тертерском районе. Вачаган III Благочестивый возвел этот храм на могиле Святого Елисея – ученика апостола Фаддея. По сообщению Моисея Каланкатлы, Святой Елисей, спасаясь от армян, отправился в Иран, а оттуда в Албанскую страну, где проповедовал христианство. Если в источнике говорится о том, что Святой Елисей прибыл в Албанию, спасаясь от армян, то как этот албанский христианский памятник, существующий в Карабахе, можно считать армянской церковью [20]?

Исторические источники однозначно утверждают, что падение Азербайджанского Албанского государства стало результатом заговора армян. В 705 году армянский католикос Илья в письме к арабскому халифу Абдулмелику просил «Великий правитель, вы своим распоряжением прикажите, чтобы они (то есть албанцы – Н.Г.) будут наказаны за свои грехи, совершенные против Бога». Абдулмелик также сообщил в ответном письме, что албанцы, представленные как мятежники, будут наказаны и в их религиозные убеждения будут внесены изменения в соответствии с армяно-григорианской церковью. Арабская армия, которая в то время напала на Албанию, захватила столицу Албании – Барду, албанский правитель вместе с семьей был казнен, а книги на албанском языке были брошены в реку Тертер и уничтожены. Христианский храм, существовавший в то время

в городе Барда, также был сожжен. Этот факт подтверждает и то, что в результате археологических раскопок в городе Барда на так называемом «месте храма» был обнаружен слой пепла толщиной 20 сантиметров [20]. Именно после этого албанский алфавит был запрещен в албанских церквях, на некоторое время переданных халифатом в подчинение армяно-григорианской церкви, вместо этого перешли на использование армянского алфавита. Поэтому в христианских памятниках, построенных в Карабахе в более поздний период, есть надписи, написанные на армянском алфавите.

Однако нигде в этих надписях нет упоминания о принадлежности албанских церквей армянам. Напротив, в надписях, написанных на армянском языке, упоминаются имена албанского народа и правителей Албании. Лучшим примером этому является надпись в монастырском комплексе Гянджасар, расположенном на левом берегу Хачынчая на территории Кельбаджарского района. Надпись на стене этого христианского храма, построенного в 1216–1238 годах правителем албано-хачынцев Хасаном Джалалом и его матерью Хуришах Хатун, гласит: «Я, Хасан Джалал, построил его для своего албанского народа». В надписи на храме Хасан Джалал представлен как «правитель великой и большой страны Арсак, внук царя Албанской области Хасана Великого, сына Вахтанга Благочестивого». Интересно, что Хачынский князь Атабек, сын Хасана Джалала, убитый монголами в 1261 году в городе Казвин, был привезен оттуда и похоронен в Гянджасарском монастыре. Многие албанские священнослужители, потомки Хасана Джалала, были похоронены в монастырском комплексе [20].

Гянджасарский храм был резиденцией албанских христиан-диофизитов – центром Албанской Апостольской Церкви до тех пор, пока в 1836 году по официальному решению Русского Синода Албанская церковь не была упразднена. Комплекс Гянджасар, окруженный высокими крепостными стенами, включает в себя главный храм, построенный в стиле албанской христианской архитектуры, прилегающее к нему здание монастыря, на четырехскатной крыше которого возвышается ротонда, а с внутренней стороны к крепостным стенам пристроены пристройки. Особое великолепие и красоту последней резиденции албанских верующих придает крестообразная купольная композиция главного храма, 16-угольный барабан купола и возвышающаяся над ним пирамидальная каменная купольная крыша в форме зонта. В отличие от восточного и западного фасадов, архитектурное решение северного и южного фасадов практически идентично. Каждое из них украшено пятью арками, а самая высокая арка в середине дополнена профилированным крестом.

Верхние части арок внутри церкви украшены барельефами с головами быков и овец, которые считались священными. Архитектурно-планировочное и композиционное решение монастырского комплекса, скульптурные образцы и элементы диофизитского характера подтверждают принадлежность этого памятника к архитектуре Кавказской Албании с многовековыми традициями [21].

Армянский ученый Иосиф Орбели, опубликовав в своей работе надписи этого албанского монастыря, также довел до научной общественности доказательства того, что этот памятник не принадлежит армянам. Возмущенные этим свирепые армянские националисты собрали и сожгли большую часть экземпляров книги И. Орбели. Причина в том, что есть доказательства того, что этот памятник не принадлежит армянам.

До нашего времени дошло еще несколько албанских церквей IV–XVI веков, отражающих албанскую архитектуру в Карабахе. Среди них можно указать монастырь Агоглан в Лачинском районе, монастырь Худавенг в Кельбаджарском районе, монастырь Амарас в Ходжавендском районе, храмовый комплекс Святого Елисея в Агдаринском районе и другие. Армянские националисты, выдвинувшие необоснованные территориальные претензии к Азербайджанской Республике, с целью оправдания своих оккупационных намерений объявили все церкви, храмы и монастыри, принадлежащие христианской церкви Кавказской Албании, армянскими памятниками. Однако, по мнению ученых, изучавших архитектурные памятники Кавказской Албании, эти памятники полностью отличаются от армянских религиозных архитектурных памятников многими характерными чертами и стилями архитектурного планирования. Ряд албанских христианских памятников в Азербайджане, по всем историческим свидетельствам, относится к национально-культурному наследию нашего народа [21].

Вандальное отношение привлекает внимание на каждом шагу к домам коренных жителей этих мест, к зданиям общественного назначения. От разрушенных домов остались только разрушенные остатки стен. Точнее сказать, остатки стен из речного камня остались, а угловые камни из известняка разобраны до основания домов, увезены. Кровля, двери и окна также были разобраны и проданы. Большинство деревьев были необитаемы, здесь не ступала нога человека. Хотя армяне в годы оккупации называли эти места своими, в Агдаме, Физули, Джебраиле, Зангилане они, можно сказать, не жили. Они захватили эти территории, чтобы разграбить их. В основном высокопоставленные армянские военные контролировали эти места, сдавая в аренду

гектары земли, занимаясь овцеводством, животноводством, свиноводством, виноделием.

После окончания войны один иранский гражданин подошел к нашим военнослужащим, контролирующим мост Худаферин, вручил им контракт, а затем попросил разрешения у наших военных выехать на арендованный в Зангиланском районе участок площадью 10 гектаров. В ходе расследования выяснилось, что договор был заключен с армянским генералом, который владел этой территорией. Объяснив иранскому гражданину, что оккупация окончена и что соглашение фактически является основанием для возбуждения уголовного дела, он с сожалением вернулся на другую сторону Араза [22].

Все эти факты неопровержимо свидетельствуют о том, что в течение почти 30 лет оккупации Арменией азербайджанских земель сотни недвижимых памятников истории, культуры и религии, кладбища, принадлежащие нашему народу были разрушены, присвоены, использованы не по историко-культурному назначению и подверглись вандализму.

Армянские вандалы жестоко обращались и с природой Карабаха: его лесами, реками. Например, до оккупации Зангиланского района в этом регионе было около 12 тысяч гектаров лесного покрова. В период оккупации армянские захватчики продемонстрировали свое жестокое поведение по отношению к жителям района, их домам, инфраструктуре, а также к Зангиланским лесам. Проведенные после освобождения Зангилана проверки показали, что лесной покров здесь наполовину сократился, были уничтожены ценные породы деревьев – аразский дуб, восточный платан, дагдаган. Деревья были перевезены в Армению, где использовались для производства паркета. Армяне уничтожали срубленные ими 100-200-летние ценные деревья, сжигая их корни, пытались скрыть преступления [22].

Выводы. Уничтоженные культурно-исторические памятники, образцы древнего наследия являются очень ценными образцами культуры не только Азербайджана, но и мировой цивилизации. Азербайджанская Республика присоединилась к Гагской конвенции 1954 года к первому протоколу в 1993 году и ко второму протоколу в 2000 году. Настоящая конвенция ставит перед государствами-участниками в качестве задачи защиту культурных ценностей, находящихся на территории каждого государства и на территории соперничающей стороны во время военных конфликтов, защиту движимых и недвижимых культурных ценностей, таких как архитектура, искусство, исторические памятники, археологические раскопки. Согласно этому документу Азербайджан должен потребовать компенсацию за огромный материальный и моральный ущерб,

нанесенный в результате армянской оккупации. По предварительным оценкам комплексной судебной экспертизы, проведенной с целью определения в соответствии с международными стандартами размера материального ущерба, нанесенного Азербайджанскому государству и его гражданам в результате армянской оккупации, нанесенный материальный ущерб составляет 818 миллиардов 880 миллионов долларов США [23]. В мировой практике есть аналогичные примеры выплаты компенсации через международный суд за ущерб, нанесенный Арменией нашим территориям, оккупированным 30 лет, и этим необходимо воспользоваться.

Азербайджанское государство дало старт строительным работам в освобожденном от оккупации Карабахе. В Шуше, Агдаме, Физули и других освобожденных регионах начался период широкомасштабного восстановления, реконструкции и развития. В рамках строительных работ осуществляется восстановление исторического, культурного и религиозного наследия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ağdam rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/4>.
2. Füzuli rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/7?notabs>.
3. Cəbrayıl rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/6?notabs>.
4. Qubadlı rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/10?notabs>.
5. Zəngilan rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/14?notabs>.
6. Laçın rayonunun vandalizmə məruz qalmış abidələri. URL: <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/9?notabs>.
7. Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsünün təsdiq edilməsi haqqında. AZƏRBAYCAN Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. URL: <http://e-qanun.az/framework/2847>.
8. Bu, bütün müsəlman aləminə qarşı təhqirdir – Prezident. URL: <https://axar.az/news/siyaset/548546.html>.
9. İşğaldan azad edilən tarixi-mədəni irsimiz bərpa olunacaq. URL: https://azertag.az/xeber/lsgaldan_azad_edilen_tarixi_medeni_irsimiz_berpa_olunacaq.
10. Израильское издание – об этнической чистке Армении в Карабахе. URL: <https://minval.az/news/124124862>.
11. Məşhur fotoqraf Reza Deqati Ağdamda Natəvanın məqbərəsində törədilən vandalizmlə bağlı paylaşım edib. URL: <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/meshur-fotoqraf-reza-deqati-agdamda-natevanin-meqberesinde-toredilen-vandalizmlle-bagli-paylasim-edib-1611752467>.

12. Erməni generalı ilə müqavilə imzalayan iranlının 10 hektar “Zəngilanı”: düşmənin dağıtdığı rayonda hansı işlər görülür. URL: <https://anews.az/az/ermeni-generalile-muqavile-imzalayan-iranlinin-10-hektar-zengilani-dusmenin-daitdii-rayonda-hansi-isler-gorulur>.

13. İsmayılov F. Məcburən erməniləşdirilmə = İsmayılov F. Принудительная арменизация. Bakı: Nurlar NPM, 2009. 183 s.

14. URL: <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-5478101719>.

15. Fizuli rayonu. URL: https://az.wikipedia.org/wiki/Fizuli_rayonu 15.08.2021.

16. Horadiz. URL: <https://az.wikipedia.org/wiki/Horadiz> 15.08.2021.

17. Ağdam çörək muzeyi. URL: <https://1905.az/agdama-corak-muzeyi> 16.06.2020.

18. Zöhrabyan Şuşadan eksponat oğurlandığını etiraf etdi. URL: <https://axar.az/news/gundem/564164.html> 6.07.2021.

19. Azərbaycan XİN Şuşada aparılan bərpa işləri ilə bağlı Ermənistanın bəyanatına cavab verdi. URL: <https://www.yeniavaz.com/az/news/166920/azerbaycan-xin-susada-aparilan-berpa-isleri-ile-bagli-ermenistanin-beyanatina-cavab-verdi> 4.05.2021.

20. Qarabağın Alban kilsələrinin faciəli tarixi – erməni vandalizmi. URL: https://azertag.az/xeber/Qarabagin_Alban_kilselerinin_facieli_tarixi___ermeni_vandalizmi-1787063 22.08.2021.

21. Poluxov İ. Dağlıq Qarabağda qədim alban abidələri. “Qarapapaqlar” jurnalı, № 7, 2007.

22. Erməni generalı ilə müqavilə imzalayan iranlının 10 hektar “Zəngilanı”: düşmənin dağıtdığı rayonda hansı işlər görülür. URL: <https://anews.az/az/ermeni-generalile-muqavile-imzalayan-iranlinin-10-hektar-zengilani-dusmenin-daitdii-rayonda-hansi-isler-grulur> 30.08.2021.

23. Ermənistan ya 818 milyardı ödəsin, ya da Zəngəzuru qaytarsın. URL: <https://www.bizimyol.info/az/news/336363.html?fbclid> 12.04.2021.

REFERENCES:

1. Aghdam rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Aghdam region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/4> (In Azerbaijani)
2. Fizuli rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Fizuli region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/7?notabs> (In Azerbaijani)
3. Jəbrayıl rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Jəbrayıl region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/6?notabs> (In Azerbaijani)
4. Gubadly rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Gubadly region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/10?notabs> (In Azerbaijani)
5. Zəngilan rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Zəngilan region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/14?notabs> (In Azerbaijani)
6. Lachin rayonunun vandalizme məruz qalmış abidələri [Vandalized monuments of Lachin region] // <http://www.dqdk.gov.az/az/view/objects/9?notabs> (In Azerbaijani)

7. Azerbaijan Respublikasi arazisinde devlet muhafizesine goturulmuş dashinmaz tarikh ve medeniyyet abidelerinin ehemmiyyet derecelerine gore bolgusunun tasdig edilmesi hagginda. Azerbaijan Respublikasi Nazirler Kabinetinin Gerari [Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan on the approval of the distribution of immovable monuments of history and culture, taken under state protection, in the territory of the Republic of Azerbaijan in accordance with their significance] // <http://e-qanun.az/framework/2847> (In Azerbaijani)
8. Bu, bütün musulman alemine garshi tahgirdir – Prezident [This is an insult to the entire Muslim world – President] // <https://axar.az/news/siyaset/548546.html> (In Azerbaijani)
9. Ishghaldan azad edilen tarixi-madeni irsimiz berpa olunajag [Our historical and cultural heritage, freed from occupation, will be restored.] // https://azertag.az/xeber/Isgaldan_azad_edilen_tarixi_medeni_irsimiz_berpa_olunacaq (In Azerbaijani)
10. İzrailiskoe izdanie – ob etnicheskoy chistke Armenii v Karabakhe [Israeli edition – about ethnic cleansing of Armenia in Karabakh] // <https://minval.az/news/124124862> (In Russian)
11. Mashhur fotograf Reza Degati Aghdamda Natavany meqberesinde toredilen vandalizmle baghli paylashim edib [Renowned photographer Reza Degati talks about vandalism in Natavan mausoleum in Aghdam] // <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/meshur-fotograf-reza-deqati-agdamda-natevanin-meqberesinde-toredilen-vandalizmle-bagli-paylasim-edib-1611752467> (In Azerbaijani)
12. Ermeni generali ile mugavile imzalayan iranlinin 10 hektar “Zangilani”: dushmanin daghitdighi rayonda hansi ishler gorulur [An Iranian who signed a contract with an Armenian general bought 10 hectares in Zangilan: what is done in the area destroyed by the enemy] // <https://anews.az/az/ermeni-general-ile-mugavile-imzalayan-iranlinin-10-hektar-zengilani-dusmenin-daitdii-rayonda-hansi-isler-gorulur> (In Azerbaijani)
13. Ismayilov F. Majburen ermenileshdirilme [Ismailov F. Forced Armenization]. Baku: Nurlar NPM, 2009. 183 p. (In Azerbaijani)
14. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-5478101719> (In Azerbaijani)
15. Fizuli rayonu [Fizuli district] // https://az.wikipedia.org/wiki/Fizuli_rayonu 15.08.2021 (In Azerbaijani)
16. Horadiz [Fizuli district] // <https://az.wikipedia.org/wiki/Horadiz> 15.08.2021 (In Azerbaijani)
17. Aghdam chorek muzeyi [Aghdam Bread Museum] // <https://1905.az/agdam-corək-muzeyi> 16.06.2020 (In Azerbaijani)
18. Zohrabyan Shushadan eksponat oghurlandighini etiraf etdi [Zohrabyan admitted that the exhibit was stolen from Shusha] // <https://axar.az/news/gundem/564164.html> 6.07.2021 (In Azerbaijani)
19. Azerbaijan KHIN Shushada aparilan berpa ishleri ile baghli Ermenistanin beyanatina javab verdi [The Azerbaijani Foreign Ministry responded to Armenia's statement on the restoration work in Shusha] // <https://www.yeniavaz.com/az/news/166920/azerbaycan-xin-susada-aparilan-berpa-isleri-ile-bagli-ermenistanin-beyanatina-cavab-verdi> 4.05.2021 (In Azerbaijani)
20. GarabaghinAlban kiliselerinin fajieli tarixi – ermeni vandalizmi [The tragic history of the Albanian churches of Karabakh – Armenian vandalism] // https://azertag.az/xeber/Qarabagin_Alban_kiliselerinin_fajeli_tarixi_ermeni_vandalizmi-1787063 22.08.2021 (In Azerbaijani)
21. Polukhov I. Daghlig Garabaghda gedim alban abideleri [Polukhov I. Ancient Albanian monuments in Nagorno-Karabakh] // “Qarapapaqlar” jurnalı, №7, 2007 (In Azerbaijani)
22. Ermeni generali ile mugavile imzalayan iranlinin 10 hektar “Zengilani”: dushmanin daghitdighi rayonda hansi ishler gorulur [10 hectares of “Zangilani” of an Iranian who signed a contract with an Armenian general: what is being done in the region destroyed by the enemy?] // <https://anews.az/az/ermeni-general-ile-mugavile-imzalayan-iranlinin-10-hektar-zengilani-dusmenin-daitdii-rayonda-hansi-isler-grulur> 30.08.2021 (In Azerbaijani)
23. “Ermenistan ya 818 milyardi odesin, ya da Zangezuru gaytarsin” [“Armenia must either pay 818 billion or return Zangezur”] // <https://www.bizimyol.info/az/news/336363.html?fbclid> 12.04.2021 (In Azerbaijani)

Вірменський вандалізм проти релігійних і культурних пам'яток у Карабаху

Гулієва Нушаба Явар гизи

доктор філософії по історії,
доцент, директор
Міжнародного центру магістратури
та докторантури,
радник ректора
Азербайджанського університету

У статті розглядається руйнування культурних і релігійних пам'яток, розграбування музейних експонатів, підпали шкіл та інші факти вандалізму після окупації Нагірного Карабаху і прилеглих територій збройними силами Вірменії в 90-х роках ХХ століття. Було відзначено, що під час окупації вірмени проводили незаконні археологічні розкопки в древніх і середньовічних поселеннях Карабаху, в тому числі в фортеці Шахбулаг ХVІІІ століття на території Агдамського району, вивозили зразки матеріальної культури в Вірменію, представляли їх як вірменське історичну спадщину. Все кладовища в Карабахі були зруйновані, надгробні камені з мармуру і коштовних каменів були вкрадені. З боку голови покійних могили були вириті. Через цей отвір в могилу пропускати металошукачі. Якщо прилад показував, що в могилі є метал, розкривали могилу повністю, відривали від трупів черепа, розбирали золоті зуби в роті.

103-тисячний експонатний фонд з 31 музею наочно демонструє матеріально-культурну спадщину нашої країни, яке існувало на території Карабаху, був розграбований вірменськими вандалами і вивезений до Вірменії, проданий різним музеям і приватним колекціям. Були відзначені конкретні факти про армєнізації і фальсифікації написів, хрестів на албанських християнських пам'ятках в Карабасі.

Вандалізму піддалися будинки корінних жителів цих місць і будівлі громадського призначення. Від зруйнованих будинків залишилися тільки зруйновані стіни. Точніше сказати, залишки стін з кругляка залишилися, а кутові камені з вапняку розібрані доценту будинків, перевезені. Покрівля, двері і вікна також були розібрані і продані.

Вірменські вандали також жорстоко поводитися і з природою Карабаху: його лісами, ріками. Проведені после звільнення Зангілана Перевірки показали, що лісовий покрив тут наполовину скоротівся, були знищені цінні породи дерев – Аразські дуб, східний платан, дагдаган. Деревя були перевезені до Вірменії, де використовувалися для виробництва паркету. Вірмені знищували зрубані ними 100–200-літні цінні дерева, спалюючи їх коріння, намагались Приховати злочини.

За попередніми оцінками комплексної судової експертизи, проведеної з метою визначення відповідно до міжнародних стандартів розміру матеріальної шкоди, завданої Азербайджанському державі і його громадянам в результаті вірменської окупації, завдана матеріальна шкода складає 818 мільярдів 880 млн доларів США.

Ключові слова: Джума мечеть, хлів, руйнування надгробних пам'ятників, армєнізація монастиря Гянджасар, крадіжка музейних експонатів.

Modern challenges facing political culture

Guliyeva Nushaba Yavar gizi

Doctor of Philosophy in History, Associate
Professor, Director
International Center for Master
and Doctoral Studies,
Adviser to the Rector Azerbaijan
University

The article examines the destruction of cultural and religious monuments, the looting of museum exhibits, the burning of schools and other facts of vandalism after the occupation of Nagorno-Karabakh and adjacent territories by the armed forces of Armenia in the 90s of the 20th century. It was noted that during the occupation, the Armenians carried out illegal archaeological excavations in the ancient and medieval settlements of Karabakh, including in the Shahbulag fortress of the 18th century on the territory of the Agdam region, took samples of material culture to Armenia, presented them as Armenian historical heritage. All cemeteries in Karabakh were destroyed, marble and precious stones were stolen. From the side of the head of the deceased, the graves were dug. Metal detectors were passed through this hole into the grave. If the device showed that there was metal in the grave, they opened the grave completely, tore off the skulls from the corpses, and took apart the gold teeth in the mouth.

The 103-thousandth exhibit fund of 31 museums, clearly demonstrating the material and cultural heritage of our country that existed on the territory of Karabakh, was plundered by Armenian vandals and taken to Armenia, sold to various museums and private collections. Specific facts were noted about the armenization and falsification of inscriptions, crosses on Albanian Christian monuments in Karabakh.

The houses of the indigenous inhabitants of these places and public buildings were vandalized. From the destroyed houses only the destroyed walls remained. More precisely, the cobblestone walls remained, and the corner stones of limestone were dismantled to the foundations of the houses and transported. The roof, doors and windows were also dismantled and sold.

Armenian vandals also cruelly treated the nature of Karabakh: its forests and rivers. The inspections carried out after the liberation of Zangilan showed that the forest cover here was reduced by half, valuable tree species – the Araz oak, the eastern plane tree, and the dagdagan – were destroyed. The trees were transported to Armenia, where they were used for the production of parquet. The Armenians destroyed the 100-200-year-old valuable trees cut down by them, burning their roots, tried to hide the crimes.

According to preliminary estimates of a comprehensive forensic examination conducted in order to determine, in accordance with international standards, the amount of material damage inflicted on the Azerbaijani state and its citizens as a result of the Armenian occupation, the material damage caused is 818 billion 880 million US dollars.

Key words: Juma mosque, stable, destruction of tombstones, armenization of the Ganjasar monastery, theft of museum exhibits.

Зборовська Ксенія Борисівна

Roma aeterna: релігійне підґрунтя «самодержця» в російській і західноєвропейській державницьких доктринах

УДК 1:[322+329]:(470+571)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.12>

Зборовська Ксенія Борисівна
 orcid.org/0000-0003-0949-3801
 Scopus-Author ID: 57194635944
 кандидатка філософських наук,
 відповідальна секретарка журналу
 «Філософська думка»
 Інституту філософії імені
 Г.С. Сковороди
 Національної академії наук України
 вул. Трьохсвятительська, 4,
 Київ, Україна

У статті прослідковано формування державницького міфу про «Третій Рим» Московського князівства на основі загальноєвропейського концепту Roma aeterna, а також трансформації суголосного концепту primus princeps в контексті російського дискурсу в політичний міф про божественне походження «царя-самодержця». Експлікація того, як ці концепти відрізнялися в західній та східній (російській) інтерпретаціях, дає змогу оприятити відмінність онтологічних засад західної та східної монархії і допоможе глибше розібратись в тому, чому протистояння Заходу є сутнісною основою «російської ідеї». Авторка ставила собі за мету проаналізувати римські і візантійські витоки західної та російської монархії і показати розбіжності цих двох інтерпретацій; розкрити трансформацію понять «Roma aeterna» та «primus princeps» у контексті «російської ідеї», їх вписаність у політичний міф «русского мира» та наслідки, до яких призвела така асиміляція в російському політичному дискурсі. Методологічною основою дослідження є компаративістський, феноменологічний, герменевтичний, системно-функціональний методи, що спираються на методологічні напрацювання досліджень націєтворчих процесів, посттоталітарних та перехідних суспільств, постколоніальних студій, міждисциплінарний підхід із залученням напрацювань соціології, психології, історії. Авторка постулює, що сформовані у Римській імперії та Візантії засади державної доктрини лягли в основу монархії як західного світу, так і російського самодержавства. Але якщо в першому випадку витримувалась певна тяглість традиції та принаймні формальна відповідність християнській онтології, то в другому випадку ці засади зазнали значної трансформації відповідно до російського політичного міфу. Російський самодержець прагне не пасивного отождоження з Христом у смиренні як смертний носій божественної влади, а отождоження дійсного і безпосереднього, саме в аспекті сили і повноти влади. Це міфічна сакралізація, в контексті якої стають зрозумілими ключові аспекти маніпуляцій в межах цього політичного міфу, а саме: апокаліптичність та схильність до есхатології в російській літературі, інакше розуміння месіанства, ніж у християнстві, культ особистості та неспроможність вибудувати державну систему, яка б функціонувала довше, ніж може правити людина.

Ключові слова: Roma aeterna, «Третій Рим», російське самодержавство, «русский мир», християнська онтологія, політичний міф.

Вступ. У межах цього дослідження авторка зверталась до витоків доктрини «русский мир», зокрема до формування ідеологічного концепту «Москва – Третій Рим», на основі якого викристалізувалась месіанська ідея богообраності російського народу. В цьому ж розділі буде присвячено увагу формуванню державницького міфу про «Третій Рим» Московського князівства на основі загальноєвропейського концепту Roma aeterna, а також трансформації суголосного концепту primus princeps в контексті російського дискурсу в політичний міф про божественне походження «царя-самодержця». Експлікація того, як ці концепти відрізнялись у західній та східній (російській) інтерпретаціях, дасть змогу оприятити відмінність онтологічних засад західної та східної монархії і допоможе глибше розібратись в тому, чому протистояння Заходу є сутнісною основою «російської ідеї».

Мета та завдання. Проаналізувати римські та візантійські витоки західної і російської монархії та показати розбіжності цих двох інтерпретацій; розкрити трансформацію понять «Roma aeterna» та «primus princeps» у контексті «російської

ідеї», їх вписаність у політичний міф «русского мира» та наслідки, до яких призвела така асиміляція в російському політичному дискурсі.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є компаративістський, феноменологічний, герменевтичний, системно-функціональний методи, що спираються на методологічні напрацювання досліджень націєтворчих процесів, посттоталітарних та перехідних суспільств, постколоніальних студій, міждисциплінарний підхід із залученням напрацювань соціології, психології, історії.

Наукова новизна. Авторка здійснила історичний екскурс у становлення державницької доктрини в межах класичного світу (Римської імперії та Візантії), проілюструвавши основні концепти цієї доктрини, які отримали значну трансформацію в межах ідеологічного конструкта Московського князівства. Аргументується, чому primus princeps у контексті «російської ідеї» перетворюється на самодержця, а концепт gemina persona повністю нівелюється. Доведено, що наслідком цього стає міфологізація особистості самодержця, причому міфічний складник витісняє християнський.

Результати. У трактаті нормандського аноніма римський імператор Тиберій Клавдій Нерон зображувався ніби у двох іпостасях: в образі «цезаря» Тиберій поставав у сьйві німба, водночас як Тиберій-людина змальовувався звичним чином без будь-яких атрибутів божественності. Ця метафора, що наводиться в книзі німецького та американського історика-медієвіста Е. Канторовича «Два тіла короля: вивчення середньовічної політичної теології» [6, с. 127], ілюструє важливий середньовічний концепт *gemina persona* – подвійної персони правителя. Зображення певної особистості з німбом має свою історію ще від часів пізньої античності, коли за допомогою такої символіки передавали ознаки абстрактної чи надособистісної ідеї, що невіддільна часу. Цими «особистостями» могли бути сановиті люди, абстрактні ідеї (наприклад, Правосуддя (*Justitia*) чи Мудрість (*Prudentia*) як вічно чинні форми буття) чи навіть провінції Римської імперії (Галлія, Іспанія, Єгипет). Те, що вкладалось впродовж століть у концепт *Roma aeterna* (вічний Рим), символічно втілювалось у різних персоніфікаціях, увінчаних німбом. Саме тому візантійські імператори зображувались завжди з німбом, навіть після падіння Константинополя: адже відповідно до концепту *Roma aeterna* імператорська влада вічна і неперервна, а тому є священною в контексті християнського дискурсу, навіть з огляду на скінченність та надто людські (точніше, ниці) якості носія цієї влади. Звісно, Костянтин Великий був визнаний святим, тому його зображення з німбом є, так би мовити, подвоєним – німб виступає його означником і як носія божественної влади, і як звичайної смертної людини, котра стала святою. Та в усіх інших випадках німб стосувався лише вічного тіла короля, виступаючи означником «носія та розпорядника вічної влади, що походить від Бога і робить імператора втіленням своєрідного «прототипу», який, будучи безсмертним, був *sanctus*, незалежно від особистого характеру чи навіть статі його тимчасового власника» [6, с. 129]. Цим концептом *Roma aeterna* скористались в Константинополі, як вже зрозуміло з прикладу про візантійських імператорів: візантійці стверджували, що вічна сутність Риму тепер перенесена у Константинополь, а те місто, яке лишилось в Італії, – тільки матеріальні рештки. Це добре відображено в антиримській поемі «*Versus Romae*» кінця IX ст.:

*Deseruere tui tanto te tempore reges,
Cessitet ad Graecos nomenhonosque tuus. (...)
Constantinopolis florens nova Roma vocatur
Moribus et muris, Roma vetusta, cadis...*
[5, с. 50–62].

У цих рядках мова йде про те, що місто давно залишили його царі, ім'я та слава перейшли до

греків, Константинополь, який процвітає, величають Новим Римом, а у старому Римі занепадають звичаї та стіни. Саме з огляду на цю концепцію ідеологи Московського князівства змогли позиціонувати Москву як Третій Рим, тобто нове тіло для *Roma aeterna*, *nova Roma* у повному обсязі слави й величі кожного «попереднього» Риму. Це не просто порівняння чи алегорія, на кшталт «київський Поділ – мініатюрна Прага», це справжнє тимчасове наділення міста тим «німбом», приклад з яким наводився на початку. Так само й імператор цього *nova Roma*: він міг претендувати на роль нового Костянтина, тимчасового втілення образу Бога, його вічної сутності. Таким чином, з концепту *Roma aeterna* можна зробити висновок, що цей «німб» (чи божественна воля) позначає собою зміну природи часу: Рим та імператор у своїх «святих іпостасях» ніколи не можуть померти, помирає лише їхній тимчасовий земний носій. Таке уявлення про ґрунтовану в трансцендентності неперервність існування Римської імперії було підкріплене ще одним доводом, який, на перший погляд, цілком в дусі тріади «православ'я, самодержав'я, народність». Відповідно до римського кодексу сакрального права *Leges regiae* римський народ мав право надати повноту влади та саму державу (*imperium*) імператорові. Якщо ж Рим вічний, то чи не вічний *populus* Риму, сама імперія? Якщо не змінюється форма/ідея феномену, то й сам феномен лишається незмінним, що доводили в контексті цього питання середньовічні юристи (наприклад, у «*Glossa ordinaria*»), наводячи приклади з судом і кораблем: навіть якщо змінювати суддів, засідання суду лишиться у своїй сутності тим самим, і навіть якщо під час ремонту змінити кожну дошку корабля, він лишиться тим самим кораблем. З цього випливає, що римський народ також існуватиме вічно, незалежно від його складу чи того, хто відіграє його роль у світовій історії на даний момент, «бо народ не помирає» – *quia populus pop moritur*. Така влада «невмирущого» народу аж ніяк не суперечила трансцендентному обґрунтуванню неперервності самої імперії: імператор (автократор, самодержець) отримував владу з благодаті вічного Бога й акту доброї волі вічного народу. Але тут для імператора постає інша проблема: якщо його влада легітимізована доброю волею народу, то наскільки широкі повноваження має його влада? Чи може він розраховувати на те, що хтось з підданих віддасть життя за нього? Варто відзначити, що, на відміну від Росії, середньовічний Захід переважно не страждав на абсолютизм у крайніх його проявах, та все ж умови максимально добровільного лояльного ставлення до царя і держави були досить актуальним предметом для розмірковувань в межах апологетики держави. Тим паче, що середньовічні юристи мали приклад античності, де це питання вирішувалось через

розуміння *regnum* як *patria*: вітчизна акумулювала в собі усі ті громадянські і моральні цінності, в ім'я яких громадянин жив та помирав. З утворенням Римської імперії вітчизнами були вже не окремі поліси, а одне центральне місто – Рим, який відіграв роль спільної вітчизни для всіх громадян. Після падіння імперії акцент знову змістився на локальні містечка, а патріотизм побутовав переважно або у вигляді «васальської честі», або у вигляді сентиментально-романтичного почуття до невеличкого локусу свого народження. Все ж була одна конотація, яка зберігала відпочатковий характер емоційного наповнення поняття «батьківщина» – християнин мислив себе громадянином Царства Небесного, трансцендентного Єрусалиму, а кінцевою метою його життя було якраз повернення до цієї духовної батьківщини. В ім'я цієї спільної небесної батьківщини жертвували своїм життям святі мученики, які до XIII ст. лишались головним прикладом реалізації громадянського обов'язку в його максимумі. Християнський Рим суміщав у собі земне й небесне, батьківщину в класичному її розумінні та образ батьківщини духовної, що узаконювало пасажі в римському праві, сформульовані ще у дохристиянські часи, про вічне життя в славі мучеників за вітчизну. Як відомо, спадок римського права ліг в основу європейської цивілізації, саме тому римська імперська ідеологія з ідеєю «батьківщини» чудово лягала в основу нових національних монархій – не таких глобальних, як вічний Рим, і не таких вузьколокалізованих, як рідний хутір. Після XIII ст. поняття «спільна батьківщина» (*communis patria*) могло мати залежно від контексту кілька конотацій: по-перше, це Рим апостолів як втілення вселенської церкви; по-друге, Римська імперія теж асоціювалась із церквою, проте не такою трансцендентною, з можливістю втілення на місці за потреби; по-третє – це «Рим місцевий», в сенсі, що твоя батьківщина, чи то Італія, чи то Франція, чи то Німеччина, є не менш важливою для тебе, ніж колись був важливий Рим для своїх громадян. Таким чином, ідея римського суверенітету була втілена в політичному дискурсі національних монархій, що тягнула за собою усі привілеї буття «батьківщиною» – вірність громадян та їхню безумовну любов навіть у не найкращі часи. Ідея вірності своїй національній державі переважно витіснила прагнення до універсальної наддержави – імперії, але лише на Заході.

Такий розлогий огляд становлення понять і концептів *Roma aeterna*, *prīmus prīnceps* та *communis patria* був здійснений авторкою з огляду на необхідність дійсного глибокого аналізу трансформації цих понять в контексті доктрини «русский мир», яка, органічно сприйнявши форму цих ідей, багато в чому підмінила їхній зміст глибинними архетипами та міфологічними конструктами російської

свідомості. Без виявлення тонкощів у побутуванні цих понять неможливою видається деконструкція ідеї російського «царя-самодержця» з його месіанськими прагненнями.

Сутнісну відмінність російської державницької доктрини від західної, особливо у розумінні монархічної влади, дослідники (С. Вайт, А. Браун, З. Бжезинські, Т. Ремінгтон) відзначають вже давно. Так, американський вчений З. Бжезинський влучно формулює цю відмінність в загальних рисах наступним чином: «Центральною і суттєвою рисою російської політики був її переважно автократичний характер. На відміну від західноєвропейських сусідів, Росія не пройшла через тривалу феодалну фазу. Після звільнення від татарського ярма одразу відбулось становлення все більш самовпевненого та домінуючого самодержавства. Власність та люди належали державі, персоніфікованій в особі Самодержця (функції якого відповідали цій відвертій та гордій назві). Стверджувався обов'язок майже цілковитого підпорядкування будь-якої людини персоніфікованому символу держави. Контроль над суспільством, включаючи контроль держави над церквою, зокрема, за допомогою механізму перепису населення, створеного за сторіччя до аналогічних методів управління в Європі, нагадував східні деспотії та, по суті, прямо виходив з цього історичного досвіду. Результатом було встановлення верховенства держави над суспільством, політики над громадськими справами, функціонера над громадянином (або підданим) у мірі, незрівнянній з тим, що було в Європі; а відмінності у мірі дійсно переходять у видові відмінності» [4, с. 69–70]. Як точно відзначає західний автор, для Росії була (а на думку авторки, і досі є) характерною концепція самодержця, де велику роль грала сама особистість царя та його харизматичність, а не налагоджена державна система з дієвими бюрократичними механізмами. Далеко не всі владні особи російської монархії були носіями абсолютистської волі, але такі періоди правління вважаються «смутними», а самі правителі – такими, які не відповідають своєму статусу власною персоною, тобто є лише наступниками, тимчасовими носіями, за якими має прийти справжній самодержавець. Якщо до візантійських імператорів з «німбами» застосовувався концепт *gemina persona*¹ – подвійної персони правителя, і це пізніше перейняли західноєвропейські країни, то стосовно російських царів цей концепт не приймався. Не могло бути «священного» самодержця і звичайної людини в одній особі, це мало бути цілковите втілення божественної влади, макси-

¹ *Gemina persona* – середньовічний концепт подвійної персони правителя, король виступає як персона, що має дві природи, одна з яких – смертна, інша ж знаходиться поза часом і безгрішна в силу своєї божественної природи.

мально концентрована особиста воля, яка могла б стати основою всезагального закону для спільноти. У самодержці поєднувались міфічний герой, месіанська постать та *primus princeps*², трансцендентність якого розумілась абсолютно інакше, ніж у канонічному варіанті.

Справа в тому, що в російській доктрині *primus princeps* – це не вічно існуюча форма буття, яка має своє тимчасове втілення, настільки святе, наскільки воно саме втілення; навпаки, *primus princeps* – це конкретна персона, яка має увійти у вічність, і саме це перебування між буттям і небуттям її освячує владу самодержця. Здавалось б, тут ніщо не суперечить православним переконанням – хто ж з вірян не хоче долучитись до вічності? Але проблема якраз в тому, що це формат суто особистісних стосунків окремої людини і Бога. В концепті, який трансформувало Московське князівство, відпочатково це розрізнялось: в імператора як людини можуть бути особисті стосунки з Богом і він навіть може стати святим особисто (як Костянтин), але водночас імператор є носієм божественної влади, яка вже свята і для якої він є лише матеріальним втіленням. В «российской идее» ці дві персони самодержця зливаються: якщо він не є харизматичною особистістю – його влада мало чого варта, натомість сильна особистість сприймається як герой, котрий веде народ і себе у вічність та святість вже тут і зараз – через земне панування і розширення географічних меж країни. Таким чином, у певному сенсі відбувалось відродження міфічного, сакрального статусу верховної влади, це був крок назад, умовно кажучи, у дохристиянські часи. Б.А. Успенський вважає, що в цей час історія поступається відродженій древній космології [2, с. 103]. Самодержець навіть у залученні авторитетного досвіду покладався на дохристиянську міфологію – римську імператорську владу, яка уособлювала полководця і воїтеля, та єрусалимського царя, котрий виступав як представник священства. На Заході такі зазіхання серед царів були неодноразово, але канонічним переважно вважалося все ж таки розділення світської і церковної влади, автономність церкви та її очільників. У Московському ж князівстві такий образ був ідеалом, до якого прагнули й якому намагались відповідати. Уособлення таких різновекторних сфер в одній персоні передбачало владу, що б створила принципово інший тип державності, який би втілював простір міфічної реальності як «надреальності». Такий концепт передбачає повсякчасну боротьбу – не на життя, а на смерть, після якої станеться відродження в славі.

У контексті такої концепції стають більш зрозу-

мілі звороти російських ідеологів XIX, XX та XXI ст. щодо того, що російська державність перебуває між буттям і небуттям, а духовність може перетворювати буття і час та при цьому досить сильно залежить від російської географії. Це все починає виглядати більш цілісно і логічно в межах доктрини «русский мир», якщо прояснити основні моменти цього концепту.

Як авторка вже зазначала у своїх попередніх публікаціях з цієї проблематики, самодержець репрезентує протистояння сакрального та профанного, поєднуючи у собі протилежності: хоча влада дарована самодержцю Богом, але водночас він ніби конкурує з Ним, «будучи символічно ставлеником Бога, монарх одночасно (знаково) виступає проти Божої волі. Будучи реальною людиною, він зазіхає на цю волю своїми діями» [1, с. 42]. Тобто російський самодержець прагне не пасивного ототожнення з Христом у смиренні як смертний носій божественної влади, а ототожнення дійсного і безпосереднього – саме в аспекті сили і повноти влади. Таке ототожнення можливе лише у вимірі міфічному, через досвід лінійного переходу зі світу сакрального до світу профанного, що не є властивим для християнського світогляду. «Це міфічна сакралізація, яка передбачає не просто уподібнення монарха Богу, а засвоєння монархом особливої харизми, особливих благодатних дарів, в силу котрих він починає сприйматись як надприродна істота» [3, с. 208]. Але таке можна здійснити лише в тому суспільстві, що орієнтоване не стільки на об'єктивну логіку розвитку, скільки на сліпе слідування традиціям та державницькому міфу. Якщо узагальнити цей міф «російської ідеї» отримаємо подібний образ. У Росії до влади приходять герой-месія, харизматичний лідер, котрий як самодержець отримує всю повноту світської і церковної влади (хоча гарантом влади є народ, проте влада самодержця є всезагальною необхідністю, сакральним актом, виступати проти якого народ не може, бо це буде розцінюватись як гріх непокори самому Богу). В процесі боротьби із зовнішнім ворогом, що має втілювати антихриста, цей самодержець об'єднає країну (як завжди, впродовж історії роз'єднану), розширить її кордони за рахунок земель союзників, доведе панівну роль Росії на міжнародній політичній арені. Після перемоги самодержець очолить все людство (символічно – авторитетом, в реальності ж це залежало від часу та сміливості авторів цього міфу, адже в російській літературі є різні інтерпретації щодо нього), започаткувавши тисячолітнє царство: росіяни нарешті житимуть краще за всіх у світі, а по закінченню тисячолітнього правління отримають вічне життя і привілейоване становище у Царстві небесному. Лише той самодержець сповна реалізує сутність свого титулу, який втілить цей міф у життя і натягне

² *Primus princeps* – та природа *gemina persona*, яка знаходиться поза часом і безгрішна в силу своєї божественної природи.

місток до світу сакрального для всього народу загалом; всі інші оцінюються як царі, котрі менше чи більше наблизились до цього ідеалу. З огляду на це стають зрозумілими апокаліптичність та схильність до есхатології в російській літературі, інакше розуміння месіанства, ніж у християнстві, культ особистості та неспроможність вибудувати державну систему, яка б функціонувала довше, аніж може правити людина.

Висновки. Авторка постулює, що сформовані у Римській імперії та Візантії засади державної доктрини лягли в основу монархії як західного світу, так і російського самодержавства. Але якщо в першому випадку витримувалась певна тяглість традиції та принаймні формальна відповідність християнській онтології, то в другому випадку ці засади зазнали значної трансформації відповідно до російського політичного міфу. Російський самодержець прагне не пасивного ототожнення з Христом у смиренні як смертний носій божественної влади, а ототожнення дійсного і безпосереднього – саме в аспекті сили і повноти влади. Таке ототожнення можливе лише у вимірі міфічному, через досвід лінійного переходу зі світу сакрального до світу профанного, що не є властивим для християнського світогляду. Це міфічна сакралізація, в контексті якої стають зрозумілими ключові аспекти маніпуляцій в межах цього політичного міфу, а саме: апокаліптичність та схильність до есхатології в російській літературі, інакше розуміння месіанства, ніж у християнстві, культ особистості та неспроможність вибудувати державну систему, яка б функціонувала довше, аніж може правити людина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савельева М.Ю. Монархия как форма самоопределения личности. Российский опыт становления феномена сакральное. Киев : Паррапан, 2007. 412 с.

2. Успенский Б.А. Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим». *Избранные труды: В 3 т.* Т. 1. Москва, 1996.

3. Успенский Б.А. Царь и Бог (семантические аспекты сакрализации монарха России). *Избранные труды: В 3 т.* Т. 1. Москва, 1996.

4. Brzezinski Z. Soviet Politics: From the Future to the Past / P. Cocks, R.V. Daniels and N. Whittier Heer (eds.). *The Dynamics of Soviet Politics*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1976.

5. Hammer W. The Concept of the New or Second Rome in the Middle Ages. *Speculum*. 1944. Vol. 19. S. 50–62.

6. Kantorowicz E.H. The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology. Princeton University Press, 1957. 568 p.

REFERENCES:

1. Savel'eva, M.Y. (2007) Monarhiya kak forma samoopredeleniya lichnosti. Rossijskij opyt stanovleniya fenomena sakral'noe. [Monarchy as a form of personal self-determination. Russian experience of the formation of the phenomenon of the sacred]. Kyiv : Parapan, 412 p. (in Russian)

2. Uspenskij B.A. (1996) Vospriyatie istorii v Drevnej Rusi i doktrina "Moskva – tretij Rim" [Perception of history in ancient Rus' and the doctrine of "Moscow – the Third Rome"]. *Izbrannye trudy*. 3 t. T. 1. Moskva. (in Russian)

3. Uspenskij B.A. (1996) Car' i Bog (semanticheskie aspekty sakralizacii monarha Rossii)]. *Izbrannye trudy*. 3 t. T. 1. Moskva. (in Russian)

4. Brzezinski Z. (1976) Soviet Politics: From the Future to the Past / P. Cocks, R.V. Daniels and N. Whittier Heer (eds.). *The Dynamics of Soviet Politics*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.

5. Hammer W. The Concept of the New or Second Rome in the Middle Ages. *Speculum*. 1944. Vol. 19. P. 50–62.

6. Kantorowicz E.H. The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology. Princeton University Press, 1957. 568 p.

Roma aeterna: the religious basis of the “autocrat” in Russian and Western European state doctrines

Zborovska Kseniia Borysivna

orcid.org/0000-0003-0949-3801

Scopus-Author ID: 57194635944

Candidate of Sciences in Philosophy,
Executive Secretary of the “Philosophical
Thought” Journal

H.S. Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences
of Ukraine

Triokhsviatytska str., 4,
Kyiv, Ukraine

The article traces the formation of the state myth of the “Third Rome” of the Moscow principality based on the European concept of Roma aeterna, as well as the transformation of the unanimous concept of primus princeps in the context of Russian discourse into a political myth of the divine origin of the “autocratic king”. Explaining how these concepts differed in Western and Eastern (Russian) interpretations makes it possible to identify the differences between Western and Eastern monarchies’ ontological foundations and help us understand more deeply why opposition to the West is the essential basis of the “Russian idea”. The author set a goal analyze the Roman and Byzantine origins of the Western and Russian monarchies and show the differences between these two interpretations; to show the transformation of the concepts of Roma aeterna and primus princeps in the context of the “Russian idea”, their inclusion in the political myth of the “Russian world” and the consequences of such assimilation in the Russian political discourse. The methodological basis of the study is comparative, phenomenological, hermeneutic, system-functional methods, based on methodological developments in research of nation-building processes, post-totalitarian and transitional societies, post-colonial studies, an interdisciplinary approach involving the work of psychology, sociology. The author postulates that the principles of state doctrine formed in the Roman Empire and Byzantium formed the basis of the monarchy of both the Western world and the Russian autocracy. However, if in the first case, specific longevity of tradition and at least formal conformity to the Christian ontology was maintained, in the second case, these principles underwent a significant transformation by the Russian political myth. The Russian autocrat seeks not a passive identification with Christ in humility as a mortal bearer of divine power but an identification of the real and the immediate – precisely in the aspect of the power and fullness of power. This is a mythical sacralization, in the context of which the critical aspects of manipulation within this political myth become apparent, namely: apocalyptic and eschatological tendencies in Russian literature, a different understanding of messianism than in Christianity, a cult of personality, and an inability to build a state system that would function longer than a man can rule.

Key words: Roma aeterna, “Third Rome”, Ossetian autocracy, “Russian world”, Christian ontology, political myth.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Veliyeva Nargiz Latif

Evolution of human security in international relations

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.13>

Veliyeva Nargiz Latif
Doctoral Student
Baku State University
Academician Zakhid Khalilov str., 23,
Baku, Azerbaijan

The purpose of the study is to identify the concept of security in different periods of international relations and change the evolution of the concept of military security to the level of human security.

The article emphasizes the concept of security in the policy of states since the formation of international relations, especially in relation to human security. It is noted that in ancient times people did not pay attention not only to human security, but also to the security of the territorial integrity of the state. This methodologically became possible with the emergence of some elements of international law and human rights in the 20th century by the states undertaken in these areas.

The methodology of the research involves using the qualitative methods including content analysis, discourse analysis, analysis of existing rules, documents, recommendations, research papers, chronology. Moreover, a strong empirical background and descriptive method of study are used in this research.

The scientific novelty of the article is that this research is the first broader research on identifying evolution of the security of individuals in international relations system.

Results. It is shown from the article that in ancient times it was important for states to maintain power and occupy many territories not considering important of human-state relations. At that time it was impossible to ensure human security in practice despite of having some theoretical views on human life, inviolability and rights. In the middle ages after the emergence of the principles of international law such as sovereignty and territorial integrity the national security of states emerged in international relations theory. The two world wars forced the world powers to reconsider the concept of security. The concept of security expanding towards the end of the Cold War ended with human security in the early 1990s. However, states still do not pay much attention to human security in their policies. If most countries in the world adopt this concept, political, social, environmental and economic threats will be reduced.

Key words: state, human, security, national security, rights, international relations.

Introduction. The article emphasizes the concept of security in the policy of states since the formation of international relations especially in relation to human security. In ancient times people did not pay attention not only to human security but also to the security of the territorial integrity of the state. As some elements of international law and human rights emerged states began to think about human security in the last century.

The main goal of the article is to analyze the evolution of human-state relations from the perspective of security in the history of international relations.

Review of publications. Looking through the scientific research on human security and the UN publications of the last decade I got acquainted with numerous documents and sources. McIntosh, Malcolm, and Alan Hunter (Eds.). *New Perspectives on Human Security* was published in 2010. Centre for Research on Peace and Development published *human Security: A critical review of the literature*. Japan authors Fukuda-Parr, Sakiko and Carol Messineo brought new contra opinions about human security in international relations. Acharya, Amitav, Subrat K. Singhdeo and M. Rajaretnam analyzed human security as a theory and in practice in the case

of Northeast India and Orissa. European thinkers such as Koehler, Gabriel researched human security and the next generation of comprehensive human development goals in 2012. Jacobs, Garry published "Integrated Approach to Peace and Human Security in the 21st Century" and analyzed new dimensions of human security. Hernandez, Carolina G., Eun Mee Kim, Yoichi Mine, Ren Xiao researched human security and cross-border cooperation in East Asia in 2019. Covid-19 pandemics as a last threat to human security was searched by Centro Studi Internazionali with title of the impact of Covid-19 on human security. Gary King and Christopher J. L. Murray, Sarka Waisova as an independent researchers touched upon the problems and threats to human security in the beginning of XXI century and noted human security as a new paradigm in international relations. Sadako Ogata expressed his opinions on the theoretical and practical aspects of human security, prevention, protection, humanitarian agenda of UN and later evolutionary development in human security sphere. Gerd Oberleitner expressed the problems of international law issues of human security and analyzed the UN Charter, OSCE documents on human security problems of the world. Mary Kaldor, Mary Martin, and Sabine Selchow researched human

security on the topic of a new strategic narrative for Europe.

The main matters

During the emergence of the ancient states in the world there were no any system of ensuring the security of the peoples, citizens and protecting their rights and freedoms. In ancient and medieval times the main duty of the heads of the states ruling the territory was to occupy new lands and prolong wars at the expense of the human lives despite of having intellectual opinions of philosophers such as Aristotel, Plato and etc. Aristotel told: "Just as, when perfected, a human is the best of animals so also when separated from law and justice, he is the worst of all". On Aristotle's view then human beings must be subject to the authority of the city-state in order to attain the good life. The following principle concerns how authority should be exercised within a community. In order to preserve both the dignity of the people and the security of the individual that part of legislature which respresents the people must bring its charges before that part of the legislature which represents the nobles, a body with neither interests nor passions. This type of government was in most ancient republics which were defective in that the people was at the same time both judge and prosecutor [1, p.95].

With the advent of great geographical discoveries territorial claims among states started to intensify in the Middle Ages. The introduction of the concept of nation-state in the Middle Ages in France, the existence of a nation in definite area, the rise of modern system of states, the concept of territorial integrity, sovereignty that were called Westphalian system emerged in international relations in that period. This global system based on the principle of international law that each state has sovereignty over its territory and domestic affairs, to the exclusion of all external powers, on the principle of non-interference in another country's domestic affairs and that each state (no matter how large or small) is equal in international law. These advantages that given to the states acording to Westphalian system gave an opportunity to the states to protect their nations, peoples and ensure their security within the territory.

Because of trying to acquire more territory in ancient times, to increase their territory from the middle ages states didn't pursue any policy in favor of ensuring security. The states' main purpose was to ensure the military security from the revolutionary period of XVIII century. Thereby the security of individuals was charasteristic from the mid-seventeenth century to the French Revolution. In Book XII, Montesquieu an enlightner of that period takes up the liberty of the citizen in relation to his person, property and honor. There he equates the liberty with security. According to the political thoery of Montesquieu

that the main purpose of government is to maintain law and order, political liberty and the property of the individual 14 [2].

The revolutions and uprisings that took place in Europe and America after the emergence of feudal relations gave a way to capitalist relations to call people for their own security. However the resources struggle for the economic development of states in the world at the end of the XIX century increased tensions among European states and it resulted in World War I. At the end of the war U.S. President Woodrow Wilson put forward his thesis known as the "14 Points." He tried to serve humanity through leadership in ethical purposes and bringing peace and security to the world. Pacifists, liberal internationalists and atlanticists influenced W.Vilson to pursue the policy of neutrality preserving the security of the state and individuals and at the same time propaganda of basic rights of the humans [3].

The League of Nations was the first institution to ensure peace and security in the world. At the same time the United States was the first to promote liberal values to protect human rights and freedoms considered the value of man, the protection of his freedoms and rights as the main task of the state. Of course the protection of human rights and freedoms means ensuring the safety of humans. Any threat to their rights and freedoms is a violation of human security.

However political and economic tensions among the states continued after the creation of the League of Nations leading to World War II. Shortly after the Second World War during the Cold War period the concept of national security dominated in the field of security analysis. By the end of the Cold War the international environment and basic conditions of international relations had changed. The new international environment initiated debate about the basic characteristics of the international system, about relations among various actors, about the prospect of stability, the evolution of international relations and last but not least about security [4, p.58].

As mentioned till the beginning of the XX century the notion of security belonged both the states and humans. It was the notion of national security that the primary principle was to ensure territorial integrity and sovereignty as a result of adopting a National Security Act by USA in 1947.

The maintenance of international peace and security, as laid down in Article 1 of the charter, pre supposes the territorial integrity and political independence of states. With the introduction of collective security in 1945, security was inter nationalized, allowing states under Chapter VII of the UN Charter to act collectively and, if necessary, with the use of force to uphold or restore international peace and security. National or state security and its offspring, collective security, have continued to dominate the inter national

legal order. The concept has then been broadened by including nonmilitary threats and by reluctantly including internal violence in collective security and peacekeeping activities. Following these developments, global security and the concern for the survival of mankind entered the agenda. Human security seems to be a next logical step in the development of ever expanding understanding of security [5]. In 1948 the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms better known as the European Convention on Human Rights was adopted by the Council of Europe. Certain of the rights provided for in the Convention contain an express clause permitting a state to limit the right in question on the basis of national security. This clause can be found in the fair trial (Article 6), to privacy, family life and inviolability of correspondence (Article 8), to freedom of expression (Article 10). There are also national security limitations on the rights to liberty of movement and freedom to choose a residence within a state [7].

The underlying issues of human security focus on the individual, the waning of state sovereignty and the rise of new actors, the shift in our understanding of security, the need and risks of “saving strangers” through humanitarian intervention, the reform of the Security Council, the conduct of complex peace missions and the adequate reaction to new threats a challenge to international law [7].

A new approach to the security concept emerging as economic security besides military started in 1970s because of having economic problems in the world. The Helsinki Agreement was signed in 1975. It was that agreement that first brought peace and human rights together. The Helsinki agreement comprised of three baskets. The first was the security or peace basket; it was an agreement about the territorial status quo in Europe and about the non use of force on the European continent. The second basket was about economic and scientific cooperation. And the third basket was about respect for human rights [8].

However a broaden concept of security appeared in the beginning of 1980s by Copenhagen School. Except of military security political, environmental, economic, social security notions started to analyze by states. Thus during the Cold War the spectrum of security expanded including concepts such as economic, social, cultural and environmental. Throughout all these historical and political processes the concept of human security was not mentioned.

Strategic security of the nation-state was conceptualised by the Americans during the Cold War as “national security”. Consequently, “hard power” became the main arbiter of foreign policy formulation in the United States of America (US) and the rest of the world. Ever since the tag of “national security” became attractive and tactically useful for funding, the word “security” has been appended to all sorts

of social concerns that have been incorporated into the concept of national security including economic, environmental, food and health security, etc. Of late water and cyber security have been added to the growing pantheon as well. The post-Cold War era saw a conceptual transition from national security to human security. “A secure Europe in a better world”, “putting people first”, “comprehensive security” and “vasudhaiva kutumbakam” (the whole world as one family) have become different phases of expansion and inclusion. Witnessing the bitter consequences of the war the states initiated to build international and regional institutions to ensure international peace and security. The Cold War deterred the two great powers from a major confrontation and ended in the destruction of socialism.

In the 1980s, nations such as Sri Lanka, Cuba, China, Costa Rica and the Kerala State in India-with long life expectancies at birth and low levels of income per capita⁷-heightened the recognition that income does not always predict other components of well-being. UNICEF's efforts to study the impact of structural adjustment on the health, nutrition, and education of children were particularly influential in this regard. Although the idea of human security was preceded by similar concepts in reports of global commissions the Palme Commission, the Brandt Commission, the Brundtland Commission and the Commission on Global Governance human security as a distinctive new concept was created and shaped by Mahbub ul-Haq. Capturing these concerns, Mahbub ul-Haq launched the United Nations' Human Development Report in 1990. The UNDP's work was the result of innovative scholarship by an Asian scholar Mahbub ul Haq. It listed seven separate components of human security: economic security (assured basic income), food security (physical and economic access to food), health security (relative freedom from disease and infection), environmental security (access to sanitary water supply, clean air and a non-degraded land system), personal security (security from physical violence and threats), community security (security of cultural identity) and political security (protection of basic human rights and freedoms). Overall, human security as a notion became popular in the early 1990s through the United Nations Development Program. The term originated in the post-Cold War period as a means of linking various humanitarian, economic and social issues in order to reduce human suffering and ensure security. The UNDP issued its Human Development Report focused explicitly on the topic of human security. They argued that “human security is not a concern with weapons-it is a concern with human life and dignity.” Human security had four essential characteristics: it is universal, its components are interdependent, it is best ensured through prevention, and it is people-centered. The report also proposed that threats to human security could be

grouped in seven categories: economic, food, health, environment, personal, community, and political. A detailed review of human security can be found for the first time in the 1994 UN Development Program [10]. In its report the United Nations Development Program (UNDP) argued that development must be focused on people (even though grouped by country) rather than the security of their national boundaries and on advancing health, education and political freedom in addition to economic well-being. Development was defined broadly as expanding people's choices in almost any relevant way. To enhance dialogue on human development and garner increased political attention, the UNDP now publishes annually the "Human Development Index" which is a somewhat narrower but still broad composite measure of income per capita, life expectancy at birth and educational attainment [9, p. 586].

The Commission on Human Security set up in 2001 and cochaired by Amartya Sen and Sadako Ogata, has concluded its work and published its final report. The UN Trust Fund for Human Security was established in 1999. In 2003, UN Secretary-General Kofi Annan set up the Advisory Board on Human Security and a Human Security Branch has been established in the UN Office on Drugs and Crime in Vienna [11].

Former UN Secretary-General Kofi Annan describes human security in the introduction to the Book of Human Security and New Diplomacy: "During the Cold War, security tended to be defined almost entirely in terms of military power and the balance of power". Today we know that "security" means more than the absence of conflict. We also have a broader understanding of the civilian sources of conflict. We are aware that lasting peace requires a broader vision that encompasses areas such as education and health, democracy and human rights, protection from environmental degradation and the proliferation of weapons of mass destruction. We know that in times of famine we cannot be safe we cannot build peace without reducing poverty we cannot build freedom on the basis of injustice. "These basic principles of what we now understand as 'human security', a human-oriented concept are interdependent and complementary" [12].

Norway, Canada, Japan and other countries with democratic societies and stronger social policies adopting that the source of power is the people considered it important to ensure human security in the security system of the state and accepted human security programs. For example, Canada defines human security as "safety for people from both violent and non-violent threats," a more conservative and narrower focus than the UNDP version. According to Canada's Department of Foreign Affairs and International Trade, human security does not replace national security. Rather, state

security and human security are mutually supportive. According to this limited definition, human security is freedom from fear and human development is freedom from want. They are mutually reinforcing but distinct concepts. Austria, Canada, Chile, Ireland, Jordan, the Netherlands, Slovenia, Switzerland, Thailand, and Norway have also promoted a more limited human security agenda. These countries focus on antipersonnel landmines, small arms, children in armed conflict, and international humanitarian and human rights law [13].

Japanese officials have also articulated a foreign policy with human security playing a central role, but their definition of human security is more inclusive than Canada's. It also differs in some ways from the UNDP definition. According to Japanese foreign policy, "human security comprehensively covers all the menaces that threaten human survival, daily life and dignity-for example, environmental degradation, violations of human rights, transnational organized crime, illicit drugs, refugees, poverty, anti-personnel landmines and other infectious diseases such as AIDS and strengthens efforts to confront these threats [14].

The emphasis on national and human security was a clash of realist and liberal theories. Proponents of the theory of realism did not hesitate to endanger people's lives to ensure national security considering the provision of national security as the main principle. They considered the protection of national security to be the key to international security. Ensuring national security also meant ensuring human security. However when considering national security from the classical military point of view, human security is sometimes called into question in ensuring the territorial integrity of the state against foreign interference. The state itself as the main institution that ensures security sometimes threatens human security with its actions. The state which is the main principle of human security is both the guarantor of human needs and desires and the state that deprives people of their provision. European institutions stated that the rights of the individual were as important as the sovereignty and territorial integrity of the state. On the one hand, the states that called for the preservation of international peace and security and the non-violation of human rights were themselves resolving interstate conflicts by force.

Currently, the coronavirus epidemic is the biggest threat to human health. All countries of the world are facing a number of economic and social crises while addressing this threat to human security. This reaffirms that national security cannot be ensured without ensuring human security. If most countries in the world like the countries mentioned above adopt the concept of human security international security would be better ensured in accordance with the norms and principles of international law.

Conclusion. The article examines the evolution of human security throughout the history of international relations. Human-state relations have been resolved on an authoritarian basis among states since ancient times. Over time as the ideas of the enlightenment grew stronger in the Middle Ages human security, rights and freedoms of humans and the state's national security started to base on the human aspect. The formation of human security as a concept emerged after the Cold War because of broadening of security umbrella which several countries arrive to a conclusion successfully implement in foreign and domestic policy. The fact that the coronavirus pandemic an important threat to human security is now spreading to the politics of all countries of the world.

REFERENCES:

1. Charles de Secondat Montesquieu, baron de, Montesquieu (1977), Charles de Secondat baron de Montesquieu, Melvyn Richter CUP Archive, 29 apr. – 355 p.
2. Constituional Rights Foundation Bill of Rights in Action <https://www.crf-usa.org/bill-of-rights-in-action/bria-20-2-c-hobbes-locke-montesquieu-and-rousseau-on-government.html> (last view 20.08.2021)
3. Ross A. 2009. Kennedy Kent State University Press, – p. 291
4. Human Security (2003) – the Contemporary Paradigm? Author(s): ŠÁRKA WAISOVÁ Source: Perspectives, No. 20, Summer, pp. 58–72
5. Human Security (2005): A Challenge to International Law? Author(s): Gerd Oberleitner Source:

Global Governance, Apr.-June, Vol. 11, No. 2 (Apr.–June 2005), pp. 185–203

6. National Security and the European Convention on Human Rights Iain Cameron Martinus Nijhoff Publishers (2000), 16 авр. – Всего страниц: 479 p.

7. Human Security (2005): A Challenge to International Law? Author(s): Gerd Oberleitner Source: Global Governance, Apr.–June, Vol. 11, No. 2, pp. 185–203

8. HUMAN SECURITY Author(s) (2011): MARY KALDOR Source: Society and Economy, Vol. 33, No. 3, December, pp. 441–448

9. Rethinking Human Security Author(s) (Winter, 2001–2002): Gary King and Christopher J. L. Murray Source: Political Science Quarterly, Vol. 116, No. 4, pp. 585–610 Published by: The Academy of Political Science

10. Human security in theory and practice (14 June. 2021) – An Overview of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security, Human Security Unit, United Nations. P. 45

11. Jacobs, Garry (2021). "Integrated Approach to Peace & Human Security in the 21st Century." <https://www.proquest.com/openview/3b4425775da51a49038867e9763764ac/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1026370> (last view 20.08.2021)

12. United Nations Secretary-General Kofi Annan (27 apr. 2021). Millenium Report, Chapter3, p. 43–44

13. Roundtable on Canada-Norway Relations (2021): the Lysøen declaration <https://www.worldcat.org/title/roundtable-on-canada-norway-relations-the-lysen-declaration/oclc/82709649> (last view 20.08.2021)

14. Ministry of Foreign Affairs of Japan, Diplomatic Bluebook (1999): Japan's Diplomacy with Leadership Toward a New Century (Tokyo: Urban Connections Inc.

Еволюція безпеки людини в міжнародних відносинах

Велиева Наргіз Латиф

докторант

Бакинського державного університету
вул. Академіка Західа Халілова, 23,
Баку, Азербайджан

Метою дослідження є визначення терміна безпеки в різні періоди міжнародних відносин та зміна еволюції поняття військової безпеки аж до безпеки людини.

У статті підкреслюється концепція безпеки в політиці держав від моменту формування міжнародних відносин, особливо щодо безпеки людини. Відзначається, що в давнину люди не звертали уваги не лише на безпеку людини, а й на безпеку територіальної цілісності держави. Це методологічно стало можливим у міру появи деяких елементів міжнародного права і прав людини в ХХ ст., прийнятих державами зобов'язань за цими напрямками.

Методологія дослідження передбачає використання якісних методів, включаючи аналіз контенту, аналіз дискурсу, аналіз існуючих правил, документів, рекомендацій, наукових праць, хронології. Більше того, у цьому дослідженні використовуються сильний емпіричний досвід та описовий метод дослідження.

Наукова новизна статті полягає у тому, що ця стаття є першим більш широким дослідженням щодо виявлення еволюції безпеки індивідів у системі міжнародних відносин.

Зроблено висновок, що в давнину для держав було важливо зберегти владу й окупувати багато територій, не вважаючи це важливими відносинами між людиною та державою. Тоді було неможливо забезпечити безпеку людини на практиці, незважаючи на деякі теоретичні погляди на життя, недоторканність та права людини. У середні віки після появи таких принципів міжнародного права, як суверенітет та територіальна цілісність, національна безпека держав виникла в теорії міжнародних відносин. Дві світові війни змусили держави переглянути концепцію безпеки. Поняття безпеки, що розширюється наприкінці холодної війни, припинилося з безпекою людини на початку 1990-х років. Однак у своїй політиці держави все ще не приділяють особливої уваги безпеці людини. Якщо більшість країн світу приймуть цю концепцію, політичні, соціальні, екологічні та економічні загрози будуть зменшені.

Ключові слова: держава, людина, безпека, національна безпека, права, міжнародні відносини.

Торговельні наслідки ведення зовнішньої політики Росії в Україні та світі (2014–2020 рр.)

УДК 327.341

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.14>

Войтенко Юрій Миколайович
 orcid.org/0000-0003-3077-2207
 кандидат історичних наук, доцент,
 доцент кафедри політології
 Університету Григорія Сковороди
 в Переяславі
 вул. Сухомлинського, 30, Переяслав,
 Київська область, Україна

У статті здійснено порівняльну характеристику товарообігу, експорту та імпорту товарів у Росії в період 2014–2020 рр. проти 2013 р. Дослідження містить показники експорту російських товарів та імпорту товарів у Росію в зазначений період у динаміці, а також визначає відсоткове співвідношення втрат через непродаж товарів на світовому ринку. У статті підраховано валову кількість втрат, яких зазнала російська економіка після події 2014 р., внаслідок нереалізації своїх товарів як на українському, так і на світовому ринках. Також зазначені втрати іноземних держав через суттєве падіння реалізації їхнього експорту на російському ринку. В публікації міститься спроба провести кореляцію між політичним складником та економічним, зокрема, торговельним.

Метою статті є дослідження торговельних та фінансових наслідків для Росії після анексії нею Криму та окупації територій на сході України, починаючи з 2014 р. і завершуючи 2020 р.

У статті використано компаративний аналіз товарообігу, експорту та імпорту Росії в динаміці за останні сім років, а також порівняно з 2013 р., котрий брався за основу, адже це був останній рік до анексії Криму та окупації територій на сході України.

В результаті проведеного дослідження виявлено суттєві втрати в експорті російських товарів як на українському, так і на світовому ринках. Найбільшою втратою українського ринку для російських товарів став 2020 р., а найбільшою втратою на світовому ринку російського експорту був 2016 р. Така сама тенденція стосується і товарів імпорту. Найбільшою втратою російського ринку для іноземних товарів був 2016 р., для українських товарів – 2020 р. Проте торговельне сальдо щодо товарообігу з Україною, а також валове сальдо з торгівлі товарами з усім світом залишилися на користь Росії.

Ключові слова: експорт, імпорт, товарообіг, політика, ринок, санкції, товар.

Вступ. Події 2014 р. сколихнули не лише соціальний та політичний простір, а й економічний, зокрема, торговельний. Військовий конфлікт, котрий відбувся (та відбувається й досі) на сході України, а також окупація Криму Росією змінила не лише товарообіг між Україною та Росією, а й перерозподілила його між низкою країн світу, котрі стали заручниками геополітичних змагань активних міжнародних суб'єктів. Вочевидь, агресор мав враховувати такий стан справ та бути готовим до зміни ринку експорту своїх товарів після таких різких дій. Для втілення своїх амбіцій перед Росією повинен був стояти вибір між *політичною доцільністю* таких кроків (зокрема, окупація Криму з метою збереження за собою Чорноморського флоту з відповідними військово-морськими базами, аналог яких коштував би Росії досить дорого; збереження за собою сили як однієї з ключових країн у Чорноморському регіоні та в акваторії Чорного та Азовського морів; недопуск України до союзів НАТО та ЄС у зв'язку з окупованою територією з метою непоширення на південно-західному напрямку ймовірного розташування військових баз Північноатлантичного альянсу тощо) та *економічною доцільністю* (часткова втрата українського ринку зі стратегічним імпортним складником щодо продажу та обслуговування військової техніки й інших компонентів і частин; ймовірні санкції з боку Європи та США та часткова втрата ринку

в цих країнах тощо). Оскільки точних даних, котрі свідчили про те, чи здійснювалися такі прорахунки перед початком агресії щодо України, зокрема про ймовірні втрати в економічному секторі та падіння товарообігу (особливо експорту), немає, цікавим залишається результат таких втрат у сфері торгівлі як на українському, так і на світовому ринках. Саме ці потенційні втрати після анексії Криму та окупації територій на сході України, починаючи з 2014 р., та їхні розрахунки, порівняно з 2013 р., обумовили **мету** даної статті.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: 1) здійснити порівняльний аналіз товарообігу Росії з Україною та іншими країнами на світовому ринку у період з 2014 по 2020 рр., порівняно з 2013 р.; 2) виявити втрати/збільшення експорту та зменшення/збільшення російського імпорту за цей період; 3) простежити, впродовж якого часу найбільш ефективно діють санкції на запровадженій об'єкт.

Методи. Найбільш широко під час проведення дослідження кількісних та якісних змін у торгівлі між Росією, Україною та іншими країнами, порівняно з попередніми роками, починаючи з часу анексії Криму в лютому 2014 р. і до 2020 року (останні опубліковані дані), використовувався компаративний (порівняльний) метод у всій його багатогранності та з усіма особливостями. Бралися до уваги статистичні дані різних країн, що стосуються

зовнішньої торгівлі, співвідносились між собою, визначалася відмінність між даними з експорту/імпорту товарів різних країн та встановлювався ланцюжок по роках.

Результати. З початком агресивних дій Росії в Криму та на сході України у першій половині 2014 р. неможливо було спрогнозувати, як вони призведуть до зменшення товарообігу з Україною та рештою країн світу, особливо в питанні експорту своїх товарів за кордон. Адже було невідомо, які країни запровадять режим торговельних санкцій та які саме обмеження російські товари матимуть на їхніх ринках. Все залежало від реакції головних торговельних партнерів Росії на події в Україні після анексії Криму та окупації частини Донбасу. Так, ще у 2014 р. санкції були запроваджені з боку України, США, Канади, Японії, Норвегії, Швейцарії, Австралії, Нової Зеландії та інших країн (загалом 41 країна) [10].

Одним з найбільш болючих кроків для економіки Росії було введення обмежень щодо ввезення низки російських товарів у деякі країни, котрі запровадили санкційну політику через агресивні дії РФ щодо України. Оскільки український ринок був одним із важливих для Росії в доокупаційний період (до 2014 р.), то після окупації Криму цей ринок відреагував досить вагомо, що позначилось на товарообігу між країнами, зокрема на експорті та імпорті товарів між обома країнами.

Так, якщо брати дані Державної служби статистики України, товарообіг між Україною та Росією суттєво зменшився саме після подій 2014 р. порівняно з доокупаційним 2013 р. Згідно зі статистичними даними товарообіг між Україною та Росією складав: (див. рис. 1)

- у 2013 р. – 38,3 млрд дол. (експорт – 15 млрд дол., імпорт – 23,2 млрд дол.);
- у 2014 р. – 22,5 млрд дол. (експорт – 9,8 млрд дол., імпорт – 12,7 млрд дол.);
- у 2015 р. – 12,3 млрд дол. (експорт – 4,8 млрд дол., імпорт – 7,5 млрд дол.);
- у 2016 р. – 8,7 млрд дол. (експорт – 3,6 млрд дол., імпорт – 5,1 млрд дол.);
- у 2017 р. – 11,1 млрд дол. (експорт – 3,9 млрд дол., імпорт – 7,2 млрд дол.);
- у 2018 р. – 11,7 млрд дол. (експорт – 3,6 млрд дол., імпорт – 8 млрд дол.);
- у 2019 р. – 10,2 млрд дол. (експорт – 3,2 млрд дол., імпорт – 6,9 млрд дол.);
- у 2020 р. – 7,3 млрд дол. (експорт – 2,7 млрд дол., імпорт – 4,5 млрд дол.) [3].

Таким чином, можна побачити, що товарообіг між країнами з доокупаційного 2013 р. і по останній 2020 р. зменшився аж на 81%.

Беручи за основу саме 2013 р., варто зазначити те, що, по-перше, це був останній доокупаційний рік порівняно з наступними (окупаційними

роками – 2014–2020 рр.), по-друге, варто врахувати також і те, що 2013 р. був далеко не найуспішнішим у товарообігу між Україною та Росією в доокупаційний період. Так, наприклад, у 2012 р. товарообіг між країнами становив 45 млрд дол., з нього експорт України до РФ – 17,6 млрд дол., імпорт з РФ – 27,4 млрд дол.; у 2011 р. товарообіг між країнами складав 49 млрд дол., з нього наш експорт до РФ – 19,8 млрд дол., імпорт з РФ – 29,1 млрд дол.) [3].

Якщо поррахувати збитки, які від своїх агресивних дій понесла Росія з часу запровадження санкцій з боку України, то вона через зменшення експорту своїх товарів в Україну, порівняно з 2013 р., недоотримала:

- у 2014 р. – 10,5 млрд дол. (втрати 45% проти 2013 р.);
- у 2015 р. – 15,7 млрд дол. (втрати 68% проти 2013 р.);
- у 2016 р. – 18 млрд дол. (втрати 78% проти 2013 р.);
- у 2017 р. – 16 млрд дол. (втрати 69% проти 2013 р.);
- у 2018 р. – 15,1 млрд дол. (втрати 65% проти 2013 р.);
- у 2019 р. – 16,2 млрд дол. (втрати 70% проти 2013 р.);
- у 2020 р. – 18,7 млрд дол. (втрати 80% проти 2013 р.).

Отже, Росія через свої агресивні дії в Україні (окупація Криму і війна на сході України) недоотримала на українському ринку близько 110 млрд дол. порівняно з доокупаційним періодом (2013 р.). Навіть згідно з російськими джерелами втрата російського експорту в Україну в 2014–2020 рр. (порівняно з 2013 р.) складає близько 106 млрд дол. [11]. Не виключено, що Росія цей товар спробувала продати на інших (більш відкритих для неї) зовнішніх ринках та компенсувати ці недостачі або продати частину товарів на внутрішньому ринку, або взагалі частину своїх експортно орієнтованих товарів не продавати ніде.

При цьому варто зазначити, що частка російського експорту в Україну, наприклад, у 2020 р. становила лише 1,3% [1].

Серед російського експорту товарів в Україну у 2020 р. найбільшими за вартістю були: мінеральне паливо, нафта та продукти її перегонки, бітумні речовини, мінеральні воски на суму 2,3 млрд дол. [1], що складає 50,7% усього їхнього експорту в Україну.

Звісно, Україна також зазнала втрат від часткового закриття російського ринку. Так, держава недоотримала від непродажу своїх товарів у Росію:

- у 2014 р. – 5,3 млрд дол. (втрати 35% проти 2013 р.);

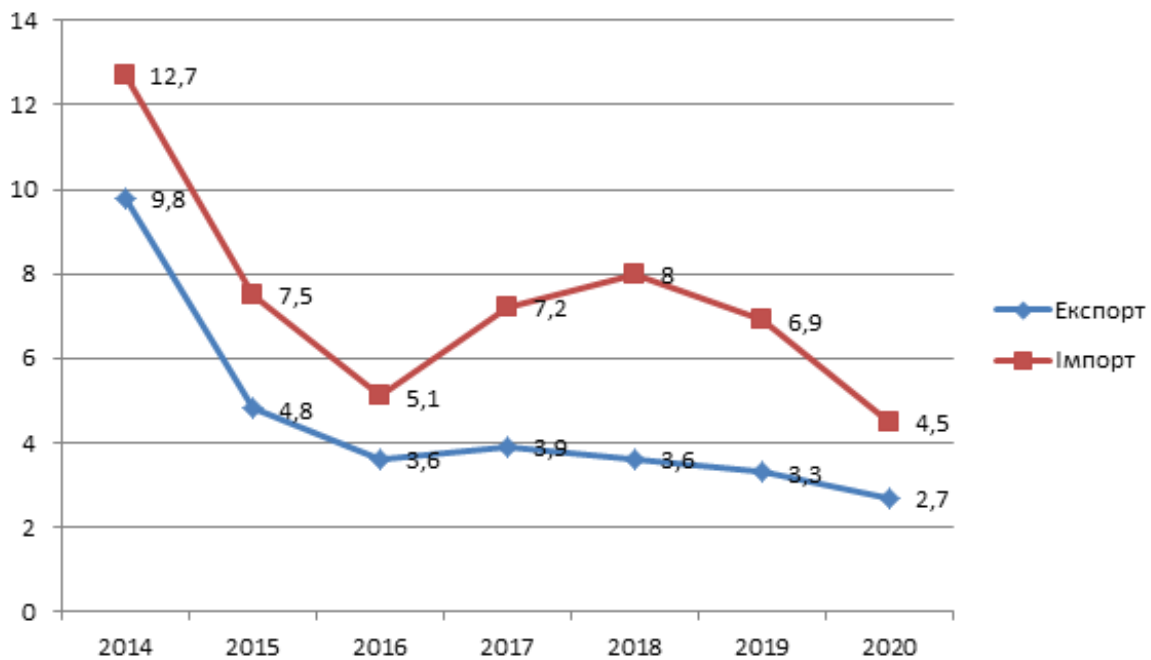

Рис. 1. Експорт та імпорт товарів між Україною і РФ (у млрд дол.)

– у 2015 р. – 10,2 млрд дол. (втрати 68% проти 2013 р.);
 – у 2016 р. – 11,4 млрд дол. (втрати 76% проти 2013 р.);
 – у 2017 р. – 11,1 млрд дол. (втрати 74% проти 2013 р.);
 – у 2018 р. – 11,4 млрд дол. (втрати 75% проти 2013 р.);
 – у 2019 р. – 11,8 млрд дол. (втрати 78% проти 2013 р.);
 – у 2020 р. – 12,3 млрд дол. (втрати 82% проти 2013 р.).

Отже, Україна через обмеження російського ринку для низки наших товарів недоотримала за 2014–2020 рр. 73,7 млрд дол. Втім, це також не означає, що держава не спробувала і не продала ці товари (повністю чи частково) на інших ринках, зокрема, на внутрішньому. Варто наголосити, що це не прямі втрати, а лише недоотримання доходу від непродажу своїх товарів (як державних, так і приватних) на російському ринку. При цьому варто зробити поправку на те, що саме Україна стала жертвою агресії з боку Росії, тому такі наслідки не могли бути прогнозованими для бізнесу та економіки країни загалом.

Варто зазначити і те, що за підсумками 2020 р. частка українських товарів у валовому річному імпорті Росії склала 1,1% [1], а у 2013 р. такий імпорт товарів з України складав 5% (займав 4 місце) [11].

Частка російського експорту в Україну в 2020 р. становила 1,3% [1], а у 2013 р. – 4,4% (6 місце) [11].

Це все дає підстави вважати, що такими поточними відсотками (1,3% їхнього експорту до

України та 1,1% імпорту з України на прикладі 2020 р.) агресор може знехтувати заради вирішення геополітичних цілей в Україні. Адже, на нашу думку, ці відсотки (1,3% та 1,1%) можуть «загубитися» у щорічних коливаннях російського експорту/імпорту, порівняно з їхнім річним товарообігом, і ними можна знехтувати як своєрідною статистичною «похибкою» під час річних підсумків товарообігу на світовому ринку. Єдине, що не повністю входить до цього «нівелювання», це стратегічна важливість низки українських товарів у російському імпорті. Так, у 2020 р. це: «Реактори ядерні, котли, обладнання і механічні засоби та їхні частини» (які Росія придбала в нас у 2020 р. на суму 551,934 млн дол., тобто 20,4% від усього імпорту товарів з України); «Продукти неорганічної хімії, сполуки неорганічних чи органічних дорогоцінних металів, рідкоземельних металів, радіоактивних елементів та ізотопів» (на суму 653,195 млн дол., тобто 24% від імпорту); чорні метали на суму 778,331 млн дол. (тобто 28,8% від імпорту) [1].

Отже, ці три групи товарів складають аж 73,3% (1,98 млрд дол.) від усього імпорту українських товарів до Росії.

Навіть попри суттєве зниження російського експорту в Україну та падіння вітчизняного експорту на російському ринку торговельне сальдо залишається для нас від'ємним. Так, за нашими підрахунками, торговельне сальдо України у торгівлі з Росією в 2014 р. складало для України мінус 2,9 млрд дол.; у 2015 р. – 2,7 млрд дол., у 2016 р. – 1,5 млрд дол., у 2017 р. – 3,3 млрд дол., у 2018 р. – 4,4 млрд дол., у 2019 р. – 3,8 млрд дол., у 2020 р. – 1,8 млрд дол.

Отже, падіння російського експорту до України й українського до РФ сприяло тому, що обидві сторони почали активніше шукати ринки збуту своїх товарів в інших країнах, притому, що товарообіг деяких товарів між країнами залишився, хоч і у значно меншому вигляді.

Окрему увагу слід приділити втраті міжнародних ринків Росією внаслідок економічних санкцій, котрі запроваджені з боку ЄС, США та інших країн проти агресора через її дії в Україні, починаючи з 2014 р.

Якщо взяти динаміку *товарообігу* Росії з країнами світу за цей період, то можна побачити такі зміни:

- у 2013 р. – 842 млрд дол. (візьмемо за основу 100%);
- у 2014 р. – 784 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 58 млрд дол., тобто на 7%);
- у 2015 р. – 526 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 316 млрд дол., тобто на 38%);
- у 2016 р. – 460 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 382 млрд дол., тобто на 45%);
- у 2017 р. – 585 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 257 млрд дол., тобто на 30%);
- у 2018 р. – 688 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 154 млрд дол., тобто на 18%);
- у 2019 р. – 669 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 173 млрд дол., тобто на 20%) [11];
- у 2020 р. – 568 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 274 млрд дол., або на 33%) [1].

Найбільше *товарообіг* у Росії впродовж 2014–2020 рр. (порівняно з 2013 р.) скоротився з такими основними країнами: Німеччиною, Нідерландами, Італією, Україною, Японією, Туреччиною та Польщею.

Особливо чутливим для російської економіки, а отже, і для політики було падіння експорту товарів за кордон. Якщо взяти за основу *експорт* товарів з Росії у досанкційний 2013 р. (527 млрд дол.), то динаміка втрати ринків збуту товарів виглядає так:

- у 2014 р. – 497,4 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 29,6 млрд дол., тобто – 5%);
- у 2015 р. – 343,5 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 183,5 млрд дол., тобто – 35%);
- у 2016 р. – 280,7 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 246,3 млрд дол., тобто – 47%);
- у 2017 р. – 357,8 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 169,2 млрд дол., тобто – 32%);
- у 2018 р. – 449,8 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 77,2 млрд дол., тобто – 15%);
- у 2019 р. – 424,5 млрд дол. [11] (порівняно з 2013 р. – мінус 102,5 млрд дол., тобто – 19%);
- у 2020 р. – 336,3 млрд дол. [1] (порівняно з 2013 р. – мінус 190,7 млрд дол., тобто – 36%).

Якщо підрахувати, скільки разом російський *експорт* втратив (ймовірноше, не був реалізований) на світовому ринку за період з 2014 по 2020 рр., то

це становить 999 млрд дол. Для порівняння, така сума дорівнює 78% від ВВП Росії кризового для неї 2016 р. (1,277 трлн дол., за даними Світового банку [2]. Адже Росія та її влада розраховує, перш за все, на продаж своїх товарів, особливо нафти і газу, за кордон. Варто зазначити, що саме товари групи «*Мінеральні продукти (нафта і нафтопродукти)*» у частці експорту Росії складають в середньому близько 54% (залежно від року це становить 48–58%) серед усіх товарів за кордон [11].

Враховуючи дані щодо втрати ринку своїх товарів на експорті впродовж 2014–2020 рр. (999 млрд дол.) на світовому ринку, зокрема втрату на українському ринку (110 млрд дол.), то частка останнього в такому нереалізованому експорті становить аж 11%. Очевидно, мова йде про суттєве ембарго і санкції, накладені ЄС та іншими країнами світу, за дії Росії в Україні, починаючи з 2014 р.

Варто зазначити, що для будь-якої країни, особливо для Росії, є дуже важливим, скільки вона заробляє на світовому ринку (тобто експорт), ніж скільки на ній заробляють (тобто імпорт). Тому увага до експортної динаміки товарів за кордон є свідченням не лише товарної бази в тій чи іншій країні, а й її участі у світовій торгівлі як рівноправного учасника та міжнародного актора. Суттєве падіння продажу своїх товарів за кордон є показником зменшення товарної бази країни чи санкційного тиску з боку країн-ринків збуту товарів. Саме останнє відображає ситуацію з падінням експорту російських товарів на світовому ринку.

Оскільки скорочення російського експорту відбулося через запровадження санкцій низкою країн світу, то можна простежити сумарну кількість коштів, котрі були втрачені через нереалізацію товарів серед головних країн-партнерів з торгівлі, зокрема через втрату експорту за період з 2014 по 2020 рр., порівняно з експортом у 2013 р.

Так, за нашими підрахунками, найбільше падіння російського *експорту* за ці роки відбулося до: Нідерландів та становить 205 млрд дол.; Італії – 142 млрд дол.; України – 110 млрд дол.; Німеччини – 70 млрд дол.; Польщі – 50 млрд дол., та інших держав.

Окрім суттєвого падіння експорту, внаслідок запроваджених санкцій відбулося значне падіння *імпорту*, зокрема і через запровадження контр-санкцій з боку самої Росії.

Якщо взяти за основу *імпорт* товарів у Росію у доконфліктний (досанкційний) 2013 р. (315 млрд дол.), то динаміка втрати російського ринку для іноземних товарів у наступні роки виглядає так:

- у 2014 р. – 287 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 28 млрд дол., тобто – 9%);
- у 2015 р. – 183 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 132 млрд дол., тобто – 42%);

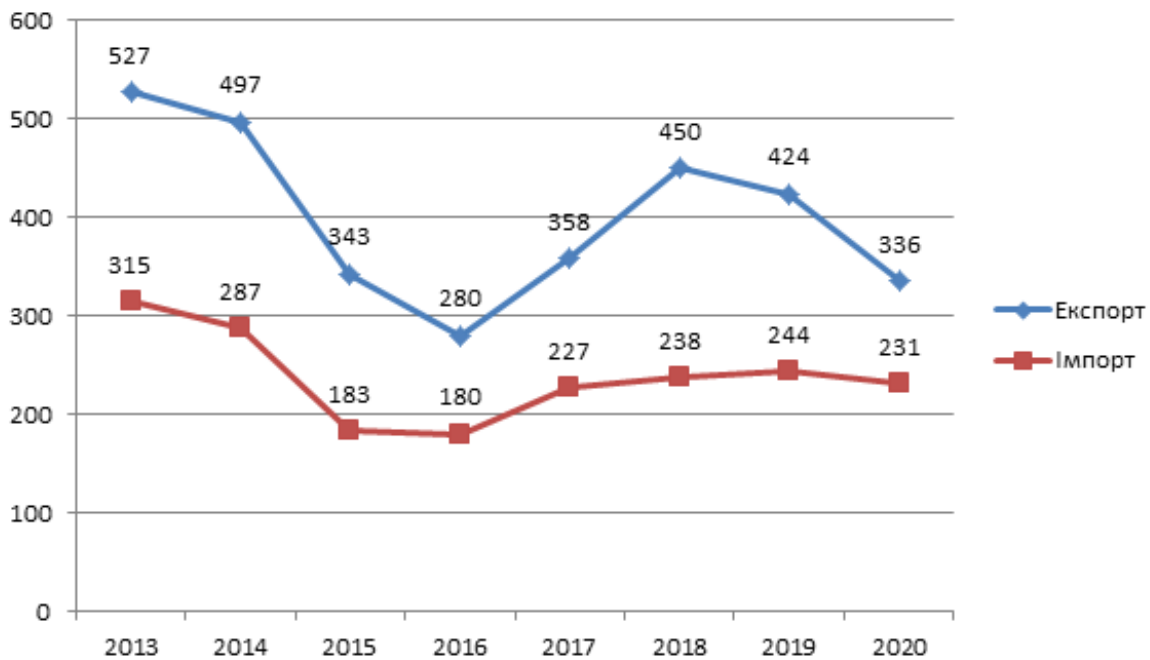

Рис. 2. Експорт та імпорт РФ упродовж 2013–2020 рр. (у млрд дол.)

- у 2016 р. – 180 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 135 млрд дол., тобто – 43%);
- у 2017 р. – 227 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 88 млрд дол., тобто – 28%);
- у 2018 р. – 238 млрд дол. (порівняно з 2013 р. – мінус 77 млрд дол., тобто – 24%);
- у 2019 р. – 244 млрд дол. [11] (порівняно з 2013 р. – мінус 71 млрд дол., тобто – 22%);
- у 2020 р. – 231 млрд дол. [1] (порівняно з 2013 р. – мінус 84 млрд дол., тобто – 27%).

Якщо підрахувати, скільки всього товарів імпорту не було реалізовано на російському ринку в період з 2014 по 2020 рр., то це становить 616 млрд дол. Тут можна простежити таку політику: якщо світ, особливо умовний Захід, обмежує свої ринки для російських товарів, то й Росія обмежує ввезення товарів на свій ринок. Таке взаємне «покарання» відчули на собі як продавці товарів, що їх реалізовували на звичних для себе ринках, так і покупці цих товарів, котрі не в змозі були їх придбати на власному ринку. Це, безумовно, позначилось на економіці як конкретного господарства, так і держав загалом.

За динамікою падіння експорту та імпорту товарів загального вжитку в Росії можна простежити ефективність наслідків санкцій, запроваджених з боку ЄС та інших країн. Так, санкції, котрі запроваджувались впродовж 2014–2015 рр., найбільше стали відчутними для економіки Росії у 2016 р. Саме цього року російський ринок втратив аж 47% свого експорту, а інші країни зменшили свій експорт до Росії на 43%. Це був піковий торговельний тиск санкцій з боку Заходу щодо Росії через події в Україні, починаючи з 2014 р. Оскільки ці санкції

відчутно позначились на економіці не лише Росії, а й низки країн, то вже у наступному, 2017, році почалося збільшення товарообігу між РФ та деякими країнами світу. Так, вже у 2017 р. експорт російських товарів за кордон, а також імпорт збільшилися на 15%. У 2018 р. експорт ще виріс на 17%, а імпорт – на 4%.

Висновки. Втрата експорту російських товарів на світовому ринку впродовж 2014–2020 рр., порівняно з 2013 р., становить 999 млрд дол.

Після подій 2014 р. Росія почала втрачати свій зарібок на експорті товарів за кордон. Найбільш відчутним для економіки став 2016 р., тоді експорт зменшився аж на 47% порівняно з 2013 р.

Найбільше експорт російських товарів зазнав збитків у 2014–2020 рр. в Нідерландах, Німеччині, Україні, Італії та Польщі.

Втрата російських товарів на українському ринку впродовж 2014–2020 рр., порівняно з 2013 р., становить 110 млрд дол.

Імпорт на російському ринку впродовж 2014–2020 рр. зменшився на 616 млрд дол.

Ефект від запроваджених санкцій досягається аж через 1–2 роки, а потім відбувається їх послаблення. Так, санкції, введені у 2014–2015 рр., найбільш негативно позначились на торгівлі, особливо на експорті російських товарів, аж у 2016 р., а потім поступово їхній тиск зменшується, і товарообіг децю зростає (хоча й досі не повернувся у докризовий період 2013 р.).

Торговельне сальдо з Україною, а також зі світом загалом для Росії й досі залишається з позитивним показником, незважаючи на запроваджені санкції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Внешняя торговля России. URL: <https://russian-trade.com>.
2. Всемирный банк. ВВП (в текущих долларах). URL: data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locale=ru&locations=RU&start=1988.
3. Державна служба статистики України. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. URL: www.ukrstat.gov.ua.
4. Дорогой Крым: рынок заплатил 179 млрд долларов за присоединение полуострова. URL: web.archive.org/web/20140409070525/http://top.rbc.ru/economics/09/04/2014/916616.shtml.
5. Китай де-факто підтримав санкції Заходу щодо Росії. *Тиждень* 8 лютого 2016 г. URL: <https://tyzhden.ua/News/157958>.
6. Новые санкции ЕС против РФ вступили в силу. РБК. 12 сентября 2014 г. URL: www.rbc.ua/rus/news/novye-sanktsii-es-protiv-rf-vstupili-v-silu-12092014124900.
7. Санкції проти Росії призвели до мільярдних втрат, нові поки не потрібні. 30 січня 2018 р. URL: www.unian.ua/politics/2372142-sanktsiji-proti-rosiji-vje-prizveli-do-milyardnih-vtrat-i-novi-poki-ne-potribni-derjdep.html.
8. Сім країн Європи долучились до продовження санкції ЄС проти Криму. 30 липня 2015 р. URL: www.unn.com.ua/uk/news/1486950-sim-krayin-yevropi-doluchilis-do-prodovzhennya-sanktsiy-yes-proti-krimu.
9. США ввели у дію нові антиросійські санкції. *Українська правда*. 8 листопада 2018 р. URL: www.pravda.com.ua/news/2018/11/8/7197670/.
10. Хара А. Санкционная удавка для Кремля // *Зеркало недели*. 12–19 декабря 2014 г. Выпуск 47. URL: zn.ua/international/sankcionnaya-udavka-dlya-kremlya_.html.
11. Экспорт и импорт России по товарам и странам. URL: ru-stat.com/date-Y2013-2019/RU/import/world.

REFERENCES:

1. Vneshniaia torhoviia Rossyy. <https://russian-trade.com>.
2. Vsemyrniy bank. VVP (v tekuchykh dolarakh). URL: data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locale=ru&locations=RU&start=1988.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli tovaramy. URL: www.ukrstat.gov.ua.
4. Dorohoi Krym: rynek zaplatyl 179 mlrd. dol. za prysoedynenye poluostrova. URL: web.archive.org/web/20140409070525/http://top.rbc.ru/economics/09/04/2014/916616.shtml.
5. Kytai de-fakto pidtrymav sanktsii Zakhodu shchodo Rosii. *Tyzhden*. 8 liutoho 2016 r. URL: tyzhden.ua/News/157958.
6. Novie sanktsyy ES protiv RF vstupyly v silu. RBK. 12 sentiabria 2014 g. URL: www.rbc.ua/rus/news/novye-sanktsii-es-protiv-rf-vstupili-v-silu-12092014124900.
7. Sanktsii proty Rosii pryzvely do miliardnykh vtrat, novi poky ne potribni. 30 sichnia 2018 r. URL: www.unian.ua/politics/2372142-sanktsiji-proti-rosiji-vje-prizveli-do-milyardnih-vtrat-i-novi-poki-ne-potribni-derjdep.html.
8. Sim krain Yevropy doluchyls do prodovzhennia sanktsii YeS proty Krymu. 30 lypnia 2015 r. URL: www.unn.com.ua/uk/news/1486950-sim-krayin-yevropi-doluchilis-do-prodovzhennya-sanktsiy-yes-proti-krimu.
9. SShA vvely u diiu novi antyrosiiski sanktsii. *Ukrainska pravda*. 8 lystopada 2018 r. URL: www.pravda.com.ua/news/2018/11/8/7197670/.
10. Khara A. Sanktsionnaya udavka dlia Kremlia. *Dzerkalo nedely*. 12–19 dekabria 2014 g. Vypusk 47. URL: zn.ua/international/sankcionnaya-udavka-dlya-kremlya_.html.
11. Eksport i import Rossyy po tovaram y stranam. URL: ru-stat.com/date-Y2013-2019/RU/import/world.

Trade results of Russia's foreign policy in Ukraine and the world (2014–2020)

Voitenko Yurii Mykolaiovych

orcid.org/0000-0003-3077-2207

PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Hryhorii Skovoroda University in
Pereiaslav
Sukhomlinskoho str., 30, Pereiaslav, Kyiv
region, Ukraine

It is compared the turnover, export and import of goods in Russia from 2014 to 2020 in relation to 2013 in this article. The article contains the indicators of exports of Russian goods and imports of goods to Russia in the specified period in the dynamics, as well as the percentage of losses due to non-sale of goods on the world market. The article calculates the gross amount of losses suffered by the Russian economy after the events of 2014 due to non-sales of its goods both on the Ukrainian market and on the world market. The losses of foreign countries due to a significant decline in sales of their exports to the Russian market were also noted. The publication attempts to correlate between the political component and the economic component, in particular – trade. The aim of the article is to study the trade and financial consequences for Russia after its annexation of Crimea and the occupation of territories in eastern Ukraine from 2014 to 2020.

This article uses a comparative analysis of Russia's trade, exports and imports in the dynamics of the last seven years, and also compares with 2013, which was taken as a basis, because it was the last year before the annexation of Crimea and occupation of eastern Ukraine.

As a result of the study, significant losses in the export of Russian goods in both Ukrainian and world markets were revealed. The biggest loss of the Ukrainian market for Russian goods was 2020, and the biggest loss on the world market of Russian exports was 2016. The same trend applies to imported goods. The biggest loss of the Russian market for foreign goods was 2016; for Ukrainian goods – 2020. However, the trade balance with Ukraine, as well as the gross trade balance with the rest of the world, remained in Russia's favor.

Key words: export, import, trade, policy, market, sanctions, commodity.

Москалик Денис Дмитрович

Доктрина «Блакитна Батьківщина» та військово-морські сили Туреччини як інструмент впровадження турецької зовнішньої політики

УДК 327(560:5-15)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.15>

Москалик Денис Дмитрович
orcid.org/0000-0002-3118-336X
аспірант відділу зовнішньої політики
Центру зовнішньополітичних
досліджень
Національного інституту стратегічних
досліджень
вул. Пирогова, 7-А, Київ, Україна

У статті проаналізовано доктрину «Блакитна Батьківщина», згідно з якою прилегла акваторія Середземного, Егейського, Мармурового та Чорного морів оголошується зоною безумовних стратегічних інтересів Турецької Республіки, як світоглядну основу планування та реалізації зовнішньої політики Туреччини. Вона розглядається як геополітичний чинник, що зумовив нову хвилю ескалації напруження в греко-турецьких та франко-турецьких відносинах, участь Туреччини в цюнайменше двох військових конфліктах: на Кіпрі та в Лівії, загострення у відносинах країни з Францією та зміцнення власних військово-морських сил. Можна констатувати, що від ідеї гармонізації відносин із сусідніми державами Туреччина перейшла до нарощення власного силового потенціалу та підтримки стабільності в регіоні військовими методами, зважаючи на претензії багатьох зовнішньополітичних гравців на регіональне лідерство. В межах доктрини претензії Туреччини на акваторію прилеглих морів накладаються на геополітичні інтереси Греції та Республіки Кіпр. Військово-повітряні сили країни проаналізовані як стратегічний інструмент втілення доктрини «Блакитна Батьківщина» та потужна військова сила НАТО у регіонах Східного Середземномор'я та Чорного моря. Використання іноземних технологій та суднобудівної промисловості, співпраця з іноземними корпораціями та розвиток свого військово-промислового комплексу розглядаються як чинники творення власного силового потенціалу держави. Основу турецького флоту складають фрегати, субмарини та корвети як іноземного, так і вітчизняного виробництва. Туреччина має підводні човни, літаки різного тактичного призначення (транспортні літаки, літаки для морського патрулювання, гвинтокрили), розробляє безпілотні літальні апарати. Програма розвитку турецьких військово-морських сил MILGEM спрямована на подолання залежності турецького флоту від іноземних партнерів. Окрім побудови суден, Туреччина активно займається розробкою власних систем озброєнь, що мають замінити закордонні зразки. Автономізація забезпечення флоту військовою технікою та озброєнням визначена як ключовий пріоритет подолання залежності Туреччини від імпортного людського та військового капіталів.

Ключові слова: Туреччина, зовнішня політика, доктрина «Блакитна Батьківщина», Близький Схід, військово-морські сили.

Вступ. Доктрина «Блакитна Батьківщина» передбачає приналежність до Туреччини водного простору навколо її континентальної території. В межах цієї концепції прилегла акваторія Середземного, Егейського, Мармурового та Чорного морів оголошується зоною безумовних стратегічних інтересів Турецької Республіки. Загальна площа заявлених претензій – 462 000 квадратних кілометрів. Відповідно до доктрини йдеться про приналежність територіальних вод, континентального шельфу з багатими покладами нафти і газу та ексклюзивної економічної зони [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зовнішню політику Туреччини в контексті ситуації на Близькому Сході вивчали О. Богомолів, С. Данилов, Н. Гавриленко, які, зокрема, акцентували увагу на міжрегіональній конкуренції як рушії регіональних трансформацій. А. Бобровицький, Б. Парахонський, Г. Яворська, Р. Юлдашев розглядали соціально-економічний потенціал співпраці нашої країни з країнами Близького Сходу та Північної Африки. Д. Москалик аналізував стратегію Туреччини в Східному Середземномор'ї та її інтереси у Лівії. Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контек-

сті глобальних процесів та в умовах мусульманського світу вивчались Н. Юсеф. О. Руа, оцінюючи ситуацію на Близькому Сході, підкреслює, що сунітська коаліція, до якої входять Саудівська Аравія, Туреччина, Єгипет і країни Перської затоки, виступає проти втручання Ірану в близькосхідні проблеми, а тому напруження у регіоні має політичне підґрунтя, а не релігійне чи цивілізаційне. А. Герасимчук, Д. Фоменюк акцентували увагу на ролі близькосхідного регіону у формуванні зовнішньої політики США. Д. Ніколаєва аналізувала ідеологічні засади близькосхідної політики Турецької Республіки.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. В науковому політологічному дискурсі зовнішня політика Туреччини розглядається комплексно в контексті реалізації концепції «неоосманізму» та утримання позиції регіонального лідера в складному близькосхідному регіоні. При цьому аспект реалізації доктрини «Блакитна Батьківщина» залишається поза увагою експертів та аналітиків. В означеній статті нами сконцентровано дослідницьку увагу саме на цій новій концептуальній засаді зовнішньої політики Туреччини з метою з'ясування її природи та специфіки втілення.

Мета та завдання. Метою цієї статті є визначення специфіки впливу доктрини «Блакитна Батьківщина» та військово-морських сил Туреччини на турецьку зовнішню політику. Для досягнення зазначеної мети нами було виокремлено низку дослідницьких завдань: концептуалізувати доктрину «Блакитна Батьківщина» як засадничу основу зовнішньої політики сучасної Туреччини; виокремити особливості реалізації доктрини «Блакитна Батьківщина» та наслідки її впровадження; розглянути сучасні тенденції розвитку військового потенціалу Туреччини та його вплив на роль держави як регіонального лідера на Близькому Сході.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано системний підхід, який сприяв комплексному розгляду доктрини «Блакитна Батьківщина» в зовнішньополітичному курсі Туреччини, взаємовпливу політичних та економічних факторів планування і реалізації низки заходів для нарощення військового потенціалу держави. Метод математичної формалізації дав змогу проаналізувати актуальний стан військово-повітряних сил Туреччини, а в поєднанні з методом порівняння – визначити роль та місце турецького флоту в регіоні.

Результати. Творцем індоктринальних засад зовнішньополітичного курсу сучасної Турецької Республіки став А. Давутоглу, який спочатку обіймав посаду головного зовнішньополітичного радника тодішнього прем'єр-міністра Р. Ердогана, а пізніше – посаду міністра закордонних справ та прем'єр-міністра. На його думку, Туреччина може претендувати на важливу роль у світовій багатовекторній політиці, зважаючи на географічне розташування, різноманітну історію та культурний спадок. Важливим завданням на цьому шляху А. Давутоглу визначив вирішення незавершених конфліктів із сусідніми державами для того, щоб Туреччина стала зоною узгодження інтересів східного та західного цивілізаційних полюсів. Така зовнішньополітична орієнтація на реалізацію інтересів держави в Північній Африці, на Близькому Сході та Балканах була названа «неоосманізмом», оскільки її історичні корені сягають часів Османської імперії. Конкретизована зовнішньополітична орієнтація країни була в концепції «нуль проблем з сусідами», що передбачала гармонійні та тісні торговельно-економічні, дипломатичні і культурні відносини з сусідніми державами паралельно з концентрацією на власному економічному зростанні. Проте поступово від цієї ідеї Туреччина перейшла до нарощення власного силового потенціалу та підтримки стабільності в регіоні військовими методами, зважаючи на претензії багатьох зовнішньополітичних гравців на регіональне лідерство.

Вперше доктрину «Блакитна Батьківщина» озвучив у 2006 р. Дж. Гюрденіз, який на той момент був

начальником штабу військово-морських сил Туреччини. В 2010 р. цю концепцію більш докладно описав Ц. Яйчи, колишній начальник відділення планування штабу військово-морського флоту, у своїй книзі «Загальне морське право» [11]. Із 2019 р. «Блакитна Батьківщина» дала свою назву найбільш на той момент навчанням турецьких військово-морських сил у Середземному морі [12]. Ця політична концепція безпосередньо пов'язана із загостренням відносин між Туреччиною та Францією і значною мірою обумовлює турецькі зусилля зі зміцнення власних військово-морських сил.

Доктрина «Блакитна Батьківщина» постульована Р. Ердоганом і владною партією Туреччини виступає одним із важливих векторів зовнішніх відносин, що спричинив нову хвилю ескалації напруження в греко-турецьких відносинах та зумовив участь Туреччини в щонайменше двох військових конфліктах.

Війна в Лівії також пов'язана з доктриною «Блакитна Батьківщина», адже політична присутність Туреччини на протилежному березі Середземного моря та угода 2019 р. із протурецьким урядом національної згоди Лівії щодо розподілу акваторії Середземного моря є фундаментом для легітимації претензій Турецької Республіки в регіоні [2]. Протурецький уряд національної згоди Лівії (далі – УНЗ) станом на 2020 р. був єдиним лівійським урядом, що визнавався ООН [13; 18] та Україною [3]. Однак міжнародне визнання не допомогло зупинити на шляху до столиці війська фельдмаршала Х. Хафтара, який активно підтримувався Росією, Саудівською Аравією, Єгиптом, Суданом та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Це поставило УНЗ під загрозу загибелі, коли сили Лівійської національної армії Хафтара стояли під Триполі [7].

Допомога Лівії є частиною більш масштабної турецької стратегії з утвердження власних інтересів у регіоні. Одна з цілей такої стратегії – закріплення за Туреччиною багатого енергоносіями шельфу Східного Середземномор'я. Цього Туреччина хоче досягнути за допомогою посилення лояльного до неї уряду національної згоди Лівії, співпраці та турецько-лівійської угоди 2019 р. щодо розподілу Середземного моря [1].

Важливо розуміти, що в межах цієї доктрини претензії Туреччини на акваторію прилеглих морів накладаються на геополітичні інтереси Греції та Республіки Кіпр. У випадку Греції турецька доктрина ігнорує грецькі острови в Егейському та Середземному морі, зокрема Кріт, що є опорою для грецьких претензій щодо контролю над цими територіями. У випадку Кіпру основою турецьких претензій на морі виступає невизнана міжнародною спільнотою Турецька Республіка Північного Кіпру, яка контролює третину острова [16].

Туреччина володіє потужними силами на морі, що визначає її місце серед найбільших військових

держав Північноатлантичного альянсу. Флоту відводиться вирішальна роль інструменту втілення турецької доктрини «Блакитна Батьківщина». Варто враховувати, що Туреччина створила власний флот, маючи менш потужний промисловий та економічний потенціал, ніж передові морські держави. Використання іноземних технологій та суднобудівної промисловості, співпраця з іноземними корпораціями та розвиток власного військово-промислового комплексу дозволили створити флот у складі 150 кораблів. З них основну ударну силу представляють 16 фрегатів, 12 субмарин та 10 корветів [15]. Військово-морські сили країни налічують 112 допоміжних кораблів [17]. Важливим складником турецького флоту є його підводні сили, що включають 12 підводних човнів – дизель-електричних багатоцільових підводних човнів німецького проєктування, оснащених торпедними апаратами та протикорабельними ракетами. Судна цього типу наразі перебувають на озброєнні в Аргентині, Бразилії, Чилі, Колумбії, Еквадору, Єгипту, Греції, Індії, Індонезії, Південної Кореї, Перу, Південної Африки, Венесуели. Саме Туреччина володіє найбільшим парком субмарин цього типу. Військово-морські сили країни включають транспортні літаки та літаки для морського патрулювання, тренувальні літаки та гвинтокрили. Разом ці сили становлять опору безпеки та амбіцій Турецької Республіки на морі.

Сьогодні турецький флот є потужною військовою силою НАТО у регіонах Східного Середземномор'я та Чорного моря. Турецька держава активно займається розвитком перспективних проєктів у сфері військово-морських сил. Їхня реалізація має утвердити переваги Туреччини на морі та забезпечити їй місце впливової регіональної держави в майбутньому.

Основу турецького флоту складають фрегати, субмарини та корвети. Найбільш численним класом серед турецьких фрегатів, що включає 8 кораблів, є фрегати класу «Gabya», модернізовані американські фрегати класу «Oliver Hazard Perry».

Підводні сили турецького флоту налічують 12 підводних човнів класів «Атілай», «Превезе» та «Гюр», які є дизель-електричними багатоцільовими підводними човнами німецького виробництва, адже для Німеччини саме підводні човни стали важливим експортним товаром після Другої світової війни. Підводні судна цього типу перебувають на озброєнні в Аргентині, Бразилії, Чилі, Колумбії, Еквадору, Єгипту, Греції, Індії, Індонезії, Південної Кореї, Перу, Південної Африки, Венесуели. Саме Туреччина володіє найбільшим парком таких субмарин. Підводні човни цього типу озброєні 8 533-міліметровими торпедними апаратами, 14 торпедами, протикорабельними ракетами «Гарпун».

Важливим напрямом роботи у сфері військово-морських сил Туреччини є заміщення імпортованих

кораблів та озброєнь вітчизняними. Дотепер значну частину турецького флоту становлять кораблі, побудовані за кордоном або за співпраці з іноземними кораблебудівниками. Турецька Республіка тривалий час не мала розвиненої науково-промислової бази для будівництва військового флоту, а тому, по суті, була вимушена створювати нові кластери індустрії. Залежність від співпраці з іноземними партнерами у військовій сфері залишається значною, що може поставити під загрозу функціонування військово-морських сил, залежних від іноземців.

Масштабна програма розвитку турецьких військово-морських сил MILGEM (від турецького «Milli Gemі» – «національний корабель») покликана подолати залежність турецького флоту від іноземних партнерів. Вона передбачає переозброєння турецького флоту новими фрегатами та корветами вітчизняного виробництва. Серед проєктів, що реалізуються або мають бути реалізовані в межах цієї програми, – корвети класу «Ада», фрегати класу «Стамбул» та «TF2000» [14]. Нові кораблі вже проходять випробування перед зарахуванням до складу флоту та невдовзі мають замінити судна німецького виробництва. Вони оснащені комплексом протикорабельних ракет «Atmaca», що є турецьким аналогом американських протикорабельних ракет «Harpoon». Ракети зможуть вражати ворожі кораблі на відстані до 200 км і нести головку вагою 250 кг [6]. Порівняно з фрегатами класу «Явуз» фрегати «Стамбул» мають потужніше озброєння, насамперед ракетне, та вдосконалене радіолокаційне обладнання. Зазначене ракетне озброєння у «Стамбула» має бути саме турецького виробництва, на відміну від його попередника. Основними перевагами нових кораблів турецького виробництва стала більша швидкість та оперативна дальність, що має ключове значення у зростанні активності Туреччини не лише біля власних берегів, а й біля узбережжя Африки, де вже розгорнуті турецькі військові бази і війська, зокрема в Лівії та Сомалі.

Водночас із розвитком надводних сил Туреччина значну увагу приділяє проєктуванню та виробництву субмарин. Наразі у складі флоту перебувають одразу 12 підводних човнів, а ще 6 планують отримати до 2027 р. Продовжуючи курс на автономізацію військово-промислового комплексу держави, в Туреччині тривають роботи над проєктами субмарини, розвідувального корабля, десантно-штурмового човна, безпілотного човна.

Туреччина активно займається розробкою власних систем озброєнь, що мають замінити закордонні зразки на нових суднах. До останніх належать проєкти корабельних зенітних ракет «Gökdeniz» та «Aselsan RAM», протикорабельних ракет «Atmaca», багатоцільових ракет «Gezgin», важких торпед «Акуа» та легких торпед «Orka».

В лютому 2021 р. було презентовано нову модифікацію ударного безпілотного літального апарата «Байрактар ТВЗ», призначеного для розгортання бойових дій на морі, зокрема як складника авіагрупи нового універсального десантного корабля «Анадолу», що має стати першим кроком до створення власного турецького авіаносця [1]. Турецька держава активно займається розвитком перспективних проєктів у сфері військово-морських сил. Їхня реалізація має утвердити положення Туреччини на морі та забезпечити їй місце впливової регіональної держави в майбутньому.

Висновки. Сучасна політика Туреччини спрямована на здобуття країною статусу впливової регіональної держави та наближення до статусу глобального гравця. Важливим пунктом на шляху до цього є забезпечення відповідної опори на морі у вигляді потужних військово-морських сил. Військово-морські сили Турецької Республіки вже є надзвичайно могутніми на фоні більшості союзників по НАТО та сусідів, а в майбутньому програма їх розвитку передбачає перетворення турецького флоту ВМС на ще потужніший інструмент зовнішньої політики.

Цілі зовнішньої політики та стратегія Туреччини на морі концептуалізовані в межах доктрини «Блакитна Батьківщина». Створена вищим командуванням флоту та відрефлексована провідними аналітиками ця доктрина значною мірою визначає розвиток військово-морських сил Туреччини. Окрім курсу на посилення впливу на міжнародній арені, доктрина «Блакитна Батьківщина» відповідає актуальним зовнішньополітичним пріоритетам Туреччини. На наш погляд, доктрина «Блакитна Батьківщина» буде залишатися джерелом активності та конфліктів на міжнародній арені й у майбутньому. Для того, щоб її реалізація, як і реалізація цілої низки зовнішньополітичних завдань Туреччини, була реальною, необхідний могутній військово-морський флот. Сучасний турецький флот вже є потужною силою в регіоні, що надійно захищає зону стратегічних інтересів Туреччини навколо її узбережжя, а в майбутньому цей інструмент буде значно підсилений, що посилить позиції Туреччини на міжнародній арені та сприятиме успіхам її зовнішньополітичних операцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Москалик Д. В передчутті нового володаря морів: перспективні проєкти ВМФ Туреччини. 2021. URL: https://pnk.tv/blogs/u_peredchutti_novoho_volodaria_moriv_pro_perspektivni_proekty_vmf_turechchnu_1004925 (дата звернення: 11.05.2021).
2. Москалик Д. Навіщо Туреччині потрібна Лівія: велика стратегія Туреччини у Східному Середземномор'ї. 2020. URL: <https://www.facebook.com/african.com.ua/posts/4245495425484573/> (дата звернення: 11.12.2020).
3. Політичні відносини між Україною та Лівією. 2020. URL: <https://libya.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/453->

politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-livijeju (дата звернення: 11.12.2020).

4. Açıık, D. (2020) AKPM Üyesi Günay'dan Avrupalı parlamenterlere Doğu Akdeniz'de barışçıl çözüm çağrısı Açıklaması. URL: <https://www.haberler.com/akpm-uyesi-gunay-dan-avrupali-parlamenterlere-dogu-13626007-haber/> (Last accessed: 11.12.2020).
5. Alemdar, A. (2019) TF-2000 Hava Savunma Harbi Muhribi. URL: <https://www.defenceturk.net/tf-2000-hava-savunma-harbi-muhribi> (Last accessed: 11.05.2021).
6. Bekdil B. Here's what we know about Turkey's newly launched homemade frigate. URL: <https://www.defensenews.com/naval/2021/01/25/heres-what-we-know-about-turkeys-newly-launched-homemade-frigate/> (Last accessed: 11.05.2021).
7. Fabricius P. The ceasefire has held since October, but will it hold until elections on 24 December? URL: <https://issafrica.org/iss-today/libya-nurtures-a-fragile-peace> (Last accessed: 11.04.2021).
8. Gabya (G) class Guided Missile Frigate. URL: <https://www.seaforces.org/marint/Turkish-Navy/Frigates/Gabya-class.htm> (Last accessed: 11.05.2021).
9. Işık M. Mavi Vatan Doktrini. URL: <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/mavi-vatan-doktrini-kose-yazisi-20011> (Last accessed: 11.12.2020).
10. Kartalı D. BBC Mavi Vatan Doktrinini Detaylarıyla İnceledi. URL: <https://denizkartali.com/bbc-mavi-vatan-doktrinini-detaylariyla-inceledi.html> (Last accessed: 11.12.2020).
11. Kasapoglu C. "The Blue Homeland": Turkey's largest naval drill. URL: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/-the-blue-homeland-turkey-s-largest-naval-drill/1404267> (Last accessed: 11.12.2020).
12. Libya – H.E. Mr. Faiez Mustafa Serraj, President of the Presidency Council of the Government of National Accord. URL: <https://www.un.org/africarenewal/africaga2017/documents/libya-he-mr-faiez-mustafa-serraj-president-presidency-council-government-national-accord> (Last accessed: 11.12.2020).
13. MiLGEM Project. URL: <https://www.stm.com.tr/en/our-solutions/naval-engineering/milgem-project> (Last accessed: 11.05.2021).
14. Modernized navy adds further muscle to Turkey's aspiration to protect national interests. URL: <https://www.dailysabah.com/business/2020/02/09/expanded-modernized-navy-adds-further-muscle-to-turkeys-aspiration-to-pursue-protect-national-interests-on-high-seas> (Last accessed: 11.05.2021).
15. Norris A. Turkey's "Mavi Vatan" Strategy and Rising Insecurity in the Eastern Mediterranean. URL: <https://cimsec.org/turkeys-mavi-vatan-strategy-and-rising-insecurity-in-the-eastern-mediterranean/> (Last accessed: 11.12.2020).
16. Turkish Naval Forces – Dependable in Cooperation, Deterrent in Crises and Decisive in Combat. URL: <https://www.defenceturkey.com/en/content/turkish-naval-forces-dependable-in-cooperation-deterrent-in-crises-and-decisive-in-combat-2939> (Last accessed: 11.05.2021).
17. UN and partners welcome progress in Libya. URL: <https://news.un.org/en/story/2021/04/1090142> (Last accessed : 11.12.2020).

18. What Does The Exercise Mavi Vatan Mean? URL: <https://turkishnavy.net/2019/02/27/what-does-the-exercise-mavi-vatan-mean/> (Last accessed: 11.12.2020).

REFERENCES:

1. Moskalyk, D. (2021) Vperedchutti novoho volodaria moriv: perspektyvni proekty VMF Turechchyny [In anticipation of the new ruler of the seas: promising projects of the Turkish Navy]. URL: https://pnk.tv/blogs/u_peredchutti_novoho_volodaria_moriv_pro_perspektyvni_proekty_vmf_turechchyny_1004925. (in Ukrainian)
2. Moskalyk, D. (2020) Navishcho Turechchyni potribna Liviia: velyka stratehiia Turechchyny v Skhidnomu Seredzemnomori [Why does Turkey need Libya: Turkey's big strategy in the Eastern Mediterranean]. URL: <https://www.facebook.com/african.com.ua/posts/4245495425484573/>. (in Ukrainian)
3. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Liviieiu [Political relations between Ukraine and Libya]. (2020). URL: <https://libya.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/453-politychni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-livijeju>. (in Ukrainian)
4. Açık, D. (2020). AKPM Üyesi Günay'dan Avrupalı parlamenterlere Doğu Akdeniz'de barışçıl çözüm çağrısı Açıklaması. URL: <https://www.haberler.com/akpm-uyesi-gunay-dan-avrupali-parlamenterlere-dogu-13626007-haberi>.
5. Alemdar, A. (2019) TF-2000 Hava Savunma Harbi Muhribi. URL: <https://www.defenceturk.net/tf-2000-hava-savunma-harbi-muhribi>.
6. Bekdil, B. (2015) Here's what we know about Turkey's newly launched homemade frigate. URL: <https://www.defensenews.com/naval/2021/01/25/heres-what-we-know-about-turkeys-newly-launched-homemade-frigate>.
7. Fabricius, P. (2021) The ceasefire has held since October, but will it hold until elections on 24 December? URL: <https://issafrica.org/iss-today/libya-nurtures-a-fragile-peace>.
8. Gabya (G) class Guided Missile Frigate. (2021). URL: <https://www.seaforces.org/marint/Turkish-Navy/Frigates/Gabya-class.htm>.
9. Işık, M. (2021) Mavi Vatan Doktrini. URL: <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/mavi-vatan-doktrini-kose-yazisi-20011>.
10. Kartalı, D. (2020) BBC Mavi Vatan Doktrinini Detaylarıyla İnceledi. URL: <https://denizkartali.com/bbc-mavi-vatan-doktrinini-detaylariyla-inceledi.html>.
11. Kasapoglu, C. (2021) "The Blue Homeland": Turkey's largest naval drill. URL: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/the-blue-homeland-turkey-s-largest-naval-drill/1404267>.
12. Libya – H.E. (2017) Mr. Faiez Mustafa Serraj, President of the Presidency Council of the Government of National Accord. URL: <https://www.un.org/africarenewal/africaga2017/documents/libya-he-mr-faiez-mustafa-serraj-president-presidency-council-government-national-accord>.
13. MiLGEM Project (2020). URL: <https://www.stm.com.tr/en/our-solutions/naval-engineering/milgem-project>.
14. Modernized navy adds further muscle to Turkey's aspiration to protect national interests (2020). URL: <https://www.dailysabah.com/business/2020/02/09/expanded-modernized-navy-adds-further-muscle-to-turkeys-aspiration-to-pursue-protect-national-interests-on-high-seas>.
15. Norris, A. (2020) Turkey's "Mavi Vatan" Strategy and Rising Insecurity in the Eastern Mediterranean. URL: <https://cimsec.org/turkeys-mavi-vatan-strategy-and-rising-insecurity-in-the-eastern-mediterranean>.
16. Turkish Naval Forces – Dependable in Cooperation, Deterrent in Crises and Decisive in Combat (2018). URL: <https://www.defenceturkey.com/en/content/turkish-naval-forces-dependable-in-cooperation-deterrent-in-crises-and-decisive-in-combat-2939>.
17. UN and partners welcome progress in Libya (2021). URL: <https://news.un.org/en/story/2021/04/1090142>.
18. What Does The Exercise Mavi Vatan Mean? (2019). URL: <https://turkishnavy.net/2019/02/27/what-does-the-exercise-mavi-vatan-mean>.

The blue homeland doctrine and the Turkish navy as a tool for implementing Turkish foreign policy

Moskalyk Denys Dmytrovych

PhD Student at the Department of Foreign Policy of the Center for Foreign Policy Studies
National Institute for Strategic Studies
Pyrohova str., 7-A, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the representation of the doctrine of the “Blue Motherland”, according to which the adjacent waters of the Mediterranean, Aegean, Marmara and Black Seas are declared an area of unconditional strategic interests of the Republic of Turkey, as a ideological basis for planning and implementing Turkish foreign policy. It is seen as a geopolitical factor that has led to a new wave of escalating tensions in Greco-Turkish and Franco-Turkish relations, Turkey’s involvement in at least two military conflicts in Cyprus and Libya. It can be stated that Turkey has shifted from the idea of harmonizing relations with neighboring states to building its own power potential and maintaining stability in the region by military means, despite the claims of many foreign policy players to regional leadership. Under the doctrine, Turkey’s claims to the waters of the adjacent seas overlap with the geopolitical interests of Greece and the Republic of Cyprus. The country’s air force is analyzed as a strategic tool for implementing the Blue Homeland doctrine and a powerful NATO military force in the Eastern Mediterranean and Black Sea regions. The use of foreign technology and shipbuilding industry, cooperation with foreign corporations and development of the country’s own military-industrial complex are viewed as factors in creating the state’s own power potential. The core of the Turkish navy consists of frigates, submarines and corvettes of both foreign and domestic production. Turkey has submarines, aircrafts for various tactical purposes (transport aircrafts, aircrafts for sea patrols, helicopters), and is developing unmanned aerial vehicles. The Turkish Navy’s MILGEM development program was designed to overcome the Turkish Navy’s dependence on foreign partners. In addition to building ships, Turkey is actively engaged in the development of its own weapons systems to replace foreign designs. The country’s air force has been analyzed as a strategic tool for implementing the Blue Homeland Doctrine and a powerful NATO military force in the Eastern Mediterranean and the Black Sea. Autonomization of the navy’s military equipment and armaments has been identified as a key priority in overcoming Turkey’s dependence on imported human and military capital.

Key words: Turkey, foreign policy, Blue Motherland doctrine, Middle East, naval forces.

Пик Світлана Мирославівна

Вплив «особистісного чинника» на прийняття зовнішньополітичних рішень в адміністрації президента Б. Обама

УДК [327:328.132.7]:140.8(73)“2009/2017” Б.Обама
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.16>

Пик Світлана Мирославівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
і дипломатичної служби
Львівського національного університету
імені І.Я. Франка
вул. Університетська, 1,
Львів, Україна

Стаття досліджує вплив «особистісного чинника» на прийняття зовнішньополітичних рішень в адміністрації президента Б. Обама, зокрема, йдеться про налаштованість президента вивести американські війська з Іраку і натомість залучити більше ресурсів до врегулювання ситуації в Афганістані. Рішучість Б. Обама чергувалася з поміркованістю, про що свідчила його вичікувальна позиція щодо загострення внутрішньополітичної ситуації в Лівії та Сирії. Поясненням цьому є не лише врахування специфіки тогочасних міжнародних відносин і конфігурації інтересів залучених сторін, а й «особистісний чинник».

Дослідження «особистісного чинника» у зовнішній політиці здійснюється на основі п'ятифакторної моделі особистості, розробленої американськими психологами Р. МакКреєм та П. Костою-молодшим, у поєднанні з міждисциплінарними дослідженнями, присвяченими політичній особистості Б. Обама, виконаними такими психологами і політологами, як О. Имелман, А. Обріч, С. Мур, С. Реншон, Дж. Гартнер. Психобіографічний портрет Б. Обама допомагає скласти широка мемуарна та біографічна література (мемуари самого президента, спогади людей з його найближчого оточення, дослідження А. Фолка, С. Абрамського, Дж. Хайлемана, М. Халперіна та інших).

Особистісний профіль Б. Обама не виявляє провідного виміру особистості, як це було в його попередників на посаді. Особистісні риси Б. Обама у сукупності свідчать про помірно високий рівень «поступливості» (agreeableness), «сумлінності» (conscientiousness), а також «екстраверсії» (extraversion). У контексті ухвалення зовнішньополітичних рішень це означає емпатію і прагнення до співпраці, розсудливість і працездатність, амбітність і намагання досягти результату. Рішучість, яку породжує «екстраверсія», збалансовується «поступливістю», що разом із виваженістю і почуттям обов'язку («сумлінність») залишає враження про надто раціональну, але бездіяльну особистість. Звідси й неоднозначне ставлення до Б. Обама як до президента – від жорсткої критики за те, що його гучні заяви на міжнародній арені розходилися з діями адміністрації (наприклад, окреслення «червоних ліній» для режиму Б. Асада у Сирії і продовження вичікувальної політики), до його звеличення як носія надії і змін (на контрасті з політикою Дж. У. Буша), чия розважливість і моральна візія надихають американський народ до єднання.

Ключові слова: «особистісний чинник», п'ятифакторна модель особистості, «поступливість», «сумлінність», «екстраверсія», адміністрація президента Б. Обама, зовнішньополітичне рішення.

Вступ. Барак Хусейн Обама – перший в історії США темношкірий президент, обраний на посаду у 2008 р. на великій хвилі популярності з оптимістичним гаслом «Так, ми можемо!» (англ. «Yes, We Can!»). Він переміг опонента від Республіканської партії сенатора Дж. Маккейна, який у своїх спогадах дуже прихильно відзивався про нього. «Барак уособлював усе нове, він увійшов у резонанс з країною та часом», – писав Маккейн, переконаний, що Обама сам став найбільшою політичною подією не лише для США, а й для всього світу [7, с. 221]. Компліменти на адресу новообраного президента лунали звідусіль, однак його зовнішньополітичні рішення почали викликати неоднозначну реакцію. Наприклад, дотримання передвиборчої обіцянки про виведення американських військ з Іраку і водночас рішення про збільшення військового контингенту США в Афганістані. Згодом це посприяло виникненню терористичної Ісламської держави на території Іраку та Сирії, що створила не лише серйозну загрозу в межах регіону, а й поставила

під сумнів досягнення попередніх військових кампаній США. До проблем американців в Афганістані та Іраку додалася дестабілізація Близького Сходу загалом, спричинена так званою «арабською весною», на наслідки якої адміністрації президента Б. Обама так чи інакше довелося реагувати. Позиція президента щодо внутрішньополітичної ситуації в Єгипті, Лівії, Сирії викликає зацікавленість у контексті не лише багаторівневих інтересів США у регіоні, а й з точки зору співвідношення глобальної політики і тієї «спадщини», що дісталася Б. Обамі від попередньої адміністрації Дж.У. Буша. Специфіка зовнішньополітичного фокуса Б. Обама залежала від особливостей його політичної особистості.

Мета дослідження – виявити вплив особистості президента Б. Обама на процес прийняття зовнішньополітичних рішень та їхню результативність. Ключове завдання – з'ясувати на основі п'ятифакторної моделі особистості (англ. Five Factors Model) переважаючий вимір особистості

Б. Обама і як він позначився на зовнішньополітичних рішеннях президента.

Методи дослідження. Визначення профілю політичної особистості і діагностика політичної особистості у зовнішній політиці здійснюються за різними моделями, що безпосередньо співвідносяться з п'ятифакторною моделлю Р. МакКрея і П. Кости, яка вважається теоретично універсальною для таких досліджень. За п'ятифакторною моделлю основними вимірами особистості є «екстраверсія» (extraversion), «сумлінність» (conscientiousness), «поступливість» (agreeableness), «відкритість новому досвіду» (openness to experience), «нейротизм» (neuroticism). Також варті уваги дослідження політичних типів особистості О. Имелмана (на основі моделі особистості, розробленої Т. Міллоном), президентських стилів управління Д. Сімонта, профілю політичної особистості Дж. Поста, профілю лідерського стилю М. Херманн, дослідження зовнішньополітичних позицій держав у зв'язку з особистісними характеристиками їхніх лідерів і переважаючими настроями суспільств, виконані Т. Гравеллом, Дж. Райфлером і Т. Скотто.

Що стосується особистісних характеристик Б. Обама, то дослідження О. Имелмана, А. Обріча, С. Мур, С. Ренсона, Дж. Гартнера резонують з біографічною літературою та численними матеріалами періодичних видань, присвяченими особистості президента. О. Имелман ідентифікує Б. Обаму як особистість амбітно-впевнену зі значним впливом сумлінності/ввічливості, а також домінування/настирливості (що компенсується завдяки схильності до поступливості/співпраці). Комбінація амбітності та поступливості у профілі Б. Обама дає змогу характеризувати його як «самовпевненого посередника» (і не лише у зовнішній політиці). Детально аналізуючи взаємодії особистісних рис Б. Обама, О. Имелман доходить висновку про порівняно рівний, «горизонтальний», профіль, без яскраво виражених позитивних чи негативних рис, що рідко трапляється на таких високих державних посадах [5]. «Самовпевнений посередник», на думку О. Имелмана, це лідер зі здоровою часткою нарцисизму, значно поступливіший за більшість президентів. Для Б. Обама надзвичайна впевненість у правильності власних ідей стала мотивом до лідерства з метою трансформувати американське суспільство, а сфокусованість на цій меті, амбітність та енергія, здатність переконувати інших допомогли прийти до влади. Водночас гнучкість, прагнення до консенсусу й неконфліктність – риси, що додавали Б. Обамі прихильників на початку каденції, згодом обернулися на еквівалент слабкості і нерішучості президента [4]. У спільному дослідженні з С. Мур О. Имелман пояснює особливість харизматичності Б. Обама саме завдяки «поступливості» і «сум-

лінності»: перший вимір збалансовує «екстраверсію», а другий забезпечує розсудливість, здоровий глузд, відповідальне ставлення до обов'язків. Тому на фоні президента Дж. У. Буша, а також під час президентських перегонів з Дж. Маккейном (обидва – особистості з низьким рівнем «сумлінності») Б. Обама вигідно відрізнявся [8]. У дослідженні О. Имелмана та А. Обріча основними характеристиками особистості Б. Обама визначено амбітність/егоїстичність, сумлінність/ввічливість та скромність/дискретність. Якщо врахувати, що остання дещо вгамовує амбітність (інтроверсія – екстраверсія), то профіль «вирівнюється» і в ньому набувають впливу наступні за значенням характеристики, такі як безстрашність/заповзятливість (працює на екстраверсію та сумлінність) і поступливість/зговірливість [10]. Саме амбітність, на думку С. Ренсона, привела Б. Обаму до влади. Він був настільки переконаний у правильності своїх суджень, що це навіть підривало його помірковану прагматичність. Вислови на кшталт «Зрозумійте насамперед, звідки походить бачення змін. Це йде від мене» або «Я кращий за будь-якого кандидата у перегонах від обох партій» свідчили про надмірну самовпевненість і зухвалість, однак насправді Б. Обама виявився досить обережним і нерішучим президентом, на відміну від своєї риторики [11, с. 204, 213–214]. На приховану інтровертність Б. Обама вказує Дж. Гартнер як на рису, що не помітна на фоні амбітності, товаришкості, люб'язності. Зумівши надихнути виборців проголосувати за нього, Б. Обама занурився у президентські обов'язки, вважаючи, що якісна робота говорить сама за себе, внаслідок чого втратив безпосередній контакт з американським суспільством. У нього була візія, але він не доносив її до людей, які не розуміли його виваженого, вдумливого, академічного підходу до ведення справ [1]. Тобто «екстраверсія» і «поступливість», що переважали в особистості Б. Обама у публічній площині, поступалися місцем «сумлінності» (раціональності), коли йшлося про справи держави.

Результати. Згідно з п'ятифакторною моделлю особистості помірно високий рівень «екстраверсії» і «поступливості» у поєднанні означають ентузіазм, грайливість, жвавість, безтурботність, натхненність, товаришкість, енергійність. Підвищення показників «екстраверсії» робить людину нестриманою, невгамовною і балакучою (що не характерно для Б. Обама, хоча він був багатослівним), а збільшення рівня «поступливості» додає відчуття життєрадісності, щастя, веселості, безжурності (що також не притаманно Б. Обамі, за посмішкою якого завжди проглядалася серйозність). Поєднання «екстраверсії» і «сумлінності» на помірно високому рівні означає завзятість, наполегливість, активність і змагальність, що з підвищенням показника «екстраверсії» переходить

у настирливість, а зі зростанням рівня «сумлінності» – в амбітність [3, с. 177–178]. Оскільки у профілі Б. Обама «екстраверсію» децю збалансовує схильність до інтроверсії, а також урівноважують «поступливість» і «сумлінність», у різних ситуаціях проявляється один із трьох основних вимірів його особистості. Це можна простежити на процесі ухвалення зовнішньополітичних рішень.

Лідер-екстраверт у зовнішній політиці демонструє імпульсивність, оптимізм, наполегливість, рішучість, прагнення винагороди за свої дії і бажання уваги з боку суспільства (як це було за президентства Дж. У. Буша). Сумлінний лідер орієнтований на досягнення мети, він намагається бути продуктивним у своїх починаннях, працьовитий, відповідальний, з високим самоконтролем і почуттям обов'язку (яскравий приклад – президент Дж. Буш). А от поступливий лідер схильний до альтруїзму, піддатливості, толерантності, він уважний і тактовний, чесний, співчутливий, демонструє просоціальну поведінку і викликає довіру (часто займаючи гнучку позицію, президент Б. Обама ніби боявся брати на себе відповідальність, що диктувала йому «сумлінність») [15, с. 57–73, 105–127, 133–143].

Специфіка особистості Б. Обама багато в чому пояснює характер зовнішньополітичних рішень його адміністрації. Наприклад, у 2008 р. він обіцяв вивести американські збройні сили з Іраку, вказуючи на те, що одразу зрозумів безперспективність та авантюристичність рішення Дж. У. Буша про військове втручання в країну в 2003 р. і про збільшення там американського військового контингенту в 2007 р. [11, с. 214–216]. Однак слід зазначити, що війна в Іраку була майже виграна саме завдяки зусиллям адміністрації Дж. У. Буша, які критикував Б. Обама. Йому залишалося тільки продовжувати виконання угоди про статус американських військ в Іраку 2008 р., яка передбачала їхнє поступове виведення до 2011 р. А після виведення військ адміністрація Б. Обама завчасно оголосила про ефективне завершення «війни проти тероризму», оскільки у 2014 р. довелося знову повертатися до Іраку [13, с. 13]. Тобто президент Б. Обама, зв'язаний передвиборчими обіцянками, намагався бути послідовним і виконав їх, однак виявився недалекоглядним, завівши адміністрацію у «глухий кут» своїми рішеннями щодо Афганістану.

Вважаючи військоvu кампанію в Афганістані «правильною», на відміну від втручання в Ірак, Б. Обама хотів переможно її завершити. Упродовж 2009 р. його адміністрація вивчала ситуацію в країні, визначаючи обсяги допомоги уряду Х. Карзая, необхідної для відбудови та протистояння повстанським угрупованням, спонсорованим «Аль-Каїдою» і Талібаном. Голова Пентагону Р. Гейтс і начальник Центрального командування Д. Петреус виступали за збільшення американ-

ського військового контингенту для досягнення рішучої перемоги в Афганістані. Голова Об'єднаного комітету начальників штабів адмірал М. Муллен вважав, що потрібна оновлена стратегія дій і додатково 30-тисячний контингент, який мала відправити до Афганістану ще попередня адміністрація. Американський командувач в Афганістані генерал С. МакКристал для успішного проведення протиповстанської кампанії зробив запит на 85 тис. військ, а директор ЦРУ Л. Панетта безапеляційно радив президенту слухати військових. На їхньому боці була і держсекретар Х. Клінтон, переконана, що, докладаючи напівзусиль, США нічого не здобудуть. Радник з питань національної безпеки Дж. Джоунс пропонував провести консультації з європейськими союзниками, але й сам визнавав, що основну роботу доведеться виконувати США. Лише віце-президент Дж. Байден був проти планів масштабного втручання в Афганістан і вважав за правильне дотримуватися попередньої антитерористичної стратегії з викорінення «Аль-Каїди» з країни [12, с. 306]. Після тривалих консультацій і нарад з військовими та радниками у межах РНБ, а також роздумів і внутрішньої моральної боротьби (Б. Обамі було присуджено Нобелівську премію миру і замість просувати нову еру миру, як він писав у своїх мемуарах, йому доводилося санкціонувати застосування військ) президент прийняв зважене рішення: скерувати до Афганістану 33 тис. військових, спонукати союзників по НАТО надати ще 7 тис. військ додатково, розгорнути їх у країні впродовж шести місяців і через рік завершити місію. Окремо наголошувалося на чіткому дотриманні асигнованого бюджету, без можливості його збільшити у подальшому (як і вести мову про розширення масштабів і продовження місії) [9, с. 442–444; 12, с. 307–308]. Такі застереження не сприяли успішній реалізації місії і, більше того, ставили під сумнів статус глобальної потуги США. Адміністрація Б. Обама не могла розраховувати на бажаний результат, мінімізуючи зусилля для його досягнення. Ситуація в Афганістані продовжувала залишатися нестабільною, що змусило адміністрацію Д. Трампа піти на переговори з представниками Талібану. Інакше кажучи, намагаючись завершити війни, отримані у спадок від адміністрації Дж. У. Буша, Б. Обама передав їх своєму наступнику.

Виведення американських військ з Іраку і посилення контингенту в Афганістані спонукало керівництво «Аль-Каїди» передислокувати діяльність на територію Іраку, де було створено терористичний осередок, згодом відомий як самопроголошена Ісламська держава. Розширюючи свої підконтрольні території, її бойовики у 2013 р. проникли до Сирії, де набирала оберті громадянська війна. На той час Б. Обама докладав зусиль для уникнення залучення США у внутрішні справи Сирії, як він це

робив від початку «арабської весни». Що цікаво, висловлюючись про важливість бути «на правильному боці історії», він не лише недооцінив Ісламську державу, вважаючи її звичайною терористичною організацією, а й порушив тривалі зв'язки американської адміністрації з режимами таких країн, як Єгипет і Лівія. І якщо президент Х. Мубарак саме внаслідок беззастережної вказівки Б. Обама пішов з посади, то повалення диктатора М. Каддафі відбулося після міжнародної військової операції на чолі з США [14, с. 68; 6, с. 22–23]. Тобто стратегія «керувати здалеку» (англ. «leading from behind») виявилася неефективною, хоча, як зазначала Х. Клінтон, Б. Обама не те, що здалеку, а взагалі не хотів направляти перебіг подій [12, с. 317].

Перекоаний, що Близький Схід виснажує ресурси США, Б. Обама не сприймав Сирію як проблему, котру зобов'язаний вирішувати. Його заяви про те, що президент Б. Асад повинен відмовитися від влади, а також застереження у 2012 р. про невідворотну жорстку реакцію США в разі застосування хімічної зброї проти сирійських повстанців, відоме як «червона лінія», залишилися суто риторикою. Б. Обама відступив від своїх слів, коли у серпні 2013 р. в околиці Дамаска збройні сили Б. Асада застосували нервово-паралітичний газ і знищили понад 1400 цивільних, і навіть після того, як держсекретар США Дж. Керрі оголосив про неминучий удар у відповідь. Не бажаючи втягнення у ще одну війну, Б. Обама шукав раціональне пояснення своїй нерішучості: по-перше, у Сирії працювали інспектори ООН і він не міг піддавати ризику їхні життя; по-друге, за допомогою ракетного удару неможливо було знищити запаси хімічної зброї у Сирії, а за завдану країні шкоду Б. Асад міг висловити протест в ООН; по-третє, британський парламент не підтримав уряд Д. Кемерона щодо військового удару по Сирії, і це спонукало Б. Обаму передати питання на розгляд Конгресу. Розуміючи межі своїх повноважень і знаючи, що Конгрес не підтримає військовий удар по Сирії, президент поставив у дивне становище свою адміністрацію. «Якщо головнокомандувач визначає «червону лінію», а потім нехтує нею, це підриває довіру до такого головнокомандувача», – зазначав Л. Панетта. Простіше висловилося Х. Клінтон: «Якщо ти кажеш, що вдариш, то мусиш бити. Іншого вибору немає» [2]. Натомість Б. Обама вважав, що своєю гнучкістю змінював парадигму зовнішньої політики адміністрації, хоча це складно було зрозуміти. Тут якраз чітко простежуються його особистісні характеристики: емоційні заяви («екстраверсія»), а потім раціональні і виважені судження («сумлінність», «поступливість»). Згодом Б. Обама визнав, що якби не Ірак, Афганістан і Лівія, він міг би ризикнути щодо Сирії. Так само, як йому довелося змінити свою думку щодо серйозності загрози з боку Ісламської держави.

Висновки. Дослідження «особистісного чинника» дає змогу розшифрувати рішення людей, які їх приймають. Складний профіль Б. Обама, що не має провідного виміру, а поєднує «екстраверсію», «поступливість» і «сумлінність», по-різному проявляв себе у різних зовнішньополітичних ситуаціях. І скільки б не говорив Б. Обама про заплутану логіку американської зовнішньої політики, дослівно – *pretzel-like logic*, саме особистісні риси підштовхували його до прийняття тих чи інших рішень. Розуміючи специфіку особистості президента, можна коригувати ставлення до його діяльності на посаді, уникаючи крайнощів, як-то абсолютне захоплення чи критика.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gartner J.D. How to Pick a President. What we want in a leader and what we need in a leader may be two different things. *Psychology Today*. 2016. January 5. Retrieved from: <http://www.psychologytoday.com/us/articles/201601/how-pick-president>.
2. Goldberg J. The Obama Doctrine. The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world. *The Atlantic*. 2016. April. Retrieved from: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/ther-obama-doctrine/471525/>.
3. Goldberg L.R. The Structure of Personality Traits: Vertical and Horizontal Aspects. In *Studying Lives through Time: Personality and Development I* Ed. by D.C. Funder, R.D. Parke, C. Tomlinson-Keasey, K. Widaman. Washington, D. C. : American Psychological Association, 1993. P. 169–188.
4. Immelman A. Obama is a “Confident Conciliator”. *St. Cloud Times*. 2012. September, 8. Retrieved from: <http://personality-politics.org/obama-is-a-confident-conciliator>.
5. Immelman A. The Political Personality of U. S. President Barack Obama / *33rd Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology*. San Francisco, 2010. July 7–10. Retrieved from: http://digitalcommons.csbsju.edu/psychology_pubs/25/.
6. Lynch M. Obama and the Middle East. Right-sizing the U.S. Role. *Foreign Affairs*. 2015. Vol. 94. N 5. P. 18–27.
7. McCain J., Salter M. *The Restless Wave: Good Times, Just Causes, Great Fights, and Other Appreciations*. N. Y. : Simon and Schuster, 2018. 416 p.
8. Moore S., Immelman A. Obama's Conciliatory Tendency Could Be Cause for Concern. 2008. October, 14. Retrieved from: <http://personality-politics.org/obamas-conciliatory-tewnfendency-could-be-cause-for-concern>.
9. Obama B. *A Promised Land*. N. Y. : Crown, 2020. 751 p.
10. Obritsch A., Immelman A. Presidential Decision Making: Comparing the Personality Profiles of Barack Obama and Franklin D. Roosevelt / *35th Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology*. Chicago, 2012. July 6–9. Retrieved from: http://digitalcommons.csbsju.edu/psychology_pubs/128/.
11. Renshon S.A. *Barack Obama and the Politics of Redemption*. N. Y. : Routledge, 2012. 386 p.

12. Sestanovich S. *Maximalist. America in the World from Truman to Obama*. N. Y. : Vintage Books, 2014. 402 p.

13. Stephens B. What Obama Gets Wrong. No Retreat, No Surrender. *Foreign Affairs*. 2015. Vol. 94. N 5. P. 13–16.

14. Stern J. Obama and Terrorism. Like It or Not, the War Goes On. *Foreign Affairs*. 2015. Vol. 94. N 5. P. 62–70.

15. The Oxford Handbook of the Five Factors Model / Ed. by Th.A. Widiger. Oxford : Oxford University Press, 2017. 589 p.

“Personal Factor” influence on the foreign policy decision-making in the President Barack Obama administrations

Pyk Svitlana Myroslavivna

PhD (Political Science), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Relations and Diplomacy
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

The article studies “personal factor” influence in the process of foreign policy decision-making in the President B. Obama two administrations, considering first and foremost President’s determination to withdraw American troops from Iraq and to redirect resources to make counterinsurgency in Afghanistan successful. Meanwhile President Obama’s moderate respond to deteriorating situation in Libya and Syria witnessed his thorough calculation of international relations and national interests at the time as well as “personal factor” influence.

The “personal factor” in foreign policy research is based on the Five Factor Model of personality designed by American psychologists R. McCrae and P. Costa-jr. in addition with interdisciplinary studies dedicated to the political personality of B. Obama, conducted by such psychologists and politologists, as A. Immelman, A. Obritsch, S. Moore, S. Renshon, J. Gartner. The psychobiographical portrait of B. Obama is available to compose through wide length of memoir and biographical literature (the memoirs of the President Obama himself and people from his inner circle, studies by A. Falk, S. Abramsky, J. Heilemann, M. Halperin and others).

B. Obama’s personal profile does not provide any major dimension of his personality, as it was evident with his predecessors in the White House. B. Obama’s personality traits in their complexity claim moderate level of “agreeableness”, “conscientiousness” and “extraversion”, which means a flat profile. In the foreign policy decision-making context it reveals empathy and cooperation, prudence and industriousness, ambitiousness and goal-pursuit. Determination bred by “extraversion” is balanced by “agreeableness” and together with thoroughness and dutifulness (“conscientiousness”) resembles very rational but mostly actionless personality. That was the reason of multiple attitudes towards B. Obama as president. He was criticized for strict rhetoric on international stage and not following it in practice (for instance, drawing red lines for President Assad in Syria and doing nothing to stop his aggressive policies). And as well, he was seen by many as hope and change for America (and contrast to his predecessor President Bush), someone staid, smart and spirit for national unity.

Key words: “personal factor”, Five Factor Model of personality, “agreeableness”, “conscientiousness”, “extraversion”, President B. Obama administration, foreign policy decision.

Шуляк Сергій Вікторович
Щолокова Ганна Володимирівна

Іноземні військові інтервенції як феномен міжнародної політики

УДК 327.8
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.17>

Шуляк Сергій Вікторович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних
економічних відносин і регіональних
студій
Університету митної справи та фінансів
вул. Володимира Вернадського, 2/4,
Дніпро, Україна

Щолокова Ганна Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
маркетингу
Університету імені А. Нобеля
вул. Січеславська Набережна, 18,
Дніпро, Україна

У міжнародних відносинах інтервенція є звичним і широко розповсюдженим явищем. Схильність держав до втручання у справи одна одної сприймається як постійна риса міжнародної системи, навіть як явище, тотожне міжнародній політиці в цілому, від її початку до сьогодення. Водночас проблема втручання (або інтервенції) у внутрішні справи держави продовжує залишатися не досить розробленою як в міжнародному праві, так і в теорії міжнародних відносин. Це помітно навіть у вживанні відповідних термінів. Мета статті – охарактеризувати іноземні військові інтервенції як феномен міжнародної політики, зокрема розглянути проблему розуміння сутності інтервенції науковцями та вживання ними відповідного поняття, визначення мотивів держав-інтервентів та різновидів інтервенції. Аналіз іноземних військових інтервенцій як явищ міжнародної політики здійснено відповідно до концепції «DIMEFIL» із використанням історичного, порівняльного, системного, нормативного підходів, а також підходу «рівнів аналізу».

Інтервенцію пропонується розуміти як застосування сили, тобто втручання з використанням засобів і методів ведення військових дій. «Інтервенцією» можна називати лише операцію, що проводиться в країнах, де вже існують серйозні внутрішньополітичні протиріччя, які або вже перейшли у фазу збройної боротьби, або мають тенденцію до цього. В цьому сенсі її слід відрізнити від «втручання», що здійснюється за допомогою «невійськових» засобів, а також від інших форм міждержавного збройного протистояння, зокрема «вторгнення». Застосування військової інтервенції як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей держави залежить від двох фундаментальних умов – мотивації та можливості. Можливість інтервенції зумовлена характеристиками цільової країни та держави-інтервента, а також характеристиками зовнішнього (міжнародного) середовища, що викликають інтервенцію, сприяють їй або ускладнюють її. Мотиви інтервенції зазвичай поділяються на інструментальні та афективні або є комбінацією цих двох груп. Відповідно до мотивації інтервента можна виокремити декілька сценаріїв (різновидів) інтервенції: опортуністична, оборонна, охоронна, іредентистська.

Ключові слова: міжнародна політика, внутрішні збройні конфлікти, інтернаціоналізовані внутрішньодержавні конфлікти, іноземне втручання, іноземна військова інтервенція.

Вступ. У міжнародних відносинах інтервенція є звичним і широко розповсюдженим явищем. Схильність держав до втручання у справи одна одної сприймається як постійна риса міжнародної системи, навіть як явище, тотожне міжнародній політиці в цілому, від її початку до сьогодення [9, с. 7].

Хоча сучасний міжнародний правовий режим, в основі якого лежать положення Статуту ООН, передбачає, що жодна держава не має права прямо чи опосередковано втручатись у внутрішні та зовнішні справи іншої держави, вони активно вдаються до інтервенцій як інструменту зовнішньої політики.

Дослідження феномену іноземних інтервенцій має принципове значення для розуміння специфіки сучасних міжнародних відносин. Поширення у світовій політиці феномену так званих «крихких держав» створює сприятливі умови для все більш активного використання збройних інтервенцій як інструменту зовнішньої політики. Неспроможність «крихких держав» захищати свій суверенітет і контролювати ситуацію на власній території створює небезпечний вакуум влади не тільки всередині цих країн, а й у регіоні, що загрожує без-

пеці та стабільності сусідів. Це змушує останніх і світову спільноту так чи інакше втягуватися у внутрішні конфлікти на території слабких або вже фактично зруйнованих держав. З цим безпосередньо пов'язаний феномен інтернаціоналізованих внутрішніх конфліктів, кількість яких, за даними Uppsala Conflict Data Program (UCDP), помітно зросла в останнє десятиліття [18].

Внутрішні конфлікти майже ніколи не бувають повністю ізольованими від зовнішнього середовища. Вони впливають і втягують у той чи інший спосіб сусідні держави. Причому останні виступають не лише в ролі їхніх невинних жертв, а й роблять свій внесок в подальшу дезінтеграцію охоплених конфліктами країн і дестабілізацію регіону [3, с. 590–591]. Досвід багатьох інтернаціоналізованих конфліктів (зокрема, в Сомалі, Лівії, Ємені, Сирії) свідчить про далеко неоднозначну і не завжди конструктивну роль зовнішніх зацікавлених гравців.

Мета та завдання. Мета статті – охарактеризувати іноземні військові інтервенції як феномен міжнародної політики, зокрема, передбачається розглянути проблему розуміння сутності інтервенції науковцями та вживання ними відповідного

поняття, визначення мотивів держав-інтервентів та різновидів інтервенції.

Методи дослідження. Розгляд іноземних військових інтервенцій як явища міжнародної політики здійснювався відповідно до концепції «DIMEFIL», яку використовують для опису засобів, що знаходяться в розпорядженні держави під час проведення нею зовнішньої політики: дипломатичних (diplomatic), інформаційних (informational), військових (military), економічних (economic), фінансових (financial), розвідувальних (intelligence), правових (law enforcement). Крім того, був застосований підхід «рівнів аналізу» (levels of analysis approach), а також історичний, порівняльний, системний та нормативний підходи.

Результати. Проблема втручання (або інтервенції) у внутрішні справи держави продовжує залишатися не досить розробленою як в міжнародному праві, так і в науці про міжнародні відносини. Це помітно навіть у вживанні відповідних термінів. «Декларація про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав» (1981 р.) [5] використовує два терміни – «intervention» і «interference», які в багатьох випадках можуть однаково перекладатися як «втручання». В тексті Декларації 1981 р. вони перекладаються, відповідно, як «інтервенція» та «втручання» без проведення між ними будь-яких формальних кордонів.

Більш ранній документ ООН – «Декларація про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їхньої незалежності і суверенітету» (1965 р.), поділяє види втручання на збройну інтервенцію («armed intervention»), що розглядається як синонім «агресії», та всі інші форми прямого або непрямого втручання («interference»). У тексті даної декларації використовуються і такі терміни, як «пряме втручання» («direct intervention»), «підривні дії» («subversion») та «всі форми непрямого втручання» («indirect intervention») [6]. Отже, визначення поняття «інтервенція» є складним завданням. Слід зауважити, що надати універсальне визначення практично неможливо, оскільки контекст, в якому інтервенція відбувається, не скрізь однаковий, а сфера діяльності, що може бути визначена як інтервенційна, є гранично широкою.

Недостатня визначеність терміна помітна під час вживання його політиками, урядовцями, журналістами без розуміння того, що насправді є інтервенцією. Акти інтервенції не завжди відрізняють від інших форм міжнародної політики. Так, Індія говорить про американську інтервенцію у справі субконтиненту, коли американці продають бойові літаки Пакистану. Китайці бачать американське втручання, коли американці роблять заяви про порушення прав народу Тибету. Заяви Пакистану та інших ісламських країн про право народу Кашміру на самовизначення також розглядаються

як рівнозначні втручанням у внутрішні справи. Так само захист американцями іракських курдів Ірак розглядає як інтервенцію, спрямовану проти його територіальної цілісності та суверенітету. Інакше кажучи, у найширшому розумінні будь-що може розглядатися як інтервенція. Більше того, навіть *невтручання* (non-intervention) іноді розглядається як своєрідна інтервенція, як у випадку громадянської війни в Іспанії (1936–1939 рр.), коли Британія та Франція утримались від підтримки республіканського уряду, що воював з націоналістами Франко.

Дж. Розенау одним із перших у своїй статті «Intervention as a scientific concept» (1969 р.) звернув увагу на притаманну поняттю «інтервенція» неоднозначність [13, с. 149]. Пізніше Ч. Кеглі та М. Херманн поширили занепокоєння щодо концептуальної неоднозначності і на різноманітні інтерпретації «військової інтервенції», зазначивши, що одну й ту ж конфліктну поведінку можна класифікувати як військову інтервенцію, інший тип втручання або невторчання, використовуючи різні показники [10, с. 310].

Саме Дж. Розенау у згаданій статті встановив певний канон у дослідженні інтервенцій, що значною мірою зберігає своє значення і сьогодні. По-перше, він запропонував одне з перших пояснень інтервенції з метою класифікації цього явища: «Дві характеристики зазвичай пов'язуються з поведінкою, що класифікується як інтервенціоністська. Дійсно, хоча зв'язок часто залишається імпліцитним, це так широко розповсюджене в літературі, що, здається, дві характеристики мають бути необхідними атрибутами феномену інтервенції і таким чином забезпечувати основу для операціональної дефініції. Перша може бути позначена як руйнуючий угоди характер інтервенцій. Друга – це їхня владно-орієнтована природа. Інакше кажучи, всі спостерігачі з різних перспектив схильні описувати поведінку одного міжнародного актора стосовно іншого як інтервенційну, коли форма поведінки являє різкий розрив з уже наявними формами та коли вона спрямована на зміну або збереження структури політичної влади в цільовому суспільстві» [13, с. 161]. Тобто інтервенція передбачає порушення звичної, усталеної практики стосунків між державами та має на меті вплив на владу цільової держави.

По-друге, Дж. Розенау ідентифікував характеристики, що, на його думку, роблять військові інтервенції більш зручними для квантифікації та вимірювання, на відміну від інших типів впливу. Це досить великі за масштабом операції і настільки політично помітні, що обов'язково залишають сліди. Майже завжди вони надають багато емпіричного матеріалу. Можна також додати, що через те, що найчастіше інтервентами є демократичні держави, то весь процес: від прийняття рішення про початок інтервенції до її

припинення, перебуває під контролем суспільних інститутів і медіа [13, с. 155].

Однак досвід показує, що очікування Дж. Розенау були занадто оптимістичними. Дослідники дійшли висновку, що побудувати робочу дефініцію надзвичайно складно. Правознавці, зокрема, стикаються з подвійною проблемою: по-перше, врахувати суперечливі інтереси держав, які ще й можуть змінюватися; по-друге, усвідомити той факт, що публічні визначення також є системами стимулів. Наприклад, якщо військові інтервенції визначати через порушення кордонів суверенної країни ворожими військовими частинами іншої країни, як це часто траплялося, потенційний інтервент може вдатися до атаки непрямыми засобами, застосувати недержавні збройні формування, опозиційні до уряду, який він прагне атакувати [14, с. 2]. Такі дії можна кваліфікувати як інтервенцію чи ні? Водночас саме непрямий вплив є важливим складником такого поширеного в сучасній міжнародній політиці явища, як «гібридні війни». Гібридні війни передбачають запровадження дій, що часто характеризують збройні інтервенції, а саме: агресію без офіційного оголошення війни; приховування країною-агресором своєї участі у конфлікті; широке використання нерегулярних збройних формувань (зокрема, під прикриттям мирного населення); нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягнутими домовленостями.

У полі дослідження збройних інтервенцій існує майже всеосяжна концептуальна дисперсія. Незважаючи на вплив ідей Дж. Розенау, кожен автор прагне користуватися власним варіантом дефініції цього поняття, іноді не підозрюючи, що навіть незначні відмінності між різними визначеннями можуть суттєво змінити кількісну оцінку. Так, автори трьох баз даних, що традиційно використовуються для вивчення збройних інтервенцій (Ф. Пірсон і Р. Бауман, П. Ріган, Г. Тіллема), суттєво розходяться у визначенні інтервенції. Ф. Пірсон і Р. Бауман, зокрема, у своєму аналізі тлумачать військову інтервенцію як «...пересування регулярних військ або сил... однієї країни на територію чи територіальні води іншої країни, або силові військові акції військ, вже розміщених однією країною на території іншої, у контексті певної політичної проблеми чи протистояння. Регулярні сили тут не включають парамілітарні формування..., а отже, акції прикордонників чи поліції виключаються, що зменшує ризик врахування занадто дрібних прикордонних інцидентів, як це було у минулому» [11].

П. Ріган пропонує інше розуміння: «Концептуально інтервенція включає використання ресурсів однієї держави у спробі вплинути на внутрішній конфлікт в іншій державі. З військової точки зору, це має включати збройні сили, забезпечення, розвідку чи військову допомогу. Все це має слугувати

для підтримки наявних сил уряду чи опозиції. Економічні інтервенції можуть включати санкції чи ембарго, надання чи припинення допомоги...» [12, с. 9]. Його операційна дефініція інтервенції має такий вигляд: «Я визначаю інтервенцію третьої сторони у внутрішній конфлікт як неконвенційну (convention breaking) військову та/або економічну активність у внутрішніх справах іноземної держави, спрямовану на структури влади, з метою вплинути на баланс сил між урядовими та опозиційними силами» [12, с. 10].

Нарешті Г. Тіллема при створенні своєї бази даних користується власним визначенням: «Явні військові інтервенції є прямою військовою операцією, що відкрито здійснена регулярними збройними силами держави на чужій території, з ризиком безпосереднього бойового зіткнення, тобто війни, якщо вони зустрінуть збройний опір... Вони є іноземними військовими операціями з повною бойовою готовністю, здійсненими регулярними збройними силами, і тільки такі операції» [17, с. 23].

Ф. Санін та А. Пенья порахували, що бази даних щодо іноземних збройних інтервенцій, запропоновані зазначеними авторами, повністю узгоджуються між собою лише у 15% взятих до уваги випадків [14, с. 4]. Очевидно, що кожна зі сторін вимірює різні речі.

На наш погляд, доцільно визначати «інтервенцію» («intervention») як застосування сили, тобто втручання з використанням засобів і методів ведення військових дій, а «втручання» («interference») – як вплив на ту чи іншу державу з використанням економічних, дипломатичних та інших «невійськових» засобів. Крім того, слід відрізнити інтервенцію від інших форм міждержавного збройного протистояння, зокрема «вторгнення» («invasion»). «Інтервенцією» можна називати лише операцію, що проводиться в країнах, де вже існують серйозні внутрішньополітичні протиріччя, які або вже перейшли у фазу збройної боротьби, або мають тенденцію до цього. В цьому полягає її головна відмінність від «вторгнення», яке переважно спрямоване проти внутрішньостабільних держав і має на меті саме їхню дестабілізацію [2, с. 25–26]. На думку М. Брауна, різниця між «інтервенцією» та «вторгненням» – це, швидше, питання масштабу і форми. У першому випадку держави підтримують повстанців і ведуть війну за дорученням (проху war), при цьому намагаючись зберігати видимість непричетності. В другому – вони починають масштабне військове вторгнення, використовуючи власні збройні сили, і висувають доволі сумнівні пояснення щодо своїх намірів [3, с. 598–599].

Будь-яке застосування або загроза застосування сили завжди оцінюється в контексті міжнародної обстановки і зовнішньополітичних цілей держав. Більше того, постійно виникають нові

обставини, через які звернення до застосування сили розглядається як виправдане. Багато критеріїв визначення правомірності застосування сили враховуються саме в контексті і поєднанні з такими «новими» або «винятковими» обставинами. Неможливість уникнути подібних ситуацій і тяжкість їхніх потенційних наслідків так само, як і доступність засобів примусу, завжди враховуються у разі вирішення питання про вживання заходів у відповідь.

Вищезазначене, зокрема, стосується практики так званих «гуманітарних інтервенцій», спрямованих на захист прав людини. Широке застосування такої практики наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., в умовах, коли міжнародна спільнота все більше усвідомлює цінність і необхідність забезпечення прав людини, призвело до потреби вироблення правових підстав для неї. Внаслідок цього завдяки зусиллям ООН у міжнародному праві з'явилася доволі суперечлива доктрина «Обов'язок захищати» (Responsibility to Protect), яка за допомогою нового трактування державного суверенітету фактично легітимізує втручання у внутрішні справи держав з гуманітарних міркувань.

Сьогодні найчастіше використовують шість міжнародно-правових підстав для легітимного застосування збройних сил однієї держави на території іншої, причому не всі з них є загальноновизнаними:

1. Право держави на самооборону на підставі ст. 51 Уставу ООН.

2. Колективна протидія світової спільноти агресії однієї держави проти іншої (колективне застосування сил міжнародної коаліції за мандатом ООН на підставі гл. VII Уставу).

3. Колективна протидія світової спільноти державі або політичній силі, що становить загрозу міжнародному миру та безпеці (за мандатом ООН на підставі принципів гл. VII Уставу; що залишається об'єктом суперечливих політичних інтерпретацій).

4. Договори (угоди) про військове співробітництво, військові бази, спільні операції або навчання.

5. Звернення легітимної влади однієї держави до влади іншої із задокументованим проханням про військову допомогу.

6. Норма, що лише формується і не є загальноновизнаючою: «Обов'язок міжнародного співтовариства захищати» (Responsibility to Protect), зокрема цивільне населення, соціальні та етнічні групи від геноциду з боку інших груп або від злочинної політики влади їхньої власної держави.

Форми і рівні втручання можуть варіюватись від прямої військової інтервенції до порівняно малоінтенсивних і маловитратних стратегій поставок зброї та надання логістичної допомоги як відкрито, так і таємно, а також надання фінансової, політичної і дипломатичної підтримки одній або обом сторонам конфлікту. Якщо втручання спрямоване на підтримку опозиції і набуває форми прямої

військової інтервенції, внутрішньодержавний конфлікт може фактично трансформуватися у міждержавний.

На думку Р. Тараса та Р. Гангулі, зовнішнє втручання має місце завдяки двом факторам. По-перше, якщо сторони конфлікту зацікавлені в такому втручанні з метою змінити баланс сил на свою користь. По-друге, потенційний інтервент має власні причини бути втягнутим у конфлікт [16, с. 79]. Отже, одним із ключових аспектів механізму інтервенції є процес прийняття відповідного рішення (про те, втрутитися чи ні у збройний конфлікт в іншій державі), яке завжди залежить від перетину двох фундаментальних умов – *мотивації та можливості*.

Наявність можливості для інтервенції залежить від характеристик цільової країни та держави-інтервента, а також від характеристик зовнішнього (міжнародного) середовища, що викликають інтервенцію, сприяють їй або ускладнюють її. Так, у цільовій державі інтервенція може бути спровокована заклик до зовнішніх сил з боку місцевих клієнтів, які відчують себе у небезпеці; інтервенції може сприяти наявність глибоких внутрішніх розколів і гострого конфлікту; і навпаки, внутрішня стабільність та опозиція до зовнішнього втручання обмежують її можливість.

Своєю чергою у державі-інтервенті поштовх до інтервенції може бути спричинений наявністю суттєвих ризиків для її інтересів або, навпаки, виникненням нових можливостей для їх просування. При цьому прийняттю рішення про інтервенцію сприятимуть: наявність непопулярного уряду; домінування військових у процесі прийняття рішень; наявність етнічних та/або релігійних зв'язків з ворогуючими групами у цільовій країні. Блокуюватимуть інтервенцію нестача збройних сил і логістичних можливостей, економічні обмеження, непопулярність або наявність опозиції до військових операцій.

Зрештою на міжнародному рівні інтервенції можуть сприяти такі фактори, як регіональна нестабільність, ідеологічні (релігійні) протиріччя між державами регіону, асиметрія у розподілі сили, поширення доктрини «Responsibility to Protect». Своєю чергою вірогідність інтервенції зменшує ризик ескалації, включаючи контрінтервенцію з боку інших держав, правові обмеження (міжнародне право, Статут та резолюції ООН).

Мотиви для інтервенції зазвичай у науковій літературі визначаються як *інструментальні* (геополітичні інтереси, територіальні амбіції, економічна користь, внутрішньополітичний порядок денний тощо), *афективні* (історичні образи, спільна етнічна та/або релігійна ідентичність, культурна близькість, спільні ідеологічні настанови тощо) або є комбінацією цих двох груп [15; 7; 8; 4]. Д. Голубев, узагальнюючи наявний досвід дослідження інтер-

венцій, виокремив чотири найбільш поширені їх різновиди (сценарії):

1. *Опортуністична інтервенція*. Таке втручання зазвичай спрямоване проти центральної влади і націлене на використання внутрішньої нестабільності в державі, яка є стратегічним противником, для її ослаблення чи зміни владного режиму за допомогою прямої військової кампанії або через надання допомоги опозиційним групам, зокрема в разі залучення їх в якості проксі-акторів.

2. *Оборонна інтервенція*. Таке втручання зазвичай має місце з боку держави, розташованої поряд із охопленою громадянським конфліктом країною, і може бути націлене, по-перше, на запобігання кроскордонним переміщенням озброєних угруповань і потоків біженців з цільової держави, по-друге, на припинення порушень кордону силами безпеки цієї держави, що переслідують опозиційні групи у прикордонних районах.

3. *Охоронна інтервенція*. Традиційно в науковій літературі, присвяченій динаміці громадянських війн, охоронна інтервенція інтерпретувалась як спроба надання допомоги спорідненій етнічній групі, що знаходиться під загрозою в умовах внутрішньодержавного конфлікту в цільовій країні. Подібна етнічна солідарність особливо акцентується в ситуації так званого «етнічного альянсу», коли група, що становить більшість населення в державі-інтервенті, водночас є пригніченою меншістю у цільовій державі, і її участь у громадянській війні сприймається як боротьба за виживання проти репресивного режиму, що провокує втручання, як правило, на боці опозиції. Проте охоронна інтервенція може бути викликана й інструментальними мотивами, пов'язаними, наприклад, із зацікавленістю зовнішнього актора у збереженні при владі в державі-об'єкті панівного режиму. При цьому афективні та інструментальні мотиви в такому сценарії не є взаємовиключними і цілком можуть поєднуватися, підвищуючи ймовірність інтервенції.

4. *Іредентистська інтервенція*. Таке втручання має місце, коли громадянська війна в державі-об'єкті переслідує сепаратистські цілі, а лідери опозиційної групи апелюють до еліти спорідненої етнонаціональної групи, яка перебуває при владі в державі-суб'єкті, з метою змусити останню (або з її ініціативи) здійснити військове втручання і домогтися інкорпорації спірної території до свого складу [1, с. 14–15].

Як свідчать наявні дослідження, інтервенція найчастіше призводить до збільшення як тривалості громадянської війни, так і її інтенсивності, а також до ймовірності поновлення в майбутньому [1, с. 15]. Вибір стратегії та часу військового втручання у розвиток внутрішнього збройного конфлікту має принципове значення для його результату з точки зору того, чи стає він тривалим або ні,

чи закінчується він перемогою уряду або опозиції, або ж мирною угодою.

Висновки. Військові інтервенції є доволі поширеним явищем у міжнародній політиці, чому сприяє сучасний стан системи міжнародних відносин, наявність феномену «крихких держав» і пов'язаних з ними інтернаціоналізованих внутрішніх збройних конфліктів. При цьому «інтервенцію» як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей держави, що передбачає застосування збройних сил і використання засобів і методів ведення військових дій, слід відрізнити від «втручання» – впливу на події в іншій державі з використанням «невійськових» засобів, а також від інших форм міждержавного збройного протистояння, зокрема «вторгнення».

Застосування військової інтервенції як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей держави залежить від двох фундаментальних умов – *мотивації* та *можливості*. Можливість інтервенції зумовлена характеристиками цільової країни та держави-інтервента, а також характеристиками зовнішнього (міжнародного) середовища, що викликають інтервенцію, сприяють їй або ускладнюють її. Мотиви інтервенції зазвичай поділяються на *інструментальні* та *афективні* або є комбінацією цих двох груп. Відповідно до мотивації інтервента можна виокремити декілька сценаріїв (різновидів) інтервенції: *опортуністична, оборонна, охоронна, іредентистська*.

Подальші дослідження іноземних інтервенцій у внутрішні конфлікти вимагають передусім уточнення самого поняття «інтервенція». Це посприяє, з одного боку, роботі науковців, які через відсутність більш-менш загально визнаного розуміння цього явища міжнародної політики стикаються з проблемами визначення та вимірювання його параметрів. А з іншого – суттєво поліпшить завдання ідентифікації та правової оцінки інтервенціоністських дій у відносинах між державами. Останнє є принципово важливим в умовах поширення у міжнародній практиці такого явища, як «гібридна війна», що передбачає використання різноманітного комплексу інструментів політичного, економічного, військового та ідеологічного впливу на супротивника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубев Д. К проблеме концептуализации феномена интернационализированного внутрисоциального конфликта: о недостаточности изучения роли внешних государственных акторов. *Общество: политика, экономика, право*. 2018. № 12 (65). С. 13–20.
2. Иванов А. Факторы оценки риска иностранной военной интервенции в современном мире. *Сравнительная политика*. 2016. № 3. С. 25–32.
3. Brown M. The Causes and Regional Dimensions of Internal Conflict. *The International Dimensions of Internal Conflict* / edited by M. Brown. Cambridge, MA : MIT Press, 1996. P. 571–601.

4. Carment D., James D., Taydas Z. Who Intervenes?: Ethnic Conflict and Interstate Crisis. Columbus : Ohio University Press, 2006. 264 p.

5. Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/36/103> (last accessed: 5.08.2021).

6. Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/2131\(XX\)](https://undocs.org/en/A/RES/2131(XX)) (last accessed: 5.08.2021).

7. Ganguly R. The Consequences of Partisan Intervention in Secessionist Wars: Lessons from South Asia. *Contemporary South Asia*. 1997. Vol. 6, № 1. P. 5–26.

8. Heraclides A. The Self-determination of Minorities in International Politics. London : Frank Cass, 1991. 291 p.

9. Hoffman S. The Problem of Intervention. *Intervention in World Politics* / Hedley Bull ed. Oxford : Oxford University Press, 1984. P. 7–28.

10. Kegley C., Herman, M.G. How democracies use intervention: A neglected dimension in studies of democratic peace. *Journal of Peace Research*. 1996. Vol. 33, № 3. P. 309–322.

11. Pearson F., Baumann R. International Military Intervention, 1946–1988. Ann Arbor, MI : Inter-university Consortium for Political and Social Research, 1993. URL: <https://www.icpsr.umich.edu/web/ICPSR/studies/6035> (last accessed: 5.08.2021).

12. Regan P. Civil Wars and Foreign Powers: Outside Intervention in Intrastate Conflict. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2002. 172 p.

13. Rosenau J. Intervention as a scientific concept. *Journal of Conflict Resolution*. 1969. Vol. 12, № 2. P. 149–171.

14. Sanín F., Peña A. Force and Ambiguity: Evaluating Sources for Cross-National Research – The Case of Military Interventions. *Crisis States Research Centre working papers*. Series 2 (50). London School of Economics and Political Science, 2009. URL: <https://www.lse.ac.uk/internationaldevelopment/Assets/Documents/PDFs/csrc-working-papers-phase-two/wp50.2-force-and-ambiguity.pdf> (last accessed: 5.08.2021).

15. Suhrke A., Noble L. Spread or Containment: The Ethnic Factor. *Ethnic Conflict in International Relations* / Suhrke A., Noble L. (Eds.). New York : Praeger Publishers, 1977. P. 226–230.

16. Taras R., Ganguly R. Understanding Ethnic Conflict: The International Dimension. New York : Longman, 2006. 319 p.

17. Tillema H. International armed conflict since 1945: a bibliographic handbook of wars and military interventions. Boulder : Westview Press, 1991. 360 p.

18. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). State-based: Armed conflicts by conflict type and year (1946–2020). URL: https://ucdp.uu.se/downloads/charts/graphs/pdf_21/armedconf_by_type.pdf (last accessed: 5.08.2021).

REFERENCES:

1. Golubev, D. (2018) K probleme kontseptualizatsii fenomena internatsionalizirovannogo vnutrigosudarstvennogo konflikta: o nedostatochnosti

izucheniya roli vneshnikh gosudarstvennykh aktorov [Conceptualization of internationalized intrastate conflict: moving beyond the role of external state-based actors]. *Obshchestvo: politika, ekonomika, pravo*. No. 12 (65). S. 13–20. (in Russian)

2. Ivanov, A. (2016) Faktory otsenki riska inostrannoï voennoi interventsii v sovremennom mire [Factors of foreign military intervention risk assessment in the modern world]. *Sravnitel'naya politika*. No. 3. S. 25–32. (in Russian)

3. Brown, M. (1996) The Causes and Regional Dimensions of Internal Conflict / in Brown, M. (ed.). *The International Dimensions of Internal Conflict*. Cambridge, MA : MIT Press. P. 571–601.

4. Carment, D., James, D., Taydas, Z. (2006) Who Intervenes?: Ethnic Conflict and Interstate Crisis. Columbus : Ohio University Press. 264 p.

5. Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/36/103>.

6. Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/2131\(XX\)](https://undocs.org/en/A/RES/2131(XX)).

7. Ganguly, R. (1997) The Consequences of Partisan Intervention in Secessionist Wars: Lessons from South Asia. *Contemporary South Asia*. Vol. 6, No. 1. P. 5–26.

8. Heraclides, A. (1991) The Self-determination of Minorities in International Politics. London : Frank Cass. 291 p.

9. Hoffman, S. (1984) The Problem of Intervention / in Bull, H. (ed.). *Intervention in World Politics*. Oxford : Oxford University Press. P. 7–28.

10. Kegley, C., Herman, M. (1996) How democracies use intervention: A neglected dimension in studies of democratic peace. *Journal of Peace Research*. Vol. 33, No. 3. P. 309–322.

11. Pearson, F., Baumann, R. (1993) International Military Intervention, 1946–1988. Ann Arbor, MI : Inter-university Consortium for Political and Social Research. URL: <https://www.icpsr.umich.edu/web/ICPSR/studies/6035>.

12. Regan, P. (2002) Civil Wars and Foreign Powers: Outside Intervention in Intrastate Conflict. Ann Arbor : The University of Michigan Press. 172 p.

13. Rosenau, J. (1969) Intervention as a scientific concept. *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 12, No. 2. P. 149–171.

14. Sanín, F., Peña, A. (2009) Force and Ambiguity: Evaluating Sources for Cross-National Research – The Case of Military Interventions. *Crisis States Research Centre working papers series*. No. 2 (50). Crisis States Research Centre, London School of Economics and Political Science, London. URL: <https://www.lse.ac.uk/internationaldevelopment/Assets/Documents/PDFs/csrc-working-papers-phase-two/wp50.2-force-and-ambiguity.pdf>

15. Suhrke, A., Noble, L. (1977) Spread or Containment: The Ethnic Factor / in Suhrke, A., Noble, L. (Eds.). *Ethnic Conflict in International Relations*. New : Praeger Publishers. P. 226–230.

16. Taras, R., Ganguly, R. (2006) Understanding Ethnic Conflict: The International Dimension. New York : Longman. 319 p.

17. Tillema, H. (1991) International armed conflict since 1945: a bibliographic handbook of wars and military interventions. Boulder: Westview Press. 360 p.

18. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). State-based: Armed conflicts by conflict type and year (1946–2020). URL: https://ucdp.uu.se/downloads/charts/graphs/pdf_21/armedconf_by_type.pdf.

Foreign military interventions as a phenomenon of international politics

Shuliak Serhii Viktorovych

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of International Economic Relations and Regional Studies

University of Customs and Finance
Volodymyr Vernadsky str., 2/4,
Dnipro, Ukraine

Shcholokova Hanna Volodymyrivna

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of International Marketing
Alfred Nobel University

Sicheslavska Naberezhna str., 18,
Dnipro, Ukraine

In international relations, intervention is common and widespread. The tendency of states to interfere in each other's affairs is perceived as a permanent feature of the international system, even as a phenomenon identical to international politics as a whole, from its inception to the present. At the same time, the problem of interference (or intervention) in the internal affairs of the state continues to be insufficiently developed both in international law and in the theory of international relations. This is noticeable even in the use of appropriate terms. The purpose of the paper is to characterize foreign military interventions as a phenomenon of international politics, in particular, to consider the problem of understanding the essence of intervention by scientists and their use of the concept, determining the motives of intervening states and types of intervention. The analysis of foreign military interventions as a phenomenon of international politics was carried out under the concept of "DIMEFIL", using historical, comparative, systemic, normative approaches, as well as levels of analysis approach.

Intervention is proposed to be understood as the use of force, i.e., interference using the means and methods of hostilities. "Intervention" can only be called an operation carried out in countries where there are already serious domestic political contradictions, which are either already in the phase of armed struggle or have a tendency to do so. In this sense, it should be distinguished from "intervention" carried out by "non-military" means, as well as from other forms of interstate armed confrontation, in particular "invasion". The use of military intervention as a tool to achieve the foreign policy goals of the state depends on two fundamental conditions – motivation and opportunity. The possibility of intervention depends on the characteristics of the target country and the intervening state, as well as the characteristics of the external (international) environment that cause, facilitate or complicate the intervention. The motives of the intervention are usually divided into instrumental and affective or are a combination of these two groups. According to the motivation of the interventionist, several scenarios (types) of intervention can be distinguished: opportunistic, defensive, protective, irredentist.

Key words: international politics, internal armed conflicts, internationalized intrastate conflicts, foreign interference, foreign military intervention.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Aleskerova Sara Tahir

Jewish lobby as an overlooked power which leads to political transformations in US foreign policy

УДК 328.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.18>

Aleskerova Sara Tahir
 Doctoral Student
 Baku State University
 Academician Zakhid Khalilov str., 23,
 Baku, Azerbaijan

Purpose of the article. This research contains discussion of the role of Jewish lobby in US foreign policy. The lobby is a loose coalition of individuals and organizations that actively works to move U.S. foreign policy. In short, lobbying is the overlooked power which is able to make considerable political transformations in foreign policy. Furthermore, a more detailed account about the power of Israel's lobby especially toward the Arab lobby's interests in the US Congress were investigated. This article is a broader research on identifying the real reasons of America's support of Israel lobby and why yet it is clearly more difficult for Americans to talk openly about the Israel lobby.

Methods. The methodology of the research involves using the qualitative methods including content analysis, discourse analysis. Moreover, the study is based on systematic and comparative approaches to the analysis of the "overlooked influence of Jewish lobby" in the decision-making process in the US Congress. The main sources for the analysis are reports of researchers John Mearsheimer and Stephen Walt about *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. These reports pay a great attention to the impact of Israel lobby on USA foreign policy especially towards Arab lobby in the Middle East.

Novelty. For the first time in the domestic scientific literature will use the analysis of existing rules, documents, recommendations, research, experience, as well as expert criticism on lobbying European communities in the world's superpowers.

Results. All in all if Israel's interests did not match American own political interests the government would not open the door for Jews' lobby. Additionally, I do not agree with the suggestion that US Congress was based on the "Money Talks" system, in other words, "the American Congress was run by money". If that were the case, then rich Arab companies which are considered to be lucrative oil lobbies would play a significant role in the US Congress. The United States does not blindly open its doors for all lobbying activities just for the sake of money. The opening of the door in the system depended on who knocked on it. It's hard to know where one driver of America's Israel policy ends and another begins.

Key words: US Congress, Jewish lobby, lobbying, US support, political transformations.

Introduction. Today lobbying success is qualitatively measured by change in policy outcome by comparing stated goals of selected interest groups to political outputs. But at the same time, we need to be able to talk openly and calmly about all the forces that shape U.S. politics today, including groups like AIPAC (American Israel Public Affairs Committee) and related organizations that seek to influence U.S. foreign policy. Unlike the business or environmental interest groups which concerned with profits and social values, respectively, ethnic interest groups are concerned with the well-being of members of the self-defined ethnic group, wherever they reside. Consequently, one can define ethnic lobbies as a political organizations established along cultural, ethnic, religious or racial lines that seek to directly and indirectly influence US foreign policy in support of their homeland and ethnic kin abroad [3, p. 2].

Methods and materials. The methodological basis of the research is approach of George Mearsheimer and Steven Watson about the influence of Jewish lobby on American Congress. This research describes the remarkable level of material and diplomatic

support that the United States provides to Israel and argues that this support cannot be fully explained on either strategic or moral grounds. This exceptional relationship is due largely to the political influence of a loose coalition of individuals and organizations that actively work to shape U.S. foreign policy in a pro-Israel direction [6]. Furthermore, Lester W. Milbrath's book called "Washington Lobbysits" is used in this research as the best explainer of how work a decision making process in American Congress [7]. This study is based on systematic and comparative approaches to the analysis of the decision making process in the US Congress and real reasons of American support to Israel. Approaches of critics of Jewish lobbies' activities also included to this research [1, p. 8]. Given the size and status of the American Jewish community in international Jewry it is not surprising that a great many analysts have focused critical attention on this community and its Israel-related political agencies and activities. Yet despite the lobby's efforts a considerable number of Americans—almost 40 percent—recognize that US support for Israel is one of the main causes

of anti-Americanism around the world. Among elites, the number is substantially higher [5, p.4]. Furthermore, a surprising number of Americans understand that the lobby has a significant, not always positive influence on the US foreign policy. In a 2006 survey of international relations scholars in the United States, 66 percent of the respondents said that they agreed with the statement “the Israel lobby has too much influence over U.S. foreign policy. While the American people are generally sympathetic to Israel, many of them are critical of particular Israeli policies and would be willing to withhold American aid if Israel’s actions are seen to be contrary to U.S. interests [5, p. 11–13].

Analysis. It is well-known fact that from the perspective of ethnic politics in America the pro-Israel and pro-Arab groups lie at the two extremes of a continuum of power and impact. Jewish lobby is known as the most cohesive, articulate, influential and powerful groups in America. Their influence and aggregate term that refers to the preceding characteristics is measured by their ability to sustain in America a posture of strong support for Israel. However, the Arab lobby which is in stark contrast to their counterparts are considered some of the least cohesive, least articulate and weakest lobby groups in America. And of course, with a low power and low influence quotient [1, p.1]. However, some researchers believe that there was no pro-Jewish president in the United States before Clinton. Clinton was the president who often organized meetings with Israeli prime ministers and diplomats in American history [9, p. 9–11].

There are a number of Jewish officials in the current US President Donald Trump’s team. Trump, like all previous presidents in American history, pays special attention to his relations with Israel. As a result, Trump held his first official telephone conversation with foreign leaders with Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu after the presidential election. As for the Arab-Israeli conflict, I think Trump is no exception among US politicians. So it is no coincidence that Israel was once called the “51st state” of the United States. History has shown that the United States has always supported Israel since its inception [11, p. 239–242].

What’s the thinking behind America going above-and-beyond for Israel? The short version: it’s complicated. The long version is that it’s a tight interplay of America’s long-running Middle East strategy, US public opinion/electoral politics, and a pro-Israel lobbying campaign that is effective, but maybe not as effective as you’ve heard. Here’s a guide to the different factors shaping America’s Israel policy – and how they relate to each other. The Jewish lobby is a loose coalition of individuals and organizations that actively works to move U.S. foreign policy in a pro-Israel direction. Like the efforts

of other ethnic lobbies and interest groups, the activities of the Israel lobby’s various elements are legitimate forms of democratic political participation and they are for the most part consistent with America’s long tradition of interest group activity. The United States has played an important and steadily increasing role in Middle East security issues since World War II, driven initially by oil, then by anticommunism and, over time, by its growing relationship with Israel [6, p. 5–7]. The United States is Israel’s largest single trading partner. The top five U.S. exports to Israel are: diamonds, semiconductors, civilian aircraft, telecommunications equipment, and agricultural products. The top five U.S. imports from Israel are: diamonds, pharmaceutical products, semiconductors, medicinal equipment, and telecommunications equipment. U.S. direct investment in Israel is primarily in the manufacturing sector, as is Israeli investment in the United States. Another reason for the strength of the Jewish lobby in the United States was its wide representation in government. In the 19th century, Jewish Zeligman was a financial adviser to the US government. In modern times Kissinger, S. Vance, Z. Brzezinski, R. Lipschich, P. Zuckerman, S. Eisenstat, M. Albright were 10% Jewish congressmen in the US Senate and 15% in the House of Representatives [7, p. 12–14].

The answer to question of “why America always support Israel” in fact is very simple for me: “Because the American people love Israel, they want to assimilate and protect it.” Additionally, there are several main reasons for this: The Jewish genocide which called “Holocaust” The American people still do not forget the destruction of half of the world’s Jewish population. Another reason is religion. More than 40 million evangelicals in the United States are the biggest supporters of the US-Israeli alliance. Americans see the founding of Greater Israel as a harbinger of Jesus’ return. Israel’s strategic importance to the United States is also a very important factor. Oil pipelines from Iraq to the Mediterranean, as well as roads to Egypt and Lebanon, Syria and Jordan, pass through Israel. Israel’s airspace allows it to take full control during wars. The last and biggest reason is that the American people have a different point of view on the Israeli-Palestinian issue than the rest of the world. America sees this issue not as the oppression of the Palestinian people, but as a struggle of small 5 million’s Israel for survival against the 350 million’s Arab world.

Today the goal of the Jewish lobby is to continue the US policy of protecting its independence and integrity and to continue to provide material and financial assistance to Israel in this area. We can say that it has been quite successful in this direction. Statistics show that Israel has long been the largest recipient of \$ 3 billion a year in aid from the United States. It should be noted that Egypt is in the second place in this list with 2.4 billion aid per year [11,

s. 243]. Apparently, the United States is rewarding Egypt in this way because it is the only Arab country that has made peace with Israel. In addition, taking into an account Egypt's military and political power in terms of population, it is impossible for Arab countries to win the war against Israel unless Egypt enters the war. All these factors make Egypt important for Israel's security.

The United States has also undertaken policies in the broader Middle East that reflected Israel's preferences. Since the early 1990 for example, American policy toward Iran has been heavily influenced by the wishes of successive Israeli governments. Tehran has made several attempts in recent years to improve relations with Washington and settle outstanding differences, but Israel and its American supporters have been able to stymie any détente between Iran and the United States, and to keep the two countries far apart. Another example is the Bush administration's behavior during Israel's war against Lebanon in the summer of 2006 [14]. Almost every country in the world harshly criticized Israel's bombing campaign—a campaign that killed more than one thousand Lebanese, most of them civilians—but the United States did not. Instead, it helped Israel prosecute the war, with prominent members of both political parties openly defending Israel's behavior [6, p. 8]. The Israel lobby has successfully convinced many Americans that American and Israeli interests are essentially identical. In fact, they are not. It is difficult to talk about the lobby's influence on American foreign policy, at least in the mainstream media in the United States, without being accused of anti-Semitism or labeled a self-hating Jew. It is just as difficult to criticize Israeli policies or question U.S. support for Israel in polite company. America's generous and unconditional support for Israel is rarely questioned, because groups in the lobby use their power to make sure that public discourse echoes its strategic and moral arguments for the special relationship [6, p. 9].

Like other interest groups, the Israel lobby uses a variety of strategies to accomplish its goals. Some of its influence comes from campaign contributions to political parties or politicians (although AIPAC does not do this), some from direct lobbying on Capitol Hill, some from public outreach (op-eds, books, position papers, media appearances, etc.), and some from the role that pro-Israel individuals may play in the U.S. government itself. The main difference between the Jewish lobby and other foreign lobbies in the United States is that while other foreign lobbies spend millions on lobbying activities in the United States through contacts with American lobbying companies, the Israeli lobby does not need to spend large sums. Unlike other countries Israel does not need lobbying companies. Because 6 million well-organized Jews scattered in all American states

and cities, connected by strong bonds, and apart from this there are a number of supporters in the US Congress [1, p. 12]. American strategic interest on supporting Israel lobby is clear. To guarantee the survival of Israel, all American presidents since Lyndon Johnson have made sure that the balance of military power in the Middle East continues to swing decisively in favor of Israel [8, p.7–9].

But AIPAC doesn't always win. The US wasn't always so close with Israel. For instance, when Israel (along with France and Britain) invaded Egypt in 1956, the United States sided against Israel, pushing the invaders to leave. And the US for years opposed and worked actively against Israel's clandestine nuclear program. "Stated commitments to Israel from American policymakers cannot erase a legacy of US policies that often represented more of a threat than a support to Israeli security," Michael Barnett, George Washington University political scientist says. The US leadership did not help Israel in 1948, when the state of Israel fought for its independence and five Arab states united against this new state. Apart from this the US embargo on arms shipments to Israel [4, p. 277]. The US-Israel relationship grew "by leaps and bounds" after 1967, according to Barnett, owing largely to "a changing US containment and strategic posture." American presidents and strategists came to see Israel as a useful tool for containing Soviet influence in the Middle East, which was significant among Arab states, and used diplomatic and military support to weave Israel firmly into the anti-Soviet bloc [13, p. 27–31].

Why it is so hard to talk about the Israel lobby? Because the United States is a pluralist democracy where freedom of speech and association are guaranteed, it was inevitable that interest groups would come to dominate the political process. For a nation of immigrants, it was equally inevitable that some of these interest groups would form along ethnic lines and that they would try to influence U.S. foreign policy in various ways Cuban Americans have lobbied to maintain the embargo on Castro's regime, Armenian Americans have pushed Washington to acknowledge the 1915 genocide and, more recently, to limit U.S. relations with Azerbaijan and Indian Americans have rallied to support the recent security treaty and nuclear cooperation agreements. Such activities have been a central feature of American political life since the founding of the country, and pointing them out is rarely controversial. Yet it is clearly more difficult for Americans to talk openly about the Israel lobby. Part of the reason is the lobby itself, which is both eager to advertise its clout and quick to challenge anyone who suggests that its influence is too great or might be detrimental to U.S. interests.

Any discussion of Jewish political power takes place in the shadow of two thousand years of history, especially the centuries of very real anti-Semitism in

Europe “Jews control the media.” Similarly, if someone points out that American Jews have a rich tradition of giving money to both philanthropic and political causes, it sounds like they are suggesting that “Jewish money” is buying political influence in an underhanded or conspiratorial way. Of course, anyone who gives money to a political campaign does so in order to advance political cause, and virtually all interest groups hope to mold public opinion and are interested in getting favorable media coverage [10, p.13].

Conclusion. The strength of the Jewish lobby in the United States is related to the sympathy and closeness of the American community to Israel. That is why the idea that the US Congress is run by Jews is widespread in the international arena. However, in my opinion, those who have a deep understanding of how the lobby system works in America do not believe in such a theory. It is true that the influence of the Israeli lobby in America is undeniable. However, there are other foreign lobbies that are at least as influential as the Jewish lobby. If the United States was ruled by the Israeli lobby, Egypt would not be able to receive about \$2 billion in aid from Washington each year. In my opinion, if Israel's interests did not match American own political interests the government would not open the door for Jews' lobby. Additionally, I do not agree with the thought that US Congress was based on the “Money Talks” system, in other words, “the American Congress was run by money”. If it were so rich Arab companies which are considered to be lucrative oil lobbies would play a considerable role in the US Congress. The United States does not blindly open its doors for all lobbying activities just for the sake of money. The opening of the door in the system depended on who knocked on it. It's hard to know where one driver of America's Israel policy ends and another begins. American policymakers have seen US support for Israel as a way of showing Israel that the US is still taking its interests into account during negotiations, and thus convincing Israel that they can safely engage in peace talks. It's meant to draw the Israelis to the negotiating table, and keep them there.

REFERENCES:

1. Ahrari Mohammed E. (1987), *Ethnic Groups and U.S. Foreign Policy*. New York, Greenwood Press, 178 p.
2. Ambrosio Thomas (2002). *Ethnic identity groups and U.S. foreign policy*. Westport, Praeger Publishers Inc, 240 p.
3. Beck Robert J. and Thomas Ambrosio (2002). *International Law and the Rise of Nations: The State System and the Challenge of Ethnic Groups*. University of Wisconsin-Milwaukee, Sage Publications, 364 p.
4. Flapan Simha (1987). *The Birth of Israel: Myths and Realities*. New-York, Pantheon Books, 277 p.
5. Goldberg, David Howard (1990). *Foreign Policy and Ethnic Interest Groups: American and Canadian Jews Lobby for Israel*. New York, Greenwood Press, 197 p.

6. John Mearsheimer, Stephen Walt (2006). *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. London, March. 467 p.
7. Lester W. Milbrath (1963). *Washington Lobbysits*. Chicago, Rand McNally, 452 p.
8. Paul David M. and Rachel Anderso (2009). *Ethnic Lobbies and US Foreign Policy*. Western Washington Univeresity, Lynne Rienner Publishers, 261 p.
9. Prudnik I.V. (1984) *Sionistskoye lobbi v SSHA*. Minsk: “Belarus”, *Zionist lobby in the USA*. Belarus, Minsk, 64 p.
10. Samuel Goldman (2019). *The Real Reason Americans Support Israel (Hint: It's Not AIPAC)*. 14 february. URL: <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/the-real-reason-americans-support-israel> (accessed 2 august 2020).
11. Tayyar Arı (2000). *Political Structure, Lobbies and Foreign Policy in America Turkey*, Istanbul, Alfa Press, 3th edition, Ocak. 310 p.
12. *Ties Between Israel and US “Worst in 35 Years”* (2010), BBC News, 15 March, URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8567706.stm (accessed 2 august 2020).
13. Xhalil Marrar (2020). *Arab lobby and US foreign policy*. URL: http://www.ozetkitap.com/kitaplar/arak_lobisi.pdf (accessed 2 august).
14. Zack Beauchamp (2014). *Why the US has the most pro-Israel foreign policy in the world*. July 24, 2014. URL: <https://www.vox.com/2014/7/24/5929705/us-israel-friends> (accessed 2 august 2020).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ahrari Mohammed E. *Ethnic Groups and U.S. Foreign Policy*. New York, Greenwood Press, 1987. 178 p.
2. Ambrosio Thomas. *Ethnic identity groups and U.S. foreign policy*. Westport, Praeger Publishers Inc, 2002. 240 p.
3. Beck Robert J. and Thomas Ambrosio. *International Law and the Rise of Nations: The State System and the Challenge of Ethnic Groups*. University of Wisconsin-Milwaukee, Sage Publications, 2002. 364 p.
4. Flapan Simha. *The Birth of Israel: Myths and Realities*. New-York, Pantheon Books, 1987. 277 p.
5. Goldberg, David Howard. *Foreign Policy and Ethnic Interest Groups: American and Canadian Jews Lobby for Israel*. New York, Greenwood Press, 1990. 197 p.
6. John Mearsheimer, Stephen Walt. *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. London, 2006 march. 467 p.
7. Lester W. Milbrath. *Washington Lobbysits* . Chicago, Rand McNally, 1963. 452 p.
8. Paul David M. and Rachel Anderso. *Ethnic Lobbies and US Foreign Policy*. Western Washington Univeresity, Lynne Rienner Publishers, 2009. 261 p.
9. Прудник И.В. *Сионистское лобби в США*. Минск: “Беларусь”, 1984. 64 с.
10. Samuel Goldman. *The Real Reason Americans Support Israel (Hint: It's Not AIPAC)*. 14 february. 2019 URL: <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/the-real-reason-americans-support-israel> (accessed 2 august 2020).

11. Tayyar Ari. Political Structure, Lobbies and Foreign Policy in America Turkey, Istanbul, Alfa Press, 3th edition, Ocak 2000. 310 p.

12. Ties Between Israel and US "Worst in 35 Years", BBC News, 15 March 2010, URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8567706.stm (accessed 2 august 2020).

13. Xhalil Marrar. Arab lobby and US foreign policy. URL: http://www.ozetkitap.com/kitaplar/arap_lobisi.pdf (accessed 2 august 2020).

14. Zack Beauchamp. Why the US has the most pro-Israel foreign policy in the world. July 24, 2014. URL: <https://www.vox.com/2014/7/24/5929705/us-israel-friends> (accessed 2 august 2020).

Єврейське лобі як недооцінена сила, що призводить до політичних трансформацій у зовнішній політиці США

Алескерова Сара Тахір

докторант
Бакинського державного університету
вул. Академіка Західа Халілова, 23,
Баку, Азербайджан

Це дослідження містить обговорення ролі єврейського лобі у зовнішній політиці США. Лобі – це вільна коаліція окремих осіб і організацій, яка активно працює над просуванням зовнішньої політики США. Іншими словами, лобіювання – це та недооцінена влада, яка здатна призвести до значних політичних перетворень у зовнішній політиці. Окрім того, проведено більш докладне дослідження про силу ізраїльського лобі, особливо проти інтересів арабського лобі в Конгресі США. Ця стаття являє собою більш широкий аналіз з виявлення реальних причин, за якими Америка підтримує ізраїльське лобіювання і чому американцям складно відкрито говорити про ізраїльське лобі. Методологія дослідження включає у себе використання якісних методів, таких як контент і дискурс-аналіз. Більше того, дослідження засноване на систематичному і компілюючому підходах до аналізу поняття «недооцінений вплив єврейського лобі» на процес прийняття рішень у Конгресі США. Основними джерелами аналізу є звіти дослідників Джона Міршеймера і Стівена Уолта про ізраїльське лобі у зовнішній політиці США. У цих звітах велика увага приділяється впливу ізраїльського лобі на зовнішню політику США, особливо проти арабського лобі на Близькому Сході. Уперше у вітчизняній науковій літературі проведено аналіз існуючих правил, документів, рекомендацій, дослідницьких робіт, досвіду, а також експертної критики з питань лобіювання єврейських громад у супердержавках світу. Якби інтереси Ізраїлю не збігалися з американськими політичними інтересами, уряд США не відкрив би двері для єврейського лобі. Окрім того, авторка не згодна з думкою, що Конгрес США був заснований на системі «грошових переговорів», іншими словами, що «американський Конгрес управляється грошима». Якби це було так, тоді багаті арабські компанії, які вважаються прибутковими нафтовими лобі, грали б значну роль у Конгресі США. Сполучені Штати Америки не відкривають сліпо свої двері для будь-якої лобістської діяльності лише заради грошей. Відкриття дверей у системі залежить від того, хто в неї постукав. Важко зрозуміти, де закінчується одна рушійна сила політики Америки щодо Ізраїлю і де починається інша.

Ключові слова: Конгрес США, єврейське лобі, лобіювання, підтримка США, політичні трансформації.

Шкрібляк Микола Васильович

Політико-правове становище православної Київської Митрополії в умовах поберестьейської еклезіальної реальності

УДК 340.15(477)“16/17”:348.819
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.19>

Шкрібляк Микола Васильович
доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії
та культурології
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2,
м. Чернівці, Україна

Здійснено комплексне дослідження специфіки церковно-державних відносин й визначено особливості політико-правового врегулювання урядом Речі Посполитої та Військом Запорозьким становища Київської Митрополії, а точніше, тієї її частини, що не підтримала рішень Берестейського собору 1596 року й залишилася вірна Константинопольському Патріарху. Історіософську і релігійно-правову об'єктивізацію специфіки функціонування Православної Церкви в період модерну проведено шляхом ґрунтовного аналізу договорів польського уряду та козацької старшини, починаючи зі Зборівської декларації (1649) й завершуючи Гадяцьким договором (1658). Спираючись на фундаментальні принципи церковно-історичного дослідження, рельєфно увиразнено провідні тенденції складних і суперечливих ієрархічно-структурних трансформацій другої половини XVII ст., що наклали свій відбиток на становлення і розвиток церковно-релігійних традицій в Україні, перманентність яких певною мірою визначає атмосферу політико-ідеологічних і догматично-канонічних суперечностей між православними і греко-католиками й сьогодні.

Проаналізовано правовий зміст основних статей договорів, у яких містилися декларації та гарантії свободи православного віросповідання в Речі Посполитій і доведено, що саме Гадяцький договір став свого роду програмним документом, котрий визначав стратегічні можливості національного державотворення під патронатом Православної Церкви у поберестьейський період, що ознаменував формування двох еклезіальних реальностей на канонічних теренах історичної Київської Митрополії.

Провідною ідеєю статті є твердження про те, що середина XVII ст. – особливий період в історичному бутті України, коли було закладено основи творення нового державно-політичного устрою – Гетьманщини, але для цього бракувало сильної Національної Церкви, позиції якої слабнули під тиском релігійно-експансіоністських планів Московії та внутрішнього протистояння у Війську Запорозькому.

Ключові слова: Військо Запорозьке, Річ Посполита, Київська Митрополія, Православна Церква, Зборівська договір, Гадяцький договір, Переяславська угода, церковно-релігійна політика.

Вступ. Вивчення історії державно-церковних відносин – само собою надскладне завдання як для світських, так і церковно-богословських галузей знань. Ще складніший цей процес для української науки, оскільки Україна тривалий час не мала державності. І йдеться тут не лише про необхідність розробки, а відтак важливість вдалого застосування дослідницьких методологій, які враховували б усю поліфонію історико-правової об'єктивізації і політологічної компаративістики проблеми, а й про усвідомлення того, що ми маємо справу з періодом, коли церковний чинник відіграв першорядне значення в міждержавній дипломатії та стосунках.

Особливо актуальною окреслена проблема тика постає сьогодні, коли молода Українська держава активно формує національні інститути для успішної реалізації національної стратегії зовнішньої політики, прагнучи закріпити за собою статус суб'єкта міжнародної дипломатії та діяльності. Проте досягнення успіху на цьому шляху, на наш погляд, неможливе без засвоєння та переоцінки історичного досвіду періоду модерну з його новою еклезіальною реальністю, що стала природним наслідком Берестейського собору 1596 р. І хоча ця доба характерна відсутністю державності в її

класичному розумінні, вона має вирішальне значення для історичного буття нашого народу. Адже саме тієї пори закладалися основи формування Української нації та всего того, що забезпечило її постання і живучість: мова, віра, право, етнопедагогіка, військо, дипломатія і культура загалом.

Для нас це означає, що історію України та Української Церкви не можна розглядати інакше, як в контексті їх спільного буття і становлення, а також в контексті загальноєвропейських культурно-цивілізаційних процесів, на дух і динаміку яких безпосередньо впливала Річ Посполита, котру одні сприймали як спадкову ініціацію Давньої Русі-України, а інші називали організмом цілком чужорідним [17, с. 9]. Таке світоглядно-ціннісне протиріччя було зумовлене, передусім, піднесенням унійної доктрини та внутрішнім розколом Київської Митрополії, що стався через реалізацію унійної ідеї.

У цьому контексті явно недооцінені роль та значення багатьох історичних документів, зокрема договорів, укладених між Військом Запорозьким і Урядом Речі Посполитої й спрямованих на врегулювання становища православної Київської Митрополії у поберестьейський період і аж до її антиканонічної інкорпорації до складу Московського Патріархату 1686 р.

Мета та завдання. Дослідницька мета полягає в здійсненні комплексного аналізу змісту договорів, підписаних польськими королями і козацькою старшиною, які визначали стан і перспективи розвитку Православ'я в Речі Посполитій й увиразнювали специфіку політики державно-церковних відносин у поберестейський період.

Досягнення мети зумовило розв'язання таких завдань:

1) охарактеризувати становище православної Київської Митрополії з'ясувати у XVII ст. та визначити основні чинники укладення політичних договорів між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, які містили статті про правові гарантії збереження Православ'я й розвиток його інфраструктури у поберестейський період;

2) проаналізувати зміст конкретних статей (пунктів) договорів і здійснити їх релігієзнавчу та політико-правову об'єктивіацію на предмет правового забезпечення церковно-релігійних прав і свобод православних посполитих і духовного проводу православної Київської Митрополії.

3) обґрунтувати твердження про те, що Гадяцький договір був програмним документом і гарантіями стратегічних можливостей національного державотворення під патронатом Православної Церкви в Речі Посполитій.

Наукова розробка та історіографія дослідження. У результаті дослідження ретельно проаналізовано історичні документи й критично переосмислено низку усталених у світській і церковній історіографії тверджень щодо політико-правового становища православної київської митрополії в Речі Посполитій. Уперше автор звернувся до цієї проблеми в монографії «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси» [18]. Проте з об'єктивних причин питання становища Православної Церкви у межах політичних і правових домовленостей війська Запорозького з Урядом Речі Посполитої тоді не знайшло комплексної оцінки. Отже, у статті акцентовано увага саме на цих аспектах державно-церковних відносин.

Науковий виклад ґрунтується на історичних документах, які увиразнюють специфіку юридичного закріпленні становища Православної Церкви в Україні. Водночас ретельно опрацьовано низку критичних наукових праць з церковної історії, політичної дипломатії тощо, які тією чи іншою мірою відображають особливості її історичного буття доби Війська Запорозького та Речі Посполитої.

Йдеться передусім про дослідження І. Огієнка [14], О. Лотоцького [11], І. Власовського [1], Р. Єренюка [5], Г. Лужницького [12], А. Перналя [15], І. Ісіченка [7], П. Кралука [10] та ін. Їх об'єднує спільний погляд на проблему, в основу

якого покладено історіософську і значною мірою канонічно-еклезіологічну об'єктивіацію державно-церковних відносин періоду раннього модерну.

Для балансу поглядів і наукового вивірення власних узагальнюючих тверджень автор звертався й до сучасних російських науковців, серед яких М. Дмитрієв [3], Б. Флоря [16], В. Лур'є [13] та ін. Оскільки саме вони заклали фундамент для формування нового критичного погляду в російській історіографії на більшість подій і явищ з життя Православної Церкви доби модерну, що характеризують її становище й особливості функціонування в умовах реформаційно-контрреформаційного руху та дихотомії польсько-московського протистояння [18, с. 19].

Висунуті для наукового обґрунтування гіпотези, визначення об'єкта і предмета дослідження статті потребували залучення методологічного інструментарію не лише історичних наук, а й політології, церковного права і, звісно ж, релігієзнавства. Основний дослідницький фокус звернено на Зборівський меморандум, Березневі статті та Гадяцьку угоду, котру автор розглядає як амбітну спробу Речі Посполитої розширити та остаточно закріпити досягнення Люблінської унії 1569 р., що мало стати найбільшим дипломатичним і політичним досягненням ранньомодерної Європи й назавжди розв'язати проблему московсько-російського експансіонізму та шовінізму.

Методи дослідження. Загалом дослідження виконане на межі історіософії та еклезиології. Головним методом наукової об'єктивіації стала сучасна церковно-історична герменевтика, але не лише як засіб тлумачення тексту (в цьому випадку історичних документів), а й традиції та того суспільно-історичного і політичного тла, на якому відбувалися складні й конroversійні за власною суттю процеси. Методологічною основою розвідки слугують загальні принципи історичної науки та філософської рефлексії, зокрема, принцип єдності історичного й логічного, об'єктивності та світоглядної незаангажованості.

Широке застосування знайшли методи церковно-історичних досліджень, провідними з яких є діалектичний, генетичний, порівняльно-історичний і структурно-функціональний, що дозволило досягти дослідницької мети та розв'язати окреслені вище проблеми.

Результати. Потрібно розуміти, що побудова дипломатичних стосунків і домовленостей між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, відбувалася на тлі непримиренної боротьби за національно-релігійне самовизначення українського народу та протидії українських політичних і духовних еліт з одного боку польському сарматизмові, а з другого – московському імперіалістичному месіанізму, а головне – в контексті українсько-російського зближення, що бере свій початок від

гетьманства Б. Хмельницького та нівелювання ним духовної влади Київського митрополита.

Зайве доводити, що Московія задовго до офіційних домовленостей у Переяславі 1654 р. прагнула розширити свій політичний вплив у Європі за рахунок приєднання етнічних земель Руси-України і сподівалася досягнути цього успіху шляхом інкорпорації Київської Митрополії до складу Московського Патріархату. Проте завдяки видатним її очільникам (митрополитам Петру Могилі (1633–1647), Сильвестру Косову (1647–1657), Діонісію Балабану (1657–1663) та Йосипу-Нелюбовичу Тукальському (1663–1675), Московська Патріархія ще довго не могла задовольнити власні експансіоністські інстинкти, що, до речі, з особливою виразністю проявлялися ще в часи царювання Івана Грозного.

Між тим у першій половині XVII ст. Московія не мала жодних шансів розіграти українське ані державне, ані церковне питання і протиставити себе Константинополю, Риму чи Варшаві. Ситуація докорінно стала змінюватися, коли, за словами А. Карташева, «зі сцени зійшов митрополит Петро Могила» [8, с.678], а гетьманська булава (1648 р.) опинилася в руках писаря війська Запорозького Б. Хмельницького – московський царат взявся за розв'язання українського церковного питання [8, с. 679–684].

Розуміючи політичні амбіції московського царату, конфронтацію і релігійне протистояння у середовищі православних посполитих, зумовлене церковною унією 1596 р., та спроби нового гетьмана розіграти церковне питання у козацькій революції, а також амбіції Б. Хмельницького, який намагався використати релігійний чинник у боротьбі за вольності козацтва, польський король Ян II Казимир (1648 – 1668) уже в Зборівському трактаті (1649 р.) значну увагу приділив питанню становища Православної церкви в Україні, визнання влади Київського митрополита, задоволення релігійних прав і свобод православних вірних. Це знайшло своє відображення у восьмому пункті документа: «З огляду на замішання унії, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також щодо церковної цілості дібр, фундацій, що до них належать, які вони мали за давніх літ, також і щодо всіх прав церковних, про які буде домовлено з преосвященним отцем Митрополитом Київським і духовенством та постановлено на найближчому сеймі, щоб на жадання отця Митрополита все було дозволено, його королівська милість готовий дотримати, щоби кожен тишився із прав і вольностей своїх; також дозволяється преосвященному його милості отцю Митрополиту Київському мати місце в сенаті» [9, с. 200].

Те, що церковне питання, зокрема щодо становища Православ'я в Речі Посполитій, стояло доволі гостро, засвідчує постійне звернення

до нього при кожній дипломатичній зустрічі та підписанні будь-якої декларації, меморандуму чи договору. Зокрема, в Білоцерківському договорі 1651 р., укладеному за результатами переговорів на тлі заворушень серед козацької старшини та збройного конфлікту [2, с. 292], знову наголошувалося на тому, що «релігія грецька» «має бути утримана в давніх вольностях, згідно давніх прав». Такі ж гарантії давав польський король і щодо збереження церковної інфраструктури, майна, монастирів [4, с. 129].

Черговий раз прикритися церковним питанням і використати його в політичних цілях гетьман спробував, активізуючи процес Переяславських домовленостей 1654 р. Ще з часів історичної школи М. Грушевського достеменно відомо, що не було укладено жодної письмової угоди про політичну унію, а було нестримне бажання гетьмана Б. Хмельницького та частини козацької старшини скласти присягу новому суверену – московському царю, щоб «насолити» польському королеві. Але в пізніше сфальсифікованих і підписаних 1659 р. Юрієм Хмельницьким статтях все ж містився пункт 8, згідно з яким «митрополиту Київському, такъ и инымъ духовнымъ Малыя Россіи бытъ подъ благословеніемъ святійшаго патріарха московскаго и всея Великія, и Малыя, и Белья Россіи, а въ права духовныя святеішій патріархъ вступати не будетъ» [19, с. 86]. Та, оскільки статті є фальсифікатом, а їхніми підписантами – гетьман і московський цар, а не польський король, ми їх не аналізуємо, бо це виходить за рамки теми дослідження. Проте зауважуємо, що 8-ма та 14-та статті редакції 1659 р. повторюють статтю 13 проекту Б. Хмельницького 1654 р., але там нічого не сказано про митрополита. Що ж до наказу про те, аби митрополит Київський і все духовенство було «подъ благословеніемъ святійшаго патріарха московскаго и всея Великія, и Малыя, и Белья Россіи», то цей пункт фальсифікатори документу додали пізніше. А. Яковлів чітко довів, що його не було ні в проекті Б. Хмельницького, ні в редакції статей 1654 р., ні в жалуваній грамоті [19, с. 86].

По суті справи для подальшої історичної долі Української державності та церковно-релігійної самобутності однаково значення мало як те, що гетьман Богдан Хмельницький штовхнув український народ, а заодно й Українську Церкву в «братні» обійми Москви без жодних умов, так і те, що його син, через недолугість, підписав «фальшивку», подану йому як «гетьманські статті Богдана Хмельницького». Трагічнішим тут є те, що ні один, ні другий не слухалися голосу «волаючих у пустелі» київських митрополитів Сильвестра та Діонісія.

Виправляти ці фатальні за всіма суспільно-державними та церковно-юрисдикційними наслідками політико-ідеологічні стратегії Б. Хмельницького

взявся український гетьман Іван Виговський (1657–1659). Для цього 1658 р. між Гетьманатом Війська Запорозького і польським урядом було укладено Гадяцький договір, навколо якого точиться багато різних дискусій і множитья суперечливих оцінок. А от комплексної рефлексії церковного питання немає й досі, за винятком окремих спроби, в тому числі здійсненої П. Кралюком у невеличкій розвідці, присвяченій релігійному питанню в Гадяцькому договорі 1658 р. [10].

Між тим навіть неозброєним оком видно, що на першому місці в зазначеному договорі стояло питання про врегулювання політико-правового становища Православної Церкви в Речі Посполитій, юридичний статус і привілеї духовенства, розвиток інфраструктури тощо. Про це в документі говориться доволі розлого: «Віра грецька стародавня, як така, з якою стародавня Русь приступила до Корони Польської, щоб залишалася при своїх перевагах та вільнім уживанні, доки мова руського народу сягає в усіх містах, містечках, селах, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також на сеймах, у військових трибуналах, не тільки в церквах, але публічно в процесіях, в навіданні хворих зі св. Причастям, у поховальних церемоніях і в усьому іншому так же вільно й публічно, як це чинить свого набоженства римська віра. Тій же вірі грецькій надається воля відновлення церков, законів (літургічних практик, духовно-релігійних традицій, треб тощо. – *М. Ш.*), монастирів нових і обновлення та поправи старих» [9, с. 243].

Варто зауважити, що договір виключав жодні преференції і державну протекцію будь-якої віри, що «є супротивна вірі грецькій православній». По суті, виглядало так, що цей пункт був спрямований проти поширення впливів Унійної Церкви й консервації формування двох еклезіологічних реальностей паралельно, хоча на практиці все це виглядало зовсім по іншому.

Згідно з договором, в Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах представники латинського обряду та прихильники унії втрачали право розпоряджатися місцевими посполитими. Їх мало заступити православне духовенство. Урядові посади в Київському Воєводстві також мали займати представники Православної Церкви, а в інших двох – Чернігівському й Брацлавському – урядувати спільно.

Важливо, що за договором місце в сенаті гарантувалося не лише Митрополиту Київському, Галицькому і всієї Руси, а й чотирьом руським єпископам – Луцькому, Львівському, Перемиському й Холмському.

Одним із найважливіших досягнень Гадяцької дипломатії Івана Виговського та Митрополита Діонісія було те, що вони тримали право на функціонування двох православних академій – одна

у Києві, а друга, де вдасться. Їм гарантувалися такі ж права і підтримка розвитку, як Краківській академії. Щоправда, із цих багатообіцяючих заходів мало що вийшло, бо Московія уже невдовзі інкорпорувала Київську Митрополію до складу Московського Патріархату і знищила до основ усі осередки науково-освітні осередки, які формувалися в лоні Православної Церкви на теренах України-Руси.

Прикметно, що в договорі було обумовлено право на заснування культурно-просвітницьких осередків, гімназій, учительних домів, колегій, шкіл і друкарні. Їх дозволялося створювати рівно стільки, скільки потрібно. Договір передбачав вільний розвиток церковно-релігійних студій, книгодрукування, в тому числі із «суперечками про віру, тільки без наруги і без урази королівському маєстатові» [9, с. 245].

Гадяцький договір правомірно вважати програмним, стратегічним документом, у якому, наряду з іншими, доволі чітко й виразно обґрунтовувалося політично-правове становище та перспективи розвитку Православної Церкви в Речі Посполитій, оскільки його автори розглядали її як надійну опору державності та засадниче джерело формування національних цінностей українського народу. По суті, ним було визначено створення Руського князівства – автономної одиниці у складі Речі Посполитої, а отже, закладено фундамент для боротьби за автономну Українську Церкву. Ось чому в цьому договорі, на відміну від усіх попередніх і наступних договорів з польським урядом, українське церковне питання залишалося визначальним.

Ще одна особливість укладення Гадяцького договору – публічність. Це вигідно відрізняє його не лише від Переяславських домовленостей, а й навіть від сучасних дипломатичних місій, які можна було спостерігати у процесі надання Томосу про автокефалію Православної Церкви України, дискусії і суперечки довкола якого лише розгораються. Але найголовніше – це те, що його зміст відображає реальні вболівання гетьмана Івана Виговського і козацької старшини за історичну долю православної Київської Митрополії, а не за хутори, вольності, титули і династичні союзи.

Річ у тім, що авторами Гадяцького договору був не лише Український гетьман, а й Київський митрополит. Перший у політичних візіях докорінно відрізнявся від Б. Хмельницького. Він шукав опору не в іноземних митрополитів і патріархів, королів і ханів, а серед свого народу, політичної еліти й, передусім, глави Української Церкви як духовного лідера, котрий попри усю складність політичної ситуації залишався вірним своїм попередникам – митрополитам Петру Могилі та Сильвестру Косову.

Можна припускати також, що на нього справило вплив батьківське виховання, сформоване під час служби в митрополита Петра Могили, який бачив

розвиток Української державності та збереження православної ідентичності в межах Речі Посполитої і в жодному разі не в підпорядкуванні Московії. Можливо, визначальним став гіркий досвід співпраці Б. Хмельницького з чужоземними релігійними і політичними кон'юнктуристами, які ніколи не бажали Україні добра, а лише чекали, коли її народ виснажитья й перетвориться на легку здобич для загарбників, щоб уярмити її великими руками.

Як далекоглядний стратег, гетьман Іван Виговський добре розумів, що Українська Церква – це дармова, але надпотужна сила, на яку він може розраховувати й опертися в разі потреби захисту гетьманської гідності та закріплених в договорі політичних привілеїв.

Насправді можна багато розмірковувати й, слідом за П. Кралюком [10], з'ясувати, чим саме була зумовлена така пильна увага до церковного питання в Гадяцькому договорі 1658 року. Проте для нас усе цілком очевидно – Іван Виговський став гетьманом на чотири місяці раніше, ніж Помісний собор у Києві проголосив Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі вірного послідовника Петра Могили та Сильвестра Косова Луцького архієпископа Діонісія Балабана. Вибори відбулися за сприяння гетьмана 21 грудня (в День св. Миколая). Новообраний митрополит відмовився «бити чолом» цареві Олексію й Московському патріарху Никону, натомість послідовно підтримував боротьбу І. Виговського проти Московського засилля та окупації [18, с. 286–287], за що обидвох оголосили зрадниками. А це означає – гідними шани та поваги тими, хто вважає себе справжніми мазепинцями й щирими українцями.

Але в умовах внутрішніх чвар, протистояння (як у середовищі церковному, так і політичному), що неминуче наближали трагічний період в історії України – Руїну, зреалізувати зазначені у договорах права і свободи було неможливо. Тоді ж розпочався незворотний процес інкорпорації Київської Митрополії, що завершився приєднанням її до складу Московського Патріархату 1686 р.

Благо, теперішньому Константинопольському Патріарху Варфоломію вистачило духовного сумління та сили виправити ту рокову помилку й подарувати Православній Церкві України Томос про її автокефалію та помісний устрій, вирвавши у такий спосіб де-юре із тенет імперіалістичної Москви древню Київську Митрополію, продану під тиском османського візира Московському патріарху Йоакиму за соболі і червінці.

Висновки. Ближче до середини XVII ст. українське церковне питання стало важливим суспільно-політичним чинником у дихотомії московсько-варшавського протистояння, а відтак і ефективним інструментом у боротьбі Війська Запорозького за козацькі вольності та права. Тому дехто схильний вважати, що саме протест проти «дискриміна-

ційної» релігійної політики Речі Посполитої став одним із визначальних імпульсів козацьких воєн. Проте ми так не вважаємо. Принаймні тому, що ще в 30-ті роки XVII ст. були видані «Статті про заспокоєння руського народу грецької віри», а православна Київська Митрополія за Святителів Петра Могили та Сильвестра Косова переживала добу ренесансу.

На середину XVII ст. припав особливий період в історичному бутті України, а саме творення нового державно-політичного устрою – Гетьманщини, для його освячення якого потрібно було мати сильну національну церкву. Саме тому, разом із посиленням процесу розриву Козацької держави й Речі Посполитої, розпочалася боротьба за суспільно-політичне та правове становище православної Київської Митрополії, що знайшла своє юридичне відображення в низці укладених між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою договорів.

Серед низки договорів тієї доби, у яких містилися гарантії вільного розвитку Православної Церкви в Речі Посполитій, найбільш структурованим і змістовно наповненим Гадяцький договір. По суті, він був стратегічним документом Гетьманщини, у якому не лише чітко обґрунтовано політично-правове становище, а й закладався надійний фундамент для формування джерела національних духовно-культурних цінностей українського народу в умовах двох еклезіальних реальностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Київ : УПЦ КП, 1998. Т. 2. 396 с.
2. Горобець В. Білоцерківський договір 1651 р. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с.
3. Дмитриев М. Между Римом и Царьградом : генезис Брестской церковной Унии 1595–1596 гг. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2003. 320 с.
4. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / відп. ред. Ф. Шевченко ; упорядн. І. Крип'якевич. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. С. 740 с.
5. Єренюк Р. Українська Православна Церква. Львів : Літопис, 2010. 382 с.
6. Зінченко А. Українське духовництво і підпорядкування Москві Київської Митрополії. *Київська старовина*. Київ, 2006. № 5(371). С. 13–27.
7. Ісиченко І., архієп. Історія Христової Церкви в Україні. Вид. 4-те. Харків : Акта, 2008. 697 с.
8. Карташев А. В. История Русской Церкви. Москва : Эксмо, 2005. 912 с.
9. Комісія Гадяцька. 1658 року. Україна. Антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст. Київ : Основи. Т. III. С. 250–255.
10. Кралюк П. Релігійні питання в Гадяцькому договорі 1658 р. URL : <https://getmanat.org/religiyni-pitannya-v-gadyatskomu-dogovori-1658-r/>.
11. Лотоцький О. Автокефалія : у 2 томах. Київ : Вид-во УПЦ КП, 1999. Т. 2. 555 с.

12. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічудо, 2008. 640 с.

13. Лурье В. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва : Три квадрата, 2010. 296 с.

14. Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657–1687). Вінніпег : Українське богословське товариство, 1956. 564 с.

15. Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна. Дипломатичні відносини 1648–1659 [пер. з польск. Ю. Мицик]. Київ : Вид-во КМА, 2013. 400 с.

16. Флоря Б. Східні патріархи і західноруська церква. *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 45–51.

17. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / упоряд. Т. Гошко. Львів : Вид-во УКУ, 2011. 688 с.

18. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси : [моногр.]. 2-ге вид., доп. Чернівці : Наші книги, 2016. 400 с.

19. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Нью-Йорк : Видавничка спілка Ю. Тищенко та А. Білоус, 1954. 127 с.

REFERENCES:

1. Vlasovskiy I. (1998). *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy* [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church] (Vols. 2). Kiev : Ukrainska pravoslavna tserkva KP [in Ukrainian].

2. Horobets V. (2003). *Bilotserkivskiy dohovir 1651 r.* [The Treaty of Bila Tserkva of 1651] *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vols. 1 : A-B). Kiev : Naukova dumka [in Ukrainian].

3. Dmitriev M. (2003). *Mezhdru Rimom i Czar`gradom : genezis Brestskoy cerkovnoj Unii 1595 – 1596 gg.* [Between Rome and Constantinople: the genesis of the Brest Church Union 1595 – 1596]. Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta [in Rossiya].

4. *Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho. 1648–1657* (1961) [Documents of Bohdan Khmelnytsky. 1648–1657]. Vidp. red. F. Shevchenko ; uporiadn. I. Krypiakovykh. Kyiv : Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].

5. Iereniuk R. (2010). *Ukrainska Pravoslavna Tserkva* [Ukrainian Orthodox Church]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

6. Zinchenko A. (2006). *Ukrainske dukhivnytstvo i pidporiadkuvannia Moskvi Kyivskoi Mytropolii* [Ukrainian clergy and subordination of the Kyiv Metropolis to Moscow]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 5 (371), 13–27 [in Ukrainian].

7. Isichenko I. (2008). *Istoriia Khrystovoi Tserkvy v Ukraini* [History of the Church of Christ in Ukraine]. Kharkiv : Akta [in Ukrainian].

8. Kartashev A. (2005). *Istoriya Russkoj Cerkvi* [History of the Russian Church]. Moskva : E`ksmo [in Rossiya].

9. Komisiiia Hadiatska. 1658 roku. Ukraina (2008) [Hadiatska Commission. 1658. Ukraine]. *Antolohiia pamiatok derzhavotvorennia X–XX st.* – Anthology of monuments of state formation of the X–XX centuries (Vols. 3). Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].

10. Kraliuk P. *Relihiini pytannia v Hadiatskomu dohovori 1658 r.* [Religiyni food in the Gadyatsky treaty 1658 r.]. URL : <https://getmanat.org/religiyni-pitannya-v-gadyatskomu-dogovori-1658-r/>

11. Lototskyi O. (1999). *Avtokefaliia* [Autocephaly]. Kyiv : Vyd-vo UPTs KP. Vols. 2 [in Ukrainian].

12. Luzhnytskyi H (2008). *Ukrainska Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom. Narys istorii Ukrainskoi Tserkvy* [Ukrainian Church between East and West. Essay on the history of the Ukrainian Church]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

13. Lure V. (2010). *Ruskoe pravoslavne mezhdru Kievom i Moskvoi. Ocherk istorii russkoi pravoslavnoi traditsii mezhdru XV i KhKh vekami* [Rusko Orthodox between Kiev and Moscow. Essay on the history of the Russian Orthodox tradition between the 15th and 20th centuries]. Moskva : Tri kvadrata [in Ukrainian].

14. Mytropolyt Ilarion (1956). *Ukrainska Tserkva za chas Ruiny (1657–1687)* [Ukrainian Church for the Ruins (1657–1687)]. Vinnipeh : Ukrainske bohoslvske tovarystvo [in Ukrainian].

15. Pernal A. (2013). *Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina. Dyplomatychni vidnosyny 1648–1659* [The Commonwealth of Two Nations and Ukraine. Diplomatic relations 1648–1659] [per. z polsk. Yu. Mytskyk]. Kyiv: Vyd-vo KMA [in Ukrainian].

16. Floria B. (1996). *Skhidni patriarkhy i zachidnoruska tserkva* [Eastern patriarchs and the Western n church]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Флоря Б. (1996). Східні патріархи і західноруська церква. Український історичний журнал – Ukrainian Historical Journal*. 1996, № 1, 45–51.

17. *Khrestomatiia z istorii Ukrainy lytovsko-polskoi doby (1011)* [A textbook on the history of Ukraine of the Lithuanian-Polish era] / uporiad. T. Hoshko. Lviv : Vyd-vo UKU [in Ukrainian].

18. Shkribliak M. (2016). «Tserkovnyi Pereiaslav» na tli uniinykh kolizii i polityko-ideolohichnykh strategii rannomodernoi Ukrainy-Rusy [«Church Pereyaslav» against the background of union conflicts and political and ideological strategies of early modern Ukraine-Russia] : [monohr.]. 2-he vyd., dop. Chernivtsi : Nashi knyhy [in Ukrainian].

19. Iakovliv A. (1954). *Dohovir hetmana Bohdana Khmelnytskoho z Moskovskym tsarem Oleksiiem Mykhailovychem 1654 r.* [Treaty of Hetman Bohdan Khmelnytsky with Moscow Tsar Alexei Mikhailovich in 1654]. Niu-York : Vydavnycha spilka Yu. Tyshchenko ta A. Bilous [in Ukrainian].

Political and legal situation Kyiv Orthodox metropolitance in the conditions of postbresthean eclesial reality

Skribliak Mykola Vasylovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University
Kotsiubynsky str., 2,
Chernivtsi, Ukraine

The article is devoted to a comprehensive study of the specifics of church-state relations and the peculiarities of political and legal settlement by the government of the Commonwealth and the Zaporozhian Army of the Kyiv Orthodox metropolitanate, or more precisely, the part of it that did not support together with the Metropolitan of Kyiv they entered into a union with the Roman Apostolic See.

Historiosophical and religious-legal objectification was carried out through a thorough analysis of the treaties of the Zaporozhian Army with the Polish-Lithuanian Commonwealth, beginning with the Zboriv Declaration (1649) and ending with the Treaty of Hadiach (1658). Based on the fundamental principles of church-historical research, the leading tendencies of complex and contradictory hierarchical-structural transformations of the second half of the 17th century are emphasized, which left their mark on the formation and development of church-religious traditions in Ukraine. dogmatic and canonical contradictions between Orthodox and Greek Catholics today.

The legal content of the main articles of the treaties, which contained declarations and guarantees of freedom of the Orthodox religion in the Commonwealth, is analyzed and it is proved that the Treaty of Hadiach became a kind of program document defining strategic possibilities of nation-building under ecclesial realities in the canonical territories of the historical Kyiv Metropolis.

The leading idea of the article is the statement that the middle of the XVII century – a special period in the historical existence of Ukraine, when the foundations were laid for the creation of a new state and political system, but it lacked a strong National Church, whose position weakened under the pressure of religious expansionist plans of Muscovy and internal confrontation in the Zaporozhian Army.

Key words: *The Zaporozhian Army, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Kyiv Metropolis, the Orthodox Church, the Treaty of Zboriv, the Treaty of Hadiach, the Treaty of Pereyaslav, and ecclesiastical and religious policy.*

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 16,2. Ум. друк. арк. 15,1.
Підписано до друку 01.09.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (048) 709 38 69
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.